

พระพุทธศาสนา กับ สังคมไทย
และ เรื่องของ ความเชื่อ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระพุทธศาสนา กับ สังคมไทย
และ เรื่องของความเชื่อ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

จัดพิมพ์ ๓๐๐๐ เล่ม เนื่องวโรกาสคล้ายวันประสูติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

วันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐

ชื่อหนังสือ: พระพุทธศาสนากับสังคมไทย และเรื่องของความเชื่อ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

จำนวนพิมพ์ ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๓๑๔-๓๑๖ ปากซอยบ้านบาตร ถนนบำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐

โทร. ๐ - ๒๒๒๓-๓๓๕๑, ๐-๒๒๒๓-๕๕๔๘

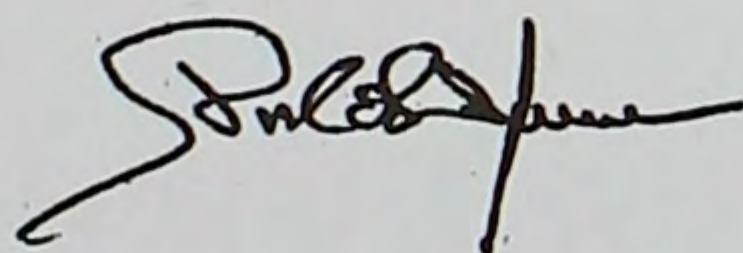
นายพีรพล กนกวลัย ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

คำนำ

ด้วยในวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๐ เป็นวันคล้ายวันประสูติ ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งทรงเจริญพระชนมายุ ๙๔ พรรษา นับเป็นมงคลโรกาสที่นำมาซึ่งความปลื้มปีติยินดีแก่พุทธบริษัทอีกวาระหนึ่ง ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นประมุขแห่งคณะสงฆ์ไทย นอกจากจะได้ทรงปกครองบังคับบัญชาคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยทั่วสังฆมณฑลแล้ว ยังได้ประทานพระธรรมเทศนา พระโอวาท และพระคติธรรมอันสุขุมแก่พุทธบริษัท นำไปปฏิบัติ ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสงบสุขแก่สังคม ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนา เป็นอเนกอนันต์ นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงนิพนธ์หนังสือ ประเภทต่าง ๆ อีกด้วย ล้วนแต่ทรงคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง และในวโรกาสคล้ายวันประสูติ ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ดังกล่าว สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติจึงได้จัดพิมพ์พระนิพนธ์ของพระองค์ เรื่อง พระพุทธศาสนา กับสังคมไทย และเรื่องของความเชื่อ เพื่อเผยแพร่ให้เป็นที่ปรากฏแพร่หลายยิ่งขึ้น โดยหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทได้ตามสมควร

เนื่องในวโรกาสอันเป็นมงคลคล้ายวันประสูติของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๕๐ ในนามพุทธบริษัท ขอประทานพระอนุญาตน้อมถวายพระพร ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และพระบารมีธรรมที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมา โปรดอภิบาลให้สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระสุขภาพพระพลานามัยที่อำนวยต่อการทรงปฏิบัติสมณธรรมและพระศาสนกิจ สถิตเป็นหลักชัยของพระพุทธศาสนา เป็นที่พึ่งของพุทธบริษัทไปตลอดจักรวาล

(นางจุฬารัตน์ บุณยากร)

ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
พระประวัติ	๑
พระชาติภูมิ	๑
การศึกษา	๕
การบรรพชา	๖
การอุปสมบท	๑๔
สมณศักดิ์	๑๕
ภาระหน้าที่	๒๐
หน้าที่พิเศษ	๓๘
ผลงาน	๓๘
พระเกียรติคุณ	๔๕
คุณค่าของชีวิตที่ให้ไว้แก่แผ่นดิน	๔๗
พระนิพนธ์	
พระพุทธศาสนากับสังคมไทย	๕๕
เรื่องของความเชื่อ	๘๑

---

(๑)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน
ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ประจำปี ๒๕๔๘

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นายอาสา สารสิน
ราชเลขาธิการ อัญเชิญน้ำสรงสงกรานต์ ถวายในวโรกาสเทศกาลสงกรานต์
ณ ตึกกวีรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๐

(๒)

พลเอก สุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี
เข้าเฝ้าถวายเครื่องสักการะ เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา
ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๐

นางจุฬารัตน์ บุญยากร เข้าเฝ้าถวายเครื่องสักการะ ในโอกาสที่ได้รับพระราชทาน
โปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๐

(๓)

สดับพระปาฏิโมกข์ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดสุวรรณาราม
เข้าเฝ้าถวายเครื่องสักการะ ในโอกาสมีชนมายุครบ ๑๐๐ ปี
ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๕๐

พระอุดมญาณโมลี เจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี
เข้าเฝ้าถวายเครื่องสักการะ ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๔๙

พระธรรมวราจารย์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เข้าเฝ้ารับประทานพระบรม-
สารริกธาตุ เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดสิรินธรเทพรัตนาราม อำเภอสามพราน
จังหวัดนครปฐม ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

พระเทพญาณวิศิษฏ์ เจ้าอาวาสวัดพระราม ๙ กาญจนภิเษก
เข้าเฝ้ารับประทานพระบรมสารีริกธาตุ เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน
ณ วัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๕๐

ภิกษุณีทิช นุ ทงเลียน เจ้าอาวาสวัดนอกเมือง เมืองบิณฑอน สาธารณรัฐสังคมนิยม
เวียดนาม เข้าเฝ้ารับประทานพระบรมสารีริกธาตุ เพื่ออัญเชิญไปประดิษฐาน
ณ วัดนอกเมือง ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๕๐

(๖)

พระมหาอาจารย์จันทรมสมาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่จีนนิกาย เข้าเฝ้าถวาย
เครื่องสักการะ เนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐

นายชาญชัย สุนทรมัฏฐ์ อธิบดีกรมการปกครอง
เข้าเฝ้ารับประทานนามสกุลที่ประทานแก่ประชาชน จำนวน ๘,๐๐๐ นามสกุล
ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๐

(๓)

ทรงบำเพ็ญพระกุศลอุทิศถวายอดีตเจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม
ณ วัดเทวสังฆาราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๕๐

ทรงบำเพ็ญพระกุศลอุทิศให้บุรพการี ณ บ้านคชวัตร
อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี
เมื่อวันที่ ๒๘ มกราคม ๒๕๕๐

ทรงเป็นองค์ประธาน
ในพิธีทำบุญขึ้นปีใหม่
และทอดผ้าป่าสามัคคี
ของโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ณ โรงพยาบาล
จุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่
๑ มกราคม ๒๕๕๐

นายแผน วรรณเมธี เลขาธิการสภาการศึกษา พร้อมคณะ เข้าเฝ้าถวาย
เครื่องสักการะ ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ ณ ตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๕๕๐

พระประวัติ

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(เจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๘)

พระชาติภูมิ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มีพระนามเดิมว่า **เจริญ คชวัตร** ประสูติเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น.เศษ (นับอย่างปัจจุบันเป็นวันที่ ๔ ตุลาคม) ตรงกับ วันศุกร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู ณ ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัด กาญจนบุรี พระชนกชื่อ **น้อย คชวัตร** พระชนนีชื่อ **กิมน้อย คชวัตร**

น้อย คชวัตร

กิมน้อย คชวัตร

บรรพชนของเจ้าประคุณสมเด็จพระเอกาทศธรรม ๗ มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ เพราะมาจาก ๔ ทิศทาง คือ พระชนกมีเชื้อสายมาจากกรุงเก่าทางหนึ่ง จากปักกิ่งใต้ทางหนึ่ง ส่วนพระชนนีมีเชื้อสายมาจากญวนทางหนึ่ง จากจีนทางหนึ่ง

นายน้อย คชวัตร เป็นบุตรนายเล็กและนางแดงอิม เป็นหลานปู่ หลานย่าของหลวงพิพิธภักดีและนางจีน หลวงพิพิธภักดีนั้นเป็นชาวกรุงเก่า เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ได้ออกไปเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยา คราวหนึ่ง และเป็นผู้หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปคุมเชลยศึกที่เมืองพระตะบองคราวหนึ่ง หลวงพิพิธภักดีได้ภรรยาเป็นชาวไชยา ๒ คนชื่อทับคนหนึ่ง ชื่อนุ่นคนหนึ่ง และได้ภรรยาเป็นชาวพุมเรียงอีกคนหนึ่งชื่อแแต่ม ต่อมา เมื่อครั้งพวกแขก ยกเข้าตีเมืองตรัง เมืองสงขลาของไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด ซึ่งต่อมาได้เป็นที่ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ในรัชกาลที่ ๔) เป็นแม่ทัพยกออกไปปราบปราม หลวงพิพิธภักดีได้ไปในราชการทัพครั้งนั้นด้วย และไปได้ภรรยาอีกหนึ่งชื่อจีน ซึ่งเป็นธิดาของพระปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง (สน) เป็นหลานสาวของพระตะกั่วทุ่ง หรือพระยาโลหภูมิพิสัย (ขุนดำ ชาวเมือง นครศรีธรรมราช) ต่อมา หลวงพิพิธภักดีได้พาภรรยาชื่อจีนมาตั้งครอบครัว อยู่ในกรุงเทพฯ และได้รับภรรยาเดิมชื่อแแต่ม จากพุมเรียงมาอยู่ด้วย (ส่วนภรรยาอีก ๒ คนได้ถึงแก่กรรมไปก่อน)

เวลานั้น พี่ชายของหลวงพิพิธภักดี คือพระยาพิชัยสงคราม เป็นเจ้าเมืองศรีสวัสดิ์กาญจนบุรี และมีอาชื่อพระยาประสิทธิสงคราม (ข้า) เป็นเจ้าเมืองกาญจนบุรี ต่อมา หลวงพิพิธภักดี ลาออกจากราชการและได้พาภรรยาทั้ง ๒ คนมาตั้งครอบครัวอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี

กล่าวกันว่า หลวงพิพิธภักดีนั้นเป็นคนดี เมื่อเป็นผู้ช่วยราชการอยู่ที่เมืองไชยา เคยเขียนนักโทษตายทั้งคา เป็นเหตุให้หลวงพิพิธภักดี

เกิดสลดใจลาออกจากราชการ แต่บางคนเล่าว่าเหตุที่ทำให้หลวงพิพิธภักดี ต้องลาออกจากราชการนั้น ก็เพราะเกิดความเรื่องที่ได้ธิดาพระปลัดเมือง ตะกั่วทุ่ง ชื่อจีนมาเป็นภรรยาตนเอง

เมื่อพี่ชาย คือพระยาพิชัยสงคราม ทราบว่าหลวงพิพิธภักดีอพยพ ครอบครัวมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ก็ได้ชักชวนให้เข้ารับราชการอีก แต่ หลวงพิพิธภักดีไม่สมัครใจและได้ทำนาเลี้ยงชีพต่อมา

นายน้อย คชวัตร ได้เรียนหนังสือตลอดจนได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๒ พรรษา อยู่ในสำนักของพระครูสังคบุรคณาจารย์ (สุด) เจ้าอาวาสวัด เทวสังฆาราม (วัดเหนือ) ซึ่งเป็นวัดใกล้บ้าน พระครูสังคบุรคณาจารย์นั้น เป็นบุตรคนเล็กของหลวงพิพิธภักดีกับนางจีน เป็นอาคนเล็กของนายน้อย เมื่อลาสิกขาแล้ว นายน้อยได้เข้ารับราชการ เป็นเสมียนสังกัดกระทรวง มหาดไทย ที่เมืองกาญจนบุรี และได้แต่งงานกับนางกิมน้อย ในเวลาต่อมา

นางกิมน้อย มาจากบรรพชนสายญวนและจีน บรรพชนสายญวน นั้นได้อพยพเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินเดชา (สิงห์ ต้นตระกูลสิงหเสนี) ยกทัพไปปราบจระจกเมืองญวน ได้ครอบครัวญวน ส่งเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พวกญวนที่นับถือพระพุทธศาสนาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่กาญจนบุรี เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๗๒ เพื่อทำหน้าที่รักษาป้อมเมือง ส่วนพวกญวนที่ นับถือศาสนาคริสต์ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่กับพวกญวนเข้ารีตที่เมืองสามเสน ในกรุงเทพฯ ฯ บรรพชนสายญวนของนางกิมน้อยเป็นพวกญวนที่เรียกว่า “ญวนครัว”

ส่วนบรรพชนสายจีนนั้น ได้โดยสารสำเภามาจากเมืองจีน และได้ ไปตั้งถิ่นฐานทำการค้าอยู่ที่กาญจนบุรี

นางกิมน้อยเป็นบุตรีนายทองคำ (สายญวน) กับนางเฮงเล็ก แซ่ตัน (สายจีน) เกิดที่ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อแต่งงาน

กับนายน้อยแล้ว ได้ใช้ชื่อว่าแดงแก้ว แต่ต่อมาก็กลับไปใช้ชื่อเดิม คือกิมน้อย หรือน้อย ตลอดมา

นายน้อย คชวัตร เริ่มรับราชการในตำแหน่งเสมียน แล้วเลื่อนขึ้นเป็นผู้รั้งปลัดขวา แต่ต้องออกจากราชการเสียคราวหนึ่ง เพราะป่วยหนัก หลังจากหายป่วยแล้วจึงกลับเข้ารับราชการใหม่ เป็นปลัดขวาอำเภอวังขนาย จังหวัดกาญจนบุรี ต่อมาได้ย้ายไปเป็นปลัดอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เกิดป่วยเป็นโรคเนื้อร้ายงอก จึงกลับมารักษาตัวที่บ้านกาญจนบุรี และได้ถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุเพียง ๓๘ ปี ได้ทิ้งบุตรน้อย ๆ ให้ภรรยาเลี้ยงดู ๓ คน คือ

๑. เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ คชวัตร)

๒. นายจำเนียร คชวัตร

๓. นายสมุทร คชวัตร (ถึงแก่กรรมแล้ว)

สำหรับเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ นั้น ป้าเฮงผู้เป็นพี่สาวของนางกิมน้อย ได้ขอไปเลี้ยงตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ และทรงอยู่ในความเลี้ยงดูของป้าเฮง มาตลอด จนกระทั่งทรงบรรพชาเป็นสามเณร ป้าเฮงได้เลี้ยงดูเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ด้วยความถนุถนอมเอาใจเป็นอย่างยิ่ง จนพากันเป็นห่วงว่าจะทำให้เสียเด็ก เพราะเลี้ยงแบบตามใจเกินไป

ชีวิตเยาว์วัยของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ นับว่าเป็นสุขและอบอุ่น เพราะมีป้าคอยดูแลเอาใจใส่อย่างถนุถนอม ส่วนที่นับว่าเป็นทุกข์ของชีวิตในวัยนี้ ก็คือความเจ็บป่วยออกแดดของร่างกาย ในเยาว์วัยเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงเจ็บป่วยออกแดดอยู่เสมอ จนคราวหนึ่งทรงป่วยหนักถึงกับญาติ ๆ พากันคิดว่าคงจะไม่รอดและบนว่า ถ้าหายป่วยจะให้บวชแก้บน เรื่องนี้นับเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในเวลาต่อมา

พระนิสสัยของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เมื่อเยาว์วัยนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นบุพพนิมิตหรือเป็นสิ่งแสดงถึงวิถีชีวิตในอนาคตของพระองค์ได้อย่างหนึ่ง

กล่าวคือเมื่อทรงพระเยาว์พระนิสัยที่ทรงแสดงออกอยู่เสมอได้แก่การชอบเล่นเป็นพระ หรือเล่นเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น เล่นสร้างถ้ำก่อเจดีย์ เล่นทอดผ้าป่าทอดกฐิน เล่นทิ้งกระจาด แม้ของเล่นก็ชอบทำของเล่นที่เกี่ยวกับพระ เช่น ทำคัมภีร์เทศน์เล็ก ๆ ตาลปัตรเล็ก ๆ

พระนิสัยที่แปลกอีกอย่างหนึ่งของเจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าประคุณสมเด็จฯ เมื่อเยาว์วัยคือ ทรงชอบเล่นเทียน เนื่องจากป่าต้องออกไปทำงานตั้งแต่ยังไม่สว่าง เจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงต้องพลอยตื่นแต่ดึกตามป่าด้วย แล้วไม่ยอมนอนต่อป่าจึงต้องหาของให้เล่น คือหาเทียนไว้ให้จุดเล่น เจ้าประคุณสมเด็จฯ ก็จะจุดเทียนเล่นและนั่งดูเทียนเล่นอยู่คนเดียวจนสว่าง

พระนิสัยในทางไม่ดีก็ทรงมีบ้างเช่นเดียวกับเด็กทั่วไป ดังที่ทรงเคยเล่าว่า เมื่อเยาว์วัยก็ทรงชอบเลี้ยงปลากัด ชนไก่ และบางครั้งก็ทรงหัดตีมสุรา ตีมกระแซ้ไปตามเพื่อน แต่พระนิสัยในทางนี้มีไม่มากถึงกับจะทำให้กลายเป็นเด็กเกเร

การศึกษา

เมื่อพระชนมายุได้ ๘ ขวบ เจ้าประคุณสมเด็จฯ จึงเริ่มเข้าโรงเรียนคือโรงเรียนประชาบาลวัดเทวสังฆาราม ซึ่งใช้ศาลาวัดเป็นโรงเรียน จนจบชั้นประถม ๓ เท่ากับจบชั้นประถมศึกษาในครั้งนั้น หากจะเรียนต่อชั้นมัธยมจะต้องย้ายไปเรียนที่โรงเรียนมัธยมวัดไชยชุมพลชนะสงคราม (วัดใต้) ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด สุดท้ายทรงตัดสินใจเรียนต่อชั้นประถม ๔ ซึ่งจะเปิดสอนต่อไปที่โรงเรียนวัดเทวสังฆารามนั้น แล้วก็จะเปิดชั้นประถม ๕ ต่อไปด้วย (เทียบเท่า ม.๑ และ ม. ๒ แต่ไม่มีเรียนภาษาอังกฤษ) ในระหว่างเป็นนักเรียน ทรงสมัครเป็นอนุภาชาดและลูกเสือ ทรงสอบได้เป็นลูกเสือเอก ทรงจบการศึกษาชั้นประถม ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนมายุ ๑๒ พรรษา

หลังจากจบชั้นประถม ๕ แล้ว ทรงรู้สึกว่ามีทางตัน ไม่รู้ว่าจะเรียนอะไรต่อและไม่รู้ว่าจะไปเรียนที่ไหน เพราะขาดผู้นำครอบครัวที่จะเป็น

ผู้ช่วยคิดช่วยแนะนำ ตัดสินใจ ทรงเล่าว่า เมื่อเยาว์วัยทรงมีพระอัธยาศัย
 ค่อนข้างฉลาดกลัวต่อคนแปลกหน้า และค่อนข้างจะเป็นคนติดป่าที่อยู่
 ใกล้ชิดกันมาแต่ทรงพระเยาว์โดยไม่เคยแยกจากกันเลย จึงทำให้พระองค์
 ไม่กล้าตัดสินใจพระทัยไปเรียนต่อที่อื่น

สามเณรเจริญ กษัตริ์

การอุปสมบท

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ นายชาย ๒ คนจะบวชเป็นพระภิกษุที่วัดเทวสังฆาราม
 พระชนนีและป้าจึงชักชวนเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ซึ่งขณะนั้นพระชนมายุย่าง
 ๑๔ พรรษา ให้บวชเป็นสามเณรแก่นที่ค้างมาหลายปีแล้วให้เสร็จเสียที่
 เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จึงตกลงพระทัยบวชเป็นสามเณรที่วัดเทวสังฆาราม
 ในปีนั้น โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (ดี พุทฺธโชติ) เจ้าอาวาสวัดเทวสังฆาราม
 ซึ่งเรียกกันว่า “หลวงพ่อดุ๊ย” เป็นพระอุปัชฌาย์ (สุดท้ายได้เลื่อนสมณ
 ศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพมงคลรังษี) พระครูนิวิฐสมาจาร
 (เหรียญ สุวณฺณโชติ) เจ้าอาวาสวัดศรีอุปการาม ซึ่งเรียกกันว่า “หลวงพ่อดุ๊ย
 วัดหนองบัว” เป็นพระอาจารย์ให้สรณะและศีล

พระครูอดุลยสมณกิจ

ก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณร เจ้าประคุณสมเด็จฯ ไม่เคยอยู่วัดมาก่อน เพียงแต่ไปเรียนหนังสือที่วัด จึงไม่ทรงคุ้นเคยกับพระรูปใดในวัด แม้หลวงพ่อดุสิตเป็นผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ก็ไม่ทรงคุ้นเคยมาก่อน ความรู้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องวัดก็ไม่เคยมีมาก่อนเช่นกัน นอกจากการไปวัดในงานเทศกาล การไปทำบุญที่วัดกับป้า และเป็นเพื่อนป้าไปฟังเทศน์เวลากลางคืนในเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งที่วัดเหนือมีเทศน์ทุกคืนตลอดพรรษา ทรงเล่าว่า ถ้าพระเทศน์เรื่องชาดก ก็รู้สึกฟังสนุก เมื่อถึงเวลาเทศน์ก็มักจะเร่งป้าให้รีบไปฟัง แต่ถ้าพระเทศน์ธรรมะก็ทรงรู้สึกว่าจะไม่รู้เรื่องและเร่งป้าให้กลับบ้าน กล่าวได้ว่า เจ้าประคุณสมเด็จฯ เมื่อทรงพระเยาว์นั้นแทบจะไม่เคยห่างจากอกของป้าเลย ยกเว้นการไปแรมคืนในเวลาเป็นลูกเสือบ้างเท่านั้น ในคืนวันสุดท้ายก่อนที่จะทรงบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ป้าพูดว่า “คืนนี้เป็นคืนสุดท้ายที่จะอยู่ด้วยกัน” ซึ่งก็เป็นความจริง เพราะหลังจากทรงบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว ก็ไม่ทรงมีโอกาสกลับไปอยู่ในอ้อมอกของป้าอีกเลย จนกระทั่งป้าเฮงถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

กล่าวได้ว่า ชีวิตพรหมจรรย์ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ นั้น เริ่มต้นจากการบวชแก่บั้น เมื่อทรงบรรพชาแล้ว ก็ทรงอยู่ในความปกครองของหลวงพ่อดุสิต และทรงเริ่มคุ้นเคยกับหลวงพ่อดุสิตมากขึ้นเป็นลำดับ

พระครูนิวติฐฐสมาจาร

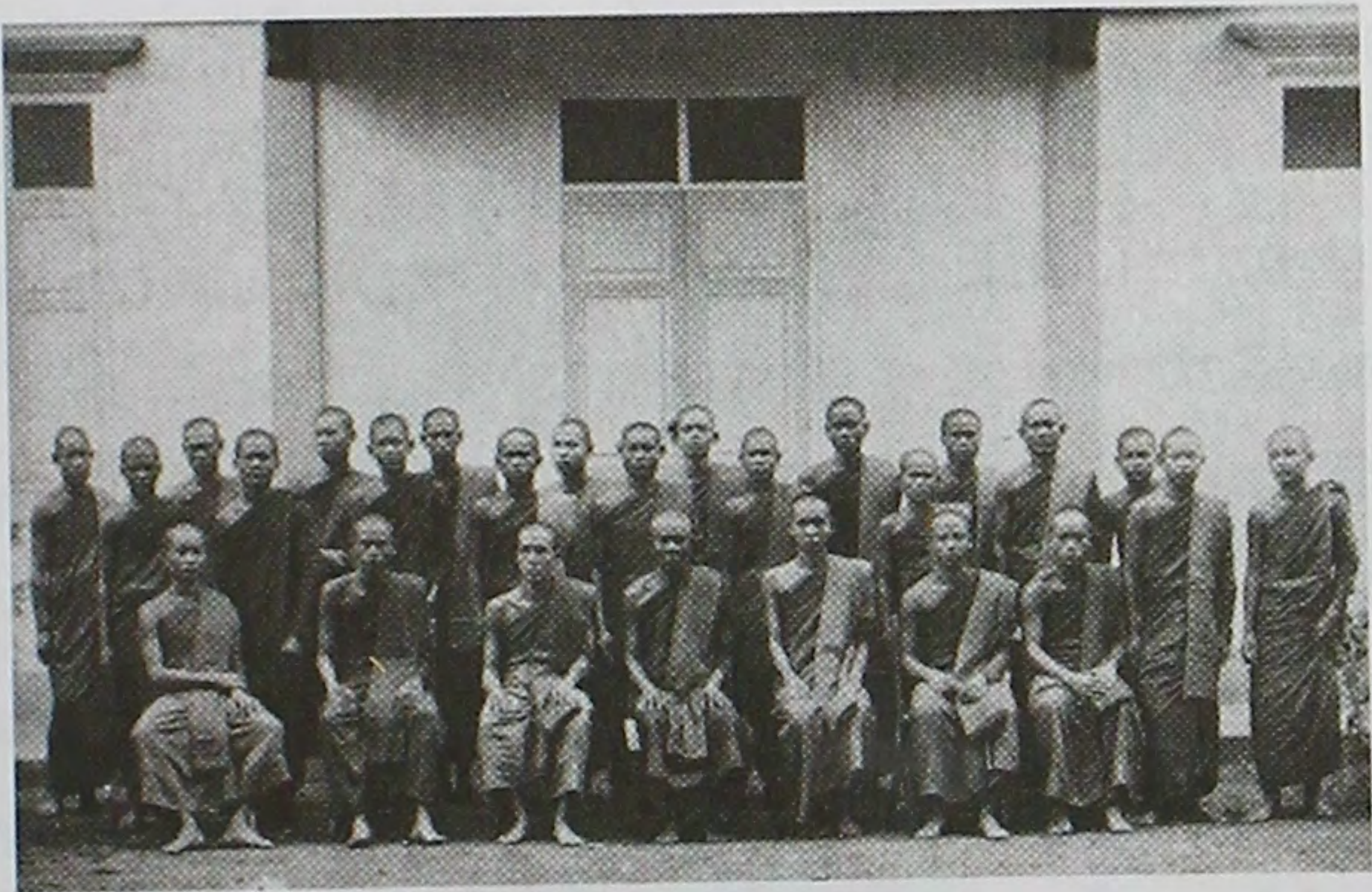
พระปลัดทรง

พรรษาแรกแห่งชีวิตพรหมจรรย์ ณ วัดเทวสังฆาราม เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ยังไม่ได้เล่าเรียนอะไร มีแต่ท่องสามเณรสิกขา (คือข้อพึงปฏิบัติสำหรับสามเณร) และท่องบททำวัตรสวดมนต์เท่านั้น ส่วนกิจวัตร ก็คือการปฏิบัติรับใช้หลวงพ่อบุคคลเป็นพระอุปัชฌาย์ มีสิ่งหนึ่งที่หลวงพ่อสอนในระหว่างที่ทำอุปัชฌาย์วัตร (คือการปฏิบัติรับใช้พระอุปัชฌาย์) ก็คือ การต่อเทศน์แบบที่เรียกกันว่า ต่อหนังสือคำ อันเป็นวิธีการเรียนการสอนอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ กล่าวคือ เมื่อเข้าไปทำอุปัชฌาย์วัตรในตอนค่ำ มีการบีบนิ้วเป็นต้น หลวงพ่อก็จะอ่านเทศน์ให้ฟังคืนละตอน แล้วท่องจำตามคำอ่านของท่าน ทำต่อเนื่องกันไปทุกคืนจนจำได้ทั้งกัณฑ์ กัณฑ์เทศน์ที่หลวงพ่อดูให้คือ เรื่องอริยทรัพย์ ๗ ประการ เมื่อทรงจำได้คล่องแล้ว หลวงพ่อก็ให้ขึ้นเทศน์ปากเปล่าให้ญาติโยมฟังในโบสถ์คืนวันพระวันหนึ่งในพรรษานั้น หลังจากเทศน์ให้ญาติโยมฟังแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ยังทรงบันทึกเทศน์กัณฑ์นี้ไว้ในสมุดบันทึกส่วนพระองค์ด้วย

ครั้นออกพรรษาแล้ว ก็ยังเพลिनอยู่ในชีวิตพรหมจรรย์ หลวงพ่อก็จึงชักชวนให้ไปเรียนภาษาบาลี คือเรียนพระปริยัติธรรมที่วัดเสนาหา ในจังหวัดนครปฐม หลวงพ่อบอกว่า “เพื่อว่าต่อไปจะได้กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆาราม และจะสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมเตรียมไว้ให้” เมื่อสามเณรและญาติโยม

ยินยอม หลวงพ่อจึงได้พาเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ไปฝากไว้กับพระครูสังวรวิสัย (อาจ) เจ้าอาวาสวัดเสนาหา เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จึงได้เริ่มเรียนบาลีไวยากรณ์ที่วัดเสนาหา ในพรรษานั้น โดยมีพระเปรียญจากวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพ ฯ ไปเป็นอาจารย์สอน เมื่อออกพรรษาแล้ว อาจารย์สอนภาษาบาลีที่วัดเสนาหา เห็นแววของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ว่า จะเจริญก้าวหน้าในทางการศึกษาต่อไป จึงชักชวนให้เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ไปอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม เพื่อจักได้เล่าเรียนสูง ๆ ยิ่งขึ้นไป และอาจารย์ท่านนั้นก็ได้อติดต่อทางวัดมกุฏกษัตริยารามไว้ให้เรียบร้อยแล้วด้วย แต่เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ นำเรื่องนี้ไปปรึกษาหลวงพ่อที่วัดเหนือ หลวงพ่อไม่เห็นด้วย เพราะหลวงพ่อดังใจไว้ว่า จะพาเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ไปฝากไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารอยู่แล้ว จึงเป็นอันยกเลิกที่จะไปอยู่วัดมกุฏกษัตริยาราม เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จึงอยู่จำพรรษาเรียนบาลีต่อไปที่วัดเสนาหาอีกหนึ่งพรรษา

ขณะทรงเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ทรงถ่ายภาพร่วมกับพระภิกษุสามเณร วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี (แถวนี้ องค์ที่ ๓ จากขวา)

พ.ศ. ๒๔๗๒ หลังออกพรรษาแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ ได้กลับไปพัก ณ วัดเทวสังฆาราม ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อเตรียมตัวเข้าไปอยู่กรุงเทพฯ ๙

วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ หลวงพ่อวัดเหนือได้พาเจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ โดยสารรถไฟจากกาญจนบุรีมากรุงเทพฯ ๙ แล้วพาไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร แล้วนำเจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ ขึ้นเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่ออยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารต่อไป สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๙ ได้ทรงพระเมตตาไว้ และทรงมอบให้อยู่ในความปกครองของพระครูพุทธมนต์ปรีชา (เฉลิม โรจนศิริ ภายหลังลาสิกขา) หลังจากทรงเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารได้ไม่นาน ทรงปฏิบัติตามกฎกติกาของวัดครบถ้วนแล้ว ก็ทรงได้รับประทานนามฉายาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๙ ว่า “สุวฑฺฒโน” ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้เจริญดี”

พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน

เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี ได้ทรงบันทึกเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับการเข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารของพระองค์ไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง บันทึกของพระองค์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระองค์ประสบความสำเร็จในช่วงต้นของชีวิตพรหมจรรย์และการศึกษา ก็เพราะทรงได้พระอาจารย์และผู้ปกครองที่ดี พระอาจารย์ของพระองค์ในช่วงนี้ก็คือ พระครูพุทธมณฑลปริชา (เฉลิม) ส่วนผู้ปกครองของพระองค์ในช่วงนี้ ก็คือสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ดังที่ทรงกล่าวถึงท่านทั้งสองไว้ว่า

พระครูพุทธมณฑลปริชา เป็นผู้ที่มีกิริยาวาจาอ่อนหวาน ใจแข็ง รู้จักกาลเทศะ รู้จักการควรไม่ควร มีเขาวัวไวหิวพริบ มีคารวะต่อผู้ใหญ่ ไม่ดีตัวเสมอแม้กับผู้ใหญ่ที่คุ้นเคยเป็นกันเอง รู้จักพูดให้ผู้ใหญ่เชื่อ เมื่อถึงคราวต้องเป็นหัวหน้าจัดการงาน วางตนเป็นผู้ใหญ่เต็มที่มีฐานะมีความสามารถในการจัดการงานให้สำเร็จ ฉลาดในการปฏิสังขาร ในการทำงาน จะไม่ปล่อยให้ศิษย์ทำในสิ่งที่ไม่แน่ใจว่าศิษย์จะทำได้ดี เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับศิษย์ของตน แนะนำสั่งสอนศิษย์ให้รู้จักวางตัวให้พอเหมาะ ยกย่องศิษย์ให้เป็นที่ปรากฏในหมู่เพื่อนฝูง กล่าวโดยสรุปก็คือ เป็นผู้ที่มีน้ำใจและมีสัจปุริสธรรม ควรเอาเป็นแบบอย่างในทางดีได้

ส่วนสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ นั้น ทรงมีพระเมตตาต่อภิกษุสามเณรทั่วไป โดยเฉพาะสามเณรที่มาจากบ้านนอก ดูจะมีพระเมตตาเป็นพิเศษ สามเณรทุกรูปจะต้องถูกจัดเวรอยู่ปฏิบัติถวายงานสมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ สับเปลี่ยนกันไปทุกวัน สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ทรงมีวิธีที่จะฝึกสอนสามเณรให้มีความรู้ความฉลาดในเรื่องต่าง ๆ ด้วยพระเมตตาเสมอ เช่น ทรงฝึกให้สามเณรอ่านหนังสือพิมพ์ หากสามเณรรูปใดอ่านไม่คล่องหรือไม่ถูก ก็จะทรงอ่านให้ฟังเสียเอง ทรงฝึกให้สามเณรหัดคิด หัดสังเกต และหัดทำสิ่งต่าง ๆ ที่จะเป็นการฝึกความเฉลียวฉลาด หากสามเณรทำผิดหรือไม่ถูก พระองค์ก็จะทรงทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี ก็ทรงถูกฝึกในลักษณะดังกล่าวนี้อยู่บ่อย ๆ เช่นทรงเล่าว่า ครั้งหนึ่ง

สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ รับสั่งให้เอากระดาศทำลองข้างในขวด แต่
เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ไม่เข้าพระทัย เอากระดาศไปรองกันขวด พอ
ทอดพระเนตรเห็นเข้าก็รับสั่งว่า “เณรนี่ก็โง่เหมือนกัน” แล้วก็ทรงทำให้ดู
จากการแนะนำสั่งสอนและการปฏิบัติพระองค์และปฏิบัติตนให้เห็น
เป็นตัวอย่างของพระอาจารย์ทั้งสองท่านดังกล่าวแล้ว ทำให้เจ้าประคุณ
สมเด็จพระสังฆราชฯ รู้จักคิดรู้จักสังเกต และจดจำเอามาเป็นแบบอย่างในการพัฒนา
พระองค์เอง

ในปีแรกที่เข้ามาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ก็ทรง
สอบได้นักธรรมชั้นตรี

พ.ศ. ๒๔๗๓ ทรงสอบได้นักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรม ๓ ประโยค
พระองค์ทรงบันทึกเกี่ยวกับความรู้สึกเมื่อทรงสอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้
ว่า “ไม่มีปีใดที่ให้ความสุขกายสุขใจมากเท่ากับคราวที่สอบ ป.ธ.๓ ได้”

พ.ศ. ๒๔๗๔ ทรงตั้งใจเรียนประโยค ๔ ด้วยความมุ่งหวังอย่างสูง
พร้อมทั้งทรงเตรียมประโยคเก็ง หรือว่าเก็งข้อสอบ ที่คาดว่าจะออกไว้
ด้วยความมั่นใจ เมื่อถึงคราวสอบกลับปรากฏว่า ข้อสอบไม่ได้ออกประโยค
เก็ง หรือประโยคยาก ๆ ที่ทรงเตรียมไว้ แต่กลับออกประโยคง่าย ๆ ที่ไม่ได้
สนใจเตรียม แต่ก็ทรงรู้สึกว่ข้อสอบง่ายมาก ทำไปด้วยความมั่นพระทัย
แต่ผลสอบปรากฏว่า พระองค์สอบตกประโยค ๔ ได้ทรงบันทึกถึงความรู้สึก
เมื่อทรงสอบตกคราวนั้นไว้ว่า ทรงรู้สึกเสียใจและท้อแท้ใจมาก ถึงกับทรง
คิดว่า พระองค์คงจะหมดวาสนาในทางพระศาสนาเสียแล้ว เพราะมานะ
พยายามและตั้งใจขนาดนี้ยังสอบตก แต่หลังจากทรงคิดทบทวน และ
ไตร่ตรองดูว่าทำไมพระองค์จึงสอบตก ก็ทรงได้พบความจริงด้วยพระองค์
เองว่า การสอบตกนั้นเป็นผลของความประมาทโดยแท้ กล่าวคือ

ประการแรก ทรงพบว่าพระองค์ทรงหยิ่งทงในความรู้ของตนเอง
มากเกินไป จนทำให้เห็นไปว่าทำอย่างไรก็สอบได้แน่ เมื่อถึงเวลาสอบจึง

ทำข้อสอบด้วยความหะหลวม ไม่พิจารณาให้รอบคอบ ด้วยสำคัญผิดว่าตนรู้ดีแล้ว จึงทำข้อสอบผิดพลาดมาก ถึงกับได้คะแนนศูนย์

ประการที่สอง ทรงพบว่าพระองค์ทรงอยู่ในความประมาท ที่ไม่ดูตำรับตำราให้ทั่วถึง มุ่งดูแต่เฉพาะที่เห็นว่ายากและคาดคะเน หรือเก็งว่าจะออกเป็นข้อสอบเท่านั้น เมื่อข้อสอบออกไม่ตรงตามที่เก็งไว้ จึงทำข้อสอบผิดพลาดโดยไม่รู้ตัวว่าทำผิด

ประการที่สาม ทำให้ทรงเห็นว่า การเรียนแบบสนใจเรียนหรือสนใจดูเฉพาะที่เก็งว่าจะออกสอบเท่านั้น ไม่ใช่วิธีการเรียนที่ถูกต้อง เพราะไม่ทำให้เกิดความรู้อย่างแท้จริง และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระองค์สอบตก

พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงเรียนซ้ำประโยค ๔ อีกครั้ง และทรงเตรียมสอบนักธรรมชั้นเอกด้วย และในปีนั้นทรงเลิกวิธีการเรียนแบบเก็งข้อสอบ แต่ทรงเรียนแบบสม่ำเสมอและทั่วถึง ผลการสอบปรากฏว่าทรงสอบได้ทั้งนักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรม ๔ ประโยค

กล่าวได้ว่า ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๒ นั้น ดำเนินไปด้วยความราบรื่นประสบความสำเร็จ โดยมีปัจจัยแวดล้อมเป็นตัวเสริมที่สำคัญ คือผู้ปกครองและครูอาจารย์ที่ดี ที่คอยให้คำแนะนำและชักนำไปในทางที่ดี ประกอบกับในส่วนพระองค์เองก็ทรงมีพื้นอัธยาศัยที่ดี คือมีพระอัธยาศัยโน้มเอียงไปในทางพระศาสนาเป็นทุนอยู่แล้ว การชี้แนะของผู้ปกครองและผู้ที่เกี่ยวข้องจึงช่วยส่งให้พระองค์ดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้องตรงตามพื้นเพของพระอัธยาศัย เป็นเหตุให้พระองค์ประสบความสำเร็จในชีวิตปฐมวัย

สรุปได้ว่า ชีวิตในปฐมวัยของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๒ ในฐานะที่ทรงดำเนินชีวิตในเพศพรหมจรรย์นั้น ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระองค์ประสบความสำเร็จในวัยนี้ มีทั้งปัจจัยภายนอกคือบุคคลแวดล้อม และปัจจัยภายในคือพระอัธยาศัย และคุณสมบัติส่วนพระองค์เองประกอบกัน

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์

พระอุปัชฌาย์

เมื่อครั้งทรงทำทัฬหีกรรมเป็นธรรมยุต

พระเทพเมธี

พระกรรมวาจาจารย์

เมื่อครั้งทรงทำทัฬหีกรรมเป็นธรรมยุต

การอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๗๖ เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ ทรงมีพระชนมายุครบอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ทรงกลับไปอุปสมบท ณ วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี สำนักเดิมของพระองค์เมื่อครั้งทรงบรรพชาเป็นสามเณร ทั้งนี้ก็เพื่ออยู่ช่วยสอนพระปริยัติธรรมสนองพระคุณของหลวงปู่ ตามคำที่หลวงปู่เคยพูดไว้เมื่อก่อนที่จะนำพระองค์มาฝากให้อยู่เรียนภาษาบาลีที่วัดเสนาหาเป็นครั้งแรกว่า เพื่อจะได้กลับมาสอนที่วัดเทวสังฆารามแล้วจะสร้างโรงเรียนเตรียมไว้ให้ และก็ปรากฏว่า หลวงปู่ได้ทำอย่างที่ท่านพูดไว้จริง ๆ คือท่านได้สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นหลังหนึ่ง ชื่อว่า โรงเรียนเทวานุกูล เป็นตึกคอนกรีต ๒ ชั้น เตรียมไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๓

เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดเทวสังฆาราม เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ โดยพระครูอดุลยสมณกิจ (หลวงปู่วัดเหนือ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูนิวิฐสมาจาร (หลวงปู่วัดหนองบัว)

เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดหรั่ง เจ้าอาวาสวัดทุ่งสมอ เป็นพระ
อนุสาวนาจารย์ เมื่อทรงอุปสมบทแล้ว ได้อยู่จำพรรษา ณ วัดเทวสังฆาราม
นั้น เพื่อช่วยหลวงพ่อสอนพระปริยัติธรรม ตามความมุ่งหมายของท่าน

๑ พรรษา

ครั้นออกพรรษาแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้กลับมาอยู่วัดบวร
นิเวศวิหารตามเดิม และได้ทรงทำทัฬหีกรรมคืออุปสมบทซ้ำเป็นธรรมยุต
ที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖
ศกเดียวกัน (สมัยนั้นขึ้น พ.ศ. ใหม่เดือนเมษายน ฉะนั้น เดือนมิถุนายน
จึงเป็นต้นปี เดือนกุมภาพันธ์ เป็นปลายปี) โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์
ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระรัตนธัชมุนี (จู อิสฺสรญาโณ) เป็นพระ
กรรมวาจาจารย์ ทั้งนี้ เพื่อทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไป และในปี พ.ศ.
๒๔๗๖ นี้ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค

แม้จะกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ก็ยัง
ทรงเวียนไปมาช่วยสอนพระปริยัติธรรมที่วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี
สนองพระคุณหลวงพ่อดอเนื่องกันมาอีก ๒ ปี ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรม
ของพระองค์ก็เจริญก้าวหน้าไปตามลำดับ กล่าวคือ

ขณะทรงเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน (แถวยืนหลังสุด องค์ที่ ๒ จากซ้าย)
ทรงถ่ายภาพร่วมกับคณะกรรมการและเจ้าหน้าที่กองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย

- พ.ศ. ๒๔๗๗ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค
 พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๗ ประโยค
 พ.ศ. ๒๔๘๑ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๘ ประโยค
 พ.ศ. ๒๔๘๕ ทรงสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค

เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือทรงมีพระอัธยาศัยใฝ่รู้ โดยเฉพาะในด้านภาษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้มีนักบวชอินดูท่านหนึ่ง เข้ามาศึกษาและส่งเสริมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับอินเดีย นักบวชท่านนี้คือ สวามี สัตยานันทปุรี ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาและปรัชญาของอินเดีย รวมทั้งเชี่ยวชาญภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษด้วย ท่านสวามีได้ตั้งธรรมมาศรมขึ้น ณ ดึกหอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร มีการออกนิตยสารชื่อเสียงตะวันออก ซึ่งมีทั้งภาคภาษาอังกฤษและภาคภาษาไทย มีการจัดสนทนาธรรมทุกวันอาทิตย์ รวมทั้งมีการสอนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษแก่ภิกษุสามเณรและผู้สนใจด้วย กล่าวได้ว่า สำนักธรรมมาศรม ของสวามี สัตยานันทปุรี ดังกล่าว ได้เป็นศูนย์กลางสำหรับการสังสรเสวนาของหมุ่่นักปราชญ์ราชบัณฑิตของไทยในครั้งนั้น ท่านสวามีได้พำนักอยู่ในประเทศไทยราว ๑๐ ปี กระทั่งเสียชีวิตในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ เนื่องจากเครื่องบินตก ขณะมีอายุได้เพียง ๔๐ ปี อาจกล่าวได้ว่า สวามี สัตยานันทปุรี ได้เป็นผู้ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาปรัชญาและศาสนาขึ้นในหมู่ผู้รู้ของไทย พร้อมทั้งได้ประพันธ์หนังสือเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนาตะวันออกเป็นภาษาไทยไว้หลายเล่ม

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๗๘ นั้นเอง เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ซึ่งทรงเป็นพระเปรียญ ๖ - ๗ ประโยค พร้อมทั้งพระเปรียญหนุ่มอื่น ๆ อีกหลายรูป ได้เรียนภาษาสันสกฤตและภาษาอังกฤษกับสวามี สัตยานันทปุรี แต่

การเรียนของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ๙ ไม่ค่อยสะดวกนักเพราะทรงมีภาระต้องเป็นครูสอนนักเรียนบ้าง สอนบาลีบ้าง ในสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

ขณะทรงเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฒโน (แถวนั่งองค์ที่ ๔ จากซ้าย)
ทรงถ่ายภาพร่วมกับคณะครูพระปริยัติธรรมสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

จึงทรงเรียนได้เฉพาะวันที่มีเวลาว่างเท่านั้น ทรงเรียนอยู่ราว ๒ ปี ก็ต้องเลิกไป เพราะทรงมีภารกิจด้านต่าง ๆ มากขึ้น แต่การเรียนกับสวามีสังฆนายกนันทบุรี ได้เป็นพื้นฐานให้พระองค์ทรงศึกษาด้วยพระองค์เองต่อไป วิธีการเรียนภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง ก็คือ การอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ฟังวิทยุภาคภาษาอังกฤษ ของ บีบีซี และอ่านหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา นั้น หากมีข้อความใดสำคัญหรือทรงประทับใจ ก็จะทรงจดจำไว้สำหรับเป็นแบบอย่างหรือนำมาใช้ในเวลาต้องการ ด้วยวิธีการทรงศึกษาด้วยพระองค์เองอย่างต่อเนื่องนี้เองทำให้พระองค์สามารถใช้ประโยชน์จากภาษาอังกฤษได้ดีทั้งการพูดการอ่านและการเขียน ความรู้ภาษาอังกฤษนับว่ามีประโยชน์ต่อการปฏิบัติภารกิจของพระองค์ในเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก

ต่อมาเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ๙ ยังสนพระทัยศึกษาภาษาเยอรมันและภาษาฝรั่งเศส โดยทรงศึกษากับครูไทยที่ทรงรู้จักมักคุ้นกัน โดยครูได้มาสอนที่กุฏิในเวลาค่ำบ้าง กลางคืนบ้าง วันละชั่วโมงสองชั่วโมงสุดแต่จะสะดวก

ทรงเรียนต่อเนื่องมานานพอควร จนทรงสามารถอ่านเขียนได้พอสมควร แต่ในที่สุดก็เลิกกันไป เพราะเวลาไม่อำนวยทั้งฝ่ายผู้สอนและฝ่ายผู้เรียน และในระยะใกล้กันนี้ มีผู้รู้ภาษาจีนมาอุปสมบทเป็นพระนวกะ (พระใหม่) อยู่ในความปกครองของพระองค์ เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ก็ทรงถือโอกาสเรียนภาษาจีนกับท่านผู้นั้นด้วย แม้พระนวกะนั้นลาสิกขาไปแล้ว ก็ยังมาสอนภาษาจีนถวาย แต่ครูภาษาจีนได้ถึงแก่กรรมในเวลาต่อมาไม่นาน การเรียนภาษาจีนจึงเป็นอันยุติ เมื่อทรงเล่าถึงการเรียนภาษาจีนของพระองค์ ก็ทรงเล่าอย่างขบขันว่า เรียนจนครุฑตายเลยต้องเลิก

นอกจากความสนพระทัยในการเรียนภาษาต่าง ๆ แล้ว เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชฯ ยังใฝ่พระทัยในการแสวงหาความรู้อยู่เสมอ วิธีการแสวงหาความรู้ของพระองค์ก็คือการอ่านหนังสือ ทรงอ่านทั้งหนังสือภาษาไทย และหนังสือภาษาอังกฤษ และมีได้ทรงจำกัดการอ่านเฉพาะหนังสือทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่รวมทั้งหนังสือที่เป็นความรู้ทั่ว ๆ ไปด้วย

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่
พระโศภนคณาภรณ์
พระราชอาคันตุกะชั้นเทพ

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่
พระธรรมวราภรณ์
ทรงถ่ายภาพหน้าโกศพระศพ
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๙๐ พระชนมายุได้ ๓๔ พรรษา ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์
เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระโศภนคณาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ
ชั้นราช ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ
ชั้นเทพ ในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ
ชั้นธรรม ในราชทินนามที่ พระธรรมวราภรณ์

พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นราชาคณะชั้นเจ้าคณะ
รอง (รองสมเด็จพระราชาคณะ) ที่ พระสาสนโสภณ

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่
พระสาสนโสภณ

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่
สมเด็จพระญาณสังวร

พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ
ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ในราชทินนามเดิมคือ สมเด็จพระญาณสังวร แทนราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชที่ถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาคือ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

ชีวิตในมัชฌิมวัยของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๗ นั้น เป็นช่วงชีวิตแห่งการทำงานและสร้างผลงาน ซึ่งอาจประมวลกล่าวได้เป็นด้าน ๆ คือ ด้านการศึกษา ด้านการปกครอง ด้านการสั่งสอนเผยแผ่ ด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ และด้านการสาธารณสงเคราะห์

ภาระหน้าที่

ด้านการศึกษา

หน้าที่ทางการศึกษาที่เป็นส่วนของวัด

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชทรงเริ่มทำหน้าที่นี้มาตั้งแต่ทรงเป็นพระเปรียญ คือ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกนักธรรมและแผนกบาลี เป็นผู้อำนวยการศึกษาสำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร นับแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นมา ก็ทรงมีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้น คือการอบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรในฐานะทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์และทรงอบรมสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกา ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสหรืออธิบดีแห่งพระอาราม

หน้าที่ทางการศึกษาที่เป็นส่วนหนึ่งของคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๔๘๘ คณะธรรมยุต โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะทรงดำรงพระสมณศักดิ์ ที่ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตและนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรกในประเทศไทยขึ้น เรียกว่า “สภาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย” (ปัจจุบันเรียกว่า มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย) เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ฯ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระเปรียญ เป็นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการก่อตั้งด้วยรูปหนึ่งร่วมกับพระเถระธรรมยุตอื่น ๆ อีกหลายรูป และทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการสภากาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัยชุดแรกด้วย มีหน้าที่กำกับดูแลการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งนี้ให้เป็นไปได้ด้วยความเรียบร้อย และต่อมา ก็ได้ทรงเป็นอาจารย์บรรยายวิชาพระสูตร หรือพระสูตรตันตปิฎกด้วย

พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ ที่ พระศาสนโสภณ ทรงเป็นประธานกรรมการสภากาการศึกษาของมหามกุฏราชวิทยาลัย และทรงเป็นผู้อำนวยการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พ.ศ. ๒๕๐๙ ทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ซึ่งกรมการศาสนาจัดตั้งขึ้นโดยความเห็นชอบของมหาเถรสมาคม ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล เป็นสถาบันฝึกอบรมวิชาการชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ที่จะออกไปปฏิบัติหน้าที่เป็นพระธรรมทูตเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๑๒ ทรงเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ โครงการจัดตั้ง
โรงเรียนพระสังฆาธิการส่วนกลาง

พ.ศ. ๒๕๑๕ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ทรง
เป็นประธานกรรมการบริหารงานของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์

เป็นรองประธานกรรมการและผู้อำนวยการโรงเรียนพระสังฆาธิการ
คณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๑๖ ทรงเป็นประธานอนุกรรมการพิจารณาปรับปรุงหลักสูตร
ศาสนศึกษาของคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๑๘ ทรงเป็นผู้ำนวยการโรงเรียนครูปริยัติธรรมคณะ
ธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๓๑ ทรงเป็นนายกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย
(ปัจจุบันเรียกว่านายกสภามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

ทรงเป็นนายกกรรมการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรม
ราชูปถัมภ์

พ.ศ. ๒๕๑๙ ทรงได้รับอาราธนาจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์ ให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมณะและวิปัสสนา แก่นิสิต
ภาควิชาปรัชญาและศาสนา ซึ่งเป็นวิชาบังคับสำหรับนิสิตชั้นปีที่ ๔ วัตถุประสงค์
สำคัญของวิชานี้ คือ มุ่งให้นิสิตได้เรียนรู้พระพุทธศาสนาทั้งภาค
ปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ โดยมุ่งเน้นให้นิสิตได้รับการฝึกปฏิบัติ
สมาธิ อันจะเป็นผลดีต่อการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์จึงเป็นมหาวิทยาลัยแรกที่บรรจุวิชาสมาธิและวิปัสสนา
(ปัจจุบันเรียกว่า วิชาการฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) ไว้ในหลักสูตรการ
ศึกษารวมทั้งวิชาทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ อีกหลายรายวิชา เจ้าประคุณ
สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงเป็นพระมหาเถระรูปแรกที่เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาสมณะ
และวิปัสสนา ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ซึ่งทรงสอนต่อเนื่องมาเป็นเวลา
หลายปี จึงมีพระเถระรูปอื่นไปสอนแทน

ด้านการปกครอง

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งมีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฐายี ต่อมาได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) เป็นสังฆนายก มีหน้าที่บริหารปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร และเป็นผู้รักษาการเจ้าคณะธรรมยุตทุกภาคทั่วราชอาณาจักร

พ.ศ. ๒๕๐๕ มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ คือเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แทน ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ กำหนดให้มหาเถรสมาคมมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานบริหารปกครองคณะสงฆ์ เจ้าประคุณสมเด็จพระสาสนโสภณ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมชุดแรกตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคมตลอดมาทุกสมัย

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครองของคณะสงฆ์

ในส่วนการปกครองในคณะธรรมยุตนั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระสาสนโสภณ ทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ มาโดยลำดับ คือ

พ.ศ. ๒๔๙๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโสภณคณาภรณ์ เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทชั่วคราว

พ.ศ. ๒๔๙๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโสภณคณาภรณ์ (พระราชาคณะชั้นราช) เป็นกรรมการเถรสมาคมคณะธรรมยุต ประเภทถาวร

พ.ศ. ๒๕๐๐ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็นกรรมการพิจารณาร่างระเบียบบริหารวัดธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๐๑ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ เป็น
กรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๑๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร
เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๓๑ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร
เป็นผู้รักษาการเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก และทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต

ด้านการสั่งสอนเผยแผ่

เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๗ ทรงทำหน้าที่ด้านการสั่งสอนเผยแผ่อย่างกว้าง
ขวาง การสั่งสอนเผยแผ่ที่นับว่าเป็นภารกิจประจำ ก็คือการอบรมสั่งสอน
ภิกษุสามเณรในฐานะที่ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ อันเป็นส่วนหนึ่งของการ
ให้การการศึกษา การเทศนาสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกาและพุทธศาสนิกชน ใน
วันธรรมสวนะหรือวันพระและในโอกาสต่าง ๆ นอกจากที่กล่าวแล้ว การสั่ง
สอนเผยแผ่อีกลักษณะหนึ่งที่เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์
ที่ พระศาสนโสภณ ได้ทรงดำริจัดขึ้นที่วัดบวรนิเวศวิหาร ก็คือการแสดง
ธรรมหรือเทศน์แก่ชาวต่างประเทศในวันอาทิตย์ โดยเริ่มขึ้นเมื่อต้นปี พ.ศ.
๒๕๑๒ ที่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงมอบให้พระที่จบการฝึกอบ
รมจากสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศบ้าง พระชาวต่างประเทศ
ที่จำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้แสดงธรรม
ปรากฏว่าชาวต่างประเทศและชาวไทยให้ความสนใจมาร่วมฟังธรรมกัน
คราวละมาก ๆ แต่กิจกรรมนี้ดำเนินไปได้ไม่นานก็เลิกกันไป เพราะขาดแคลน
พระสงฆ์ไทยที่ชำนาญภาษาอังกฤษถึงขั้นสามารถแสดงธรรมแก่ชาวต่าง
ประเทศได้

แต่พระดำริในเรื่องการสั่งสอนเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศผู้สนใจของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี (ชาวนันทบุรี) ได้พลอยเหือดหายไปด้วย ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ได้ทรงฟื้นฟูกิจกรรมดังกล่าวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยทรงสอนด้วยพระองค์เอง เนื่องจากในระยะนี้ มีชาวต่างประเทศทั้งยุโรป อเมริกา และเอเชีย เข้ามาบรรพชาอุปสมบท เพื่อศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมทั้งมีชาวต่างประเทศที่เป็นคฤหัสถ์แสดงความสนใจที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเพิ่มมากขึ้น บางคนก็มาขอสนทนาศึกษาด้วยเป็นการส่วนตัว เช่น นางโยเซฟิน สเตนตัน ภรรยาอดีตเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทย (ซึ่งเริ่มมาศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒) เพื่อเป็นการส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเพื่อสนองกุศลเจตนาของผู้สนใจ เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี จึงได้จัดให้มี "DHAMMA CLASS" ขึ้นที่กุฏิที่พำนักของพระองค์เอง (คือที่ห้องหน้ามุขชั้นล่างของตำหนักคอยท่าปราโมช ในบัดนี้)

DHAMMA CLASS ที่เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี จัดขึ้นนี้ มีชาวต่างประเทศทั้งที่เป็นพระและคฤหัสถ์มาร่วมฟัง เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ทรงสอนเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เอง โดยมีพระชาวต่างประเทศช่วยบ้าง เป็นลักษณะการบรรยายและซักถาม แล้วฝึกนั่งสมาธิ ในการสอนแต่ละครั้ง เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ได้ทรงเตรียมบทบรรยายประกอบการสอนเป็นภาษาอังกฤษด้วยพระองค์เองทุกครั้ง (บทบรรยายดังกล่าวได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ในเวลาต่อมาด้วย) ในระยะแรกมีชาวต่างประเทศมาร่วมฟังการสอนไม่มากนัก และค่อยเพิ่มจำนวนมากขึ้น จนต้องย้ายที่สอนจากภายในที่พำนักของพระองค์ไปใช้สถานที่ที่กว้างขวางยิ่งขึ้นพอเพียงแก่ผู้ร่วมฟังการสอนจำนวนมาก กิจกรรมนี้ได้ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จึงได้เลิกไป เพราะเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ทรงมีภารกิจด้านอื่น ๆ มากขึ้นและขาดพระผู้สามารถที่จะรับช่วงกิจกรรมนี้ต่อไป

ในโอกาสที่องค์ดาไลลามะ ประมุขแห่งศาสนจักรของทิเบต เสด็จเยือนประเทศไทยครั้งแรก เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ และได้เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารด้วย ครั้งนั้น องค์ดาไลลามะทรงปรารภกับเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ว่าอยากศึกษาการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาท เจ้าหน้าที่จัดการรับเสด็จจึงได้จัดให้เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ถวายคำแนะนำในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแบบเถรวาทแก่องค์ดาไลลามะตามพระประสงค์ ณ สำนักสงฆ์แห่งหนึ่งขององค์ดาไลลามะเสด็จเยือนประเทศไทยหลายครั้ง และทุกครั้งได้เสด็จเยือนวัดบวรนิเวศวิหารและทรงพบปะสนทนากับเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ด้วย จึงทรงคุ้นเคยกับเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เป็นอย่างดี ในการเสด็จประเทศไทยครั้งล่าสุดเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ และประทับแรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร คำแรกที่องค์ดาไลลามะตรัสทักทายเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เมื่อทรงพบกันในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารก็คือ “พี่ชายคนโตของข้าพเจ้า” อันแสดงถึงความเคารพรักที่ทรงมีต่อกันเพียงไร

นอกจากการสั่งสอนเผยแผ่อันเป็นกิจกรรมภายในวัด/ภายในประเทศดังกล่าวแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ยังทรงมีภาระหน้าที่รับผิดชอบกิจการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศอีกหลายด้าน นับแต่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ เป็นต้นมา กล่าวคือ

พ.ศ. ๒๕๐๙ ในฐานะทรงเป็นประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดพุทธปทีปอันเป็นวัดไทยแห่งแรกในประเทศอังกฤษและในทวีปยุโรป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ในโอกาสเดียวกันนี้ เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้ดูกิจการพระธรรมทูตและกิจการพระศาสนาในประเทศอังกฤษและในประเทศอิตาลีด้วย

พ.ศ. ๒๕๑๐ ในฐานะกรรมการมหาเถรสมาคม และประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ได้ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺธายีมหาเถร) วัดมกุฏกษัตริยาราม เสด็จเยือนประเทศศรีลังกาอย่างเป็นทางการ เพื่อเจริญศาสนไมตรี และดูกิจการพระศาสนาในประเทศนั้น

พ.ศ. ๒๕๑๑ ในฐานะประธานสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย โดยอนุมัติของมหาเถรสมาคม ได้เสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศอินโดนีเซีย ออสเตรเลีย และฟิลิปปินส์ ผลจากการเดินทางครั้งนั้น ได้ก่อให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ คือ

ในประเทศอินโดนีเซีย หัวหน้าชาวพุทธในประเทศนั้นพร้อมด้วยชาวพุทธ ต่างปลื้มปีติและได้เจรจาขอให้เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชประธานกรรมการอำนวยการฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ ช่วยจัดส่งพระธรรมทูตไทยออกไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศนั้นในปีต่อมา (พ.ศ. ๒๕๑๒) สำนักฝึกอบรมพระธรรมทูต ฯ และกรมการศาสนาจึงได้ดำเนินการจัดส่งพระธรรมทูตไทย ๔ รูปออกไปปฏิบัติศาสนกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศอินโดนีเซีย พระธรรมทูตไทยได้ผลัดเปลี่ยนกันไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินโดนีเซียหลายชุดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลากว่า ๑๐ ปี ยังผลให้พระพุทธศาสนาเถรวาทประดิษฐานมั่นคงขึ้นในประเทศอินโดนีเซีย อย่างรวดเร็ว กระทั่งปัจจุบันนี้มีวัดพระพุทธศาสนาแผ่กระจายไปทั่วประเทศอินโดนีเซียอีกครั้งหนึ่ง เหมือนที่เคยมีมาเมื่อ ๕๐๐ ปี ก่อน และมีคณะสงฆ์เถรวาทอินโดนีเซียที่มั่นคงเป็นหลักฐาน

ในระหว่างที่มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินโดนีเซีย นั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโสภณ ได้เสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวอินโดนีเซียเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ ณ มหาเจดีย์บุโรพุทโธ หรือบุโรบูดู เป็นการปลุกสมณวงศ์แบบสยามวงศ์ขึ้น

ในประเทศอินโดนีเซียเป็นครั้งแรกและได้เสด็จไปให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรอินโดนีเซีย ในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรสหรือคณะสงฆ์เถรวาทขึ้น ในประเทศอินโดนีเซียยุคปัจจุบัน

ในประเทศออสเตรเลียซึ่งมีผู้นับถือพระพุทธศาสนาและใส่ใจพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวพุทธในประเทศนั้นแสดงความประสงค์ที่จะมีวัดและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น และได้ขอให้เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรสและพระสงฆ์ไทยอยู่สั่งสอนพระพุทธศาสนาในออสเตรเลีย เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส (ในขณะนั้น) จึงทรงอำนาจการให้จัดตั้งสำนักสงฆ์ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นที่นครซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ พร้อมทั้งได้จัดส่งพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์ชาวต่างประเทศที่บวชศึกษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ออกไปอยู่จำพรรษาเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ สำนักสงฆ์นั้นในปีเดียวกัน สำนักสงฆ์แห่งนี้ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยลำดับจนตั้งเป็นวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ และได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “วัดพุทธรังษี” นับเป็นวัดไทยแห่งแรกในทวีปออสเตรเลีย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดวัดพุทธรังษีนี้ในปีเดียวกัน

จากจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในออสเตรเลียที่เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ยังผลให้เกิดวัดพระพุทธศาสนาขึ้นในออสเตรเลียและแผ่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศในเวลาต่อมา ปัจจุบันมีวัดไทยและพระสงฆ์ในประเทศออสเตรเลียเป็นจำนวนมาก

พ.ศ. ๒๕๑๔ ในฐานะประธานสภาการศึกษาามมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ณ ประเทศปากีสถาน ประเทศอินเดีย และประเทศเนปาล พร้อมทั้งทรงได้รับอนุมัติ

จากมหาเถรสมาคมให้เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไทยไปเยี่ยมคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวปากีสถานตะวันออก (ปัจจุบันคือประเทศบังกลาเทศ) ซึ่งประสบวาทภัยครั้งใหญ่ในปีนั้นด้วย

ผลจากการเดินทางครั้งนี้ ทำให้ทรงทราบสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ ว่า กำลังได้รับการฟื้นฟูและต้องการความช่วยเหลือจากชาวพุทธด้วยกันเป็นอันมาก โดยเฉพาะในประเทศเนปาล ซึ่งพระพุทธศาสนาได้เสื่อมสูญไปเป็นเวลาหลายร้อยปี และเพิ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งเริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นต้นมา จึงมีความต้องการความอนุเคราะห์ร่วมมือในการฟื้นฟูเป็นอันมาก เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณฯ ในฐานะประธานสภาการศึกษา มหาวิทยาลัยจิงทรวงตอบสนองความต้องการของคณะสงฆ์เนปาลในเวลานั้น โดยทรงดำเนินการให้สภาการศึกษา มหาวิทยาลัยให้ทุนการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรเนปาล ๒ ทุน เพื่ออยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเป็นการเริ่มต้น และวัดบวรนิเวศวิหารรับภิกษุสามเณรทั้ง ๒ รูปให้พำนักอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารจนจบการศึกษา ศาสนสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเนปาลจึงได้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่บัดนั้น เป็นต้นมา และมีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้นตามลำดับ ทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายพุทธศาสนิกชนทั่วไป ในเวลาต่อมาคณะสงฆ์เนปาลก็ได้จัดส่งภิกษุสามเณรเนปาลเข้ามาอยู่ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องจนปัจจุบัน ภิกษุสามเณรเหล่านี้เมื่อจบการศึกษาแล้ว ก็กลับไปช่วยกิจการคณะสงฆ์ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศของตนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณฯ จึงทรงเป็นผู้เริ่มสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนไทยกับเนปาลขึ้นเป็นครั้งแรก และทรงเป็นผู้นำพลังเกื้อหนุนจากพุทธศาสนิกชนชาวไทย ไปสู่การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศ เนปาลตั้งแต่บัดนั้น ต่อเนื่องมาจนบัดนี้อย่างไม่ขาดสาย

นอกจากนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ยังได้เสด็จไปให้การบรรพชาแก่กุลบุตรศากยะแห่งเนปาล

ณ นครกาฐมณฑลครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ การบรรพชากุลบุตรศากยะครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานไตร ๒๐ ไตร จึงนับเป็นเหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในเนปาล เพราะนอกจากจะเป็นการบรรพชาในพระบรมราชานุเคราะห์เป็นครั้งแรกแล้วยังเป็นการบรรพชากุลบุตรศากยะจากทั่วราชอาณาจักรเนปาลด้วย ซึ่งยังผลให้เกิดความตื่นตัวในการบวชเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมฟื้นฟูพระพุทธศาสนาขึ้นในหมู่ชาวเนปาลอย่างกว้างขวาง

พ.ศ. ๒๕๒๓ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวรเสด็จไปดูการพระศาสนาและการศึกษาในประเทศสหรัฐอเมริกาและในประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรปเป็นเวลา ๑ เดือน

พ.ศ. ๒๕๓๖ เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวรเสด็จเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการ ตามคำกราบทูลอาราธนาของรัฐบาลจีนเป็นเวลา ๑๒ วัน นับเป็นประมุขแห่งศาสนจักรพระองค์แรกในประวัติศาสตร์จีน ที่รัฐบาลจีนกราบทูลให้เสด็จเยือนจีนอย่างเป็นทางการ ในการเสด็จเยือนจีนครั้งนั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ได้ทรงพบปะกับผู้นำของประเทศ ผู้นำของมณฑลต่าง ๆ ที่เสด็จเยือน ผู้นำของชาวพุทธในเมืองนั้น ๆ ตลอดจนเสด็จเยี่ยมเยียนวัดพระพุทธรูปพบบปะภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนจำนวนมาก พระจริยาวัตรของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร เป็นที่ประทับใจของพุทธบริษัทชาวจีนทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์มาก เพราะภาพลักษณ์ของ “พระสงฆ์” เช่นเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร นั้น พวกเขาไม่เคยรู้จัก หรือไม่เคยเห็นมาก่อนเลย ผลของการเสด็จเยือนจีนของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ครั้งนั้น ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศจีนขึ้นในหมู่ชาวพุทธจีนเป็นอย่างมาก

ด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์

งานด้านการก่อสร้างปฏิสังขรณ์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณการก่อสร้างแล้ว ก็มีจำนวนเกือบร้อยรายการ ซึ่งคงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมากล่าวในที่นี้ แต่จะกล่าวถึงเฉพาะที่สำคัญและมีความหมายเกี่ยวโยงกับพระประวัติชีวิตของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณการให้สร้างขึ้นที่นับว่าสำคัญ ๆ นั้น แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

- (๑) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ
- (๒) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่
- (๓) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มีพระคุณต่อชาติ

บ้านเมือง

- (๔) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป

(๑) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

ทรงสร้างศาลาการเปรียญ ภปร. ถวายวัดเทวสังฆาราม (วัดเหนือ)

๑ หลัง เพื่อสนองพระคุณหลวงพ่อดำ วัดเหนือ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ให้กำเนิดชีวิตในพรหมจรรย์แก่พระองค์เป็นครั้งแรก

ทรงสร้างอาคารระวิเทวานันท์ ให้โรงเรียนวัดเทวสังฆาราม ๑ หลัง เพื่อสนองคุณโรงเรียนในฐานะที่เป็นสถานศึกษาแห่งแรกของพระองค์เมื่อเยาว์วัย

ทรงสร้างอาคารถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ผู้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ประทานอุปสมบทแก่พระองค์ ๒ หลัง คือ ตึกวชิรญาณวงศ์ เป็นตึก ๔ ชั้นใช้เป็นอาคารเรียนโรงเรียนบวรนิเวศ ๑ หลัง และตึกวชิรญาณวงศ์ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เป็นอาคาร ๔ ชั้น ๑ หลัง

ทรงสร้างตึกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล เป็นอาคาร ๖ ชั้น ณ โรงพยาบาล
จุฬาลงกรณ์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ที่ทรง
ถือว่าเป็นพระอาจารย์ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนา
แก่พระองค์ ทั้งทางปริยัติและทางปฏิบัติ

ทรงสร้างศาลาวชิรญาณ วัดบวรนิเวศวิหาร ๑๕๐ ปี ณ วัดบวรนิเวศ
วิหาร เป็นอาคารทรงไทย ๒ ชั้นถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งขณะทรงผนวชเป็นพระ
ภิกษุทรงพระนามฉายาว่า “วชิรญาณภิกขุ” และทรงครองวัดบวรนิเวศ
วิหารเป็นพระองค์แรก และเพื่อเป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่วัดบวรนิเวศวิหาร
สถาปนามาครบ ๑๕๐ ปี

(๒) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นตามความรับผิดชอบในหน้าที่

- พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นอาคารแบบโบราณแตกต่าง
จากพระอุโบสถทั่วไป เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ ก็ได้ทรงบูรณะขึ้นใหม่ โดย
ประดับหินอ่อนจากอิตาลีทั้งหลัง เพื่อรักษารูปแบบสถาปัตยกรรมและ
ลวดลายโบราณให้คงอยู่ตามเดิมทนทานถาวรสืบไป

- พระเจดีย์ใหญ่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระเจดีย์ทรงลังกาตาม
พระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ เจ้าประคุณสมเด็จพระ ๙ ก็ทรงบูรณะขึ้นใหม่ให้
งดงามถาวร โดยประดับด้วยกระเบื้องโมเสกสีทองจากอิตาลี และทรงเป็น
ผู้ริเริ่มนำกระเบื้องโมเสกมาประดับพระเจดีย์เป็นครั้งแรกในประเทศไทย
เป็นแบบให้วัดต่าง ๆ เอาอย่างกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

- ตึก ภปร. พิพิธภัณฑวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นอาคารทรงไทย ๓ ชั้น
ทรงสร้างขึ้นสำหรับเป็นที่รวบรวมและแสดงสิ่งของมีค่าหน้าศึกษาของวัด
เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของเยาวชนและประชาชนทั่วไป

การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ดังกล่าวเหล่านี้ ก็เพื่อแสดงความกตัญญู และสนองคุณของบูรพาจารย์ทั้งหลายที่ได้บริหารปกครองวัดให้เจริญวัฒนาถาวรด้วยดีตลอดมา และเพื่ออนุรักษ์สิ่งที่ท่านได้สร้างสรรค์ไว้นั้น ให้วัฒนาถาวรเป็นมรดกตกทอดแก่นุชนรุ่นหลังสืบไป

(๓) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ผู้มีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง

- ทรงสร้างโรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต โรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต พร้อมทั้งพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระปิยมหาราช ณ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ ในฐานะที่เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่ง เพราะเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระปิยมหาราชเคยเสด็จประพาส

- ทรงสร้างวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี และวัดรัชดาภิเษก อำเภอบ่อพลอย จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ปวงพสกนิกรเป็นอเนกประการ

- ทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ศรีนครินทราภิเษก ณ ดอยแม่สะลอง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย และ ตึก สว. ธรรมนิเวศ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ถวายเป็นพระราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในฐานะที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่ปวงพสกนิกรและพระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ

(๔) สิ่งก่อสร้างที่ทรงสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป

ทรงสร้างตึก ภปร. ตึกผู้ป่วยนอก ๒๔ ชั้น ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และโรงพยาบาลวัดญาณสังวราราม อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ย่อมเป็นสิ่งแสดงถึงพระกตัญญูธรรมของเจ้าประคุณ สมเด็จ ฯ ที่ทรงมีต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์และบุคคลผู้มีพระคุณให้เป็นที่ปรากฏอยู่ตลอดไป สมดังพระอรรถยาศัยของพระองค์ที่ทรงรำลึกถึงพระคุณของผู้มีพระคุณอยู่เสมอ เพราะมักจะทรงปรารภกับผู้ใกล้ชิดขณะเมื่อทรงรำลึกถึงพระคุณท่านนั้น ๆ เสมอว่า “ยังไม่ได้ทำอะไรถวายท่านองค์นั้นเลย” หรือว่า “อันนี้ทำถวายท่านองค์นั้น” จึงทำให้เรารู้ได้ว่า สิ่งเหล่านี้ทรงสร้างหรือทำขึ้นด้วยวัตถุประสงค์อะไร

ด้านสาธารณสงเคราะห์

การก่อสร้างถาวรวัตถุอันเป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนดังกล่าวมาข้างต้น นับเป็นส่วนหนึ่งของงานสาธารณสงเคราะห์ของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ยังมีงานสาธารณสงเคราะห์ของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ในลักษณะอื่น ๆ อีกมากที่ควรนำมากล่าวในที่นี้ คือ

ทรงตั้งกองทุนชื่อว่า “นิธิน้อย คชวัตร” เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระชนกพระชนนีของพระองค์ซึ่งมีนามว่าน้อยด้วยกัน สำหรับเป็นทุนส่งเสริมการศึกษาของภิกษุสามเณรและเยาวชน เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ มักทรงปรารภว่า “เราไม่มีโอกาสเรียน จึงอยากส่งเสริมคนอื่นให้ได้เรียนมาก ๆ”

โดยเฉพาะพระชนนี คือนางน้อยนั้น เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้แสดงความกตัญญูสนองคุณโดยนำมาอุปการะดูแลอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลากว่า ๑๐ ปี จนถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงรักเคารพพระชนนีมาก(พระชนกถึงแก่กรรมตั้งแต่พระองค์ทรงเยาว์วัย) พระชนนีเย็บอาสนะผ้าถวายพระองค์ผืนหนึ่งแต่ครั้งยังเป็นพระเปรียญ เพื่อทรงใช้สอย และทรงใช้มาตลอด แม้จะเก่าแล้ว ก็ทรงวางไว้ได้อาสนะผืนใหม่

ที่ทรงใช้ เมื่อทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้ว อาสนะ
 ผืนดังกล่าว พระองค์ก็โปรดให้วางไว้ได้ที่บรรทม เคยมีเด็กจะเอาไปทิ้ง
 เพราะเห็นเป็นผ้าเก่า ๆ มีรับสั่งว่า “นั่นของโยมแม่ เอาไว้ที่เดิม” อีก
 เรื่องหนึ่งที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างเจ้าประคุณสมเด็จพระ
 ชนนี้ คือเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช เคยเสวยหมากเป็นประจำ เพราะพระชนนี
 ทำถวายทุกวัน เมื่อพระชนนีถึงแก่กรรม (ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่
 พระสาสนโสภณ) ก็หยุดเสวยหมากแต่นั้นมา

ทรงเป็นประธานกรรมการมูลนิธิเพื่อการกุศลต่าง ๆ หลายมูลนิธิ
 กล่าวคือ มูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน มูลนิธิสังฆประชาอนุเคราะห์
 มูลนิธิพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย มูลนิธิแผ่นดินธรรม มูลนิธิ
 สงเคราะห์และฟื้นฟูจิตใจผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น

ที่นับว่าสำคัญก็คือทรงพระดำริให้จัดสร้าง “ตึกสกลมหาสังฆปริณายก”
 ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทุกพระองค์
 รวม ๑๙ พระองค์ ในถิ่นที่ขาดแคลนสถานพยาบาล กระจายไปในจังหวัด
 ต่าง ๆ ทุกภาคของประเทศ พร้อมทั้งโปรดให้สร้างพระรูปของสมเด็จพระ
 สังฆราชทั้ง ๑๙ พระองค์ ประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชาประจำโรงพยาบาล
 ที่สร้างถวายเป็นพระอนุสรณ์แต่ละแห่งด้วย

ตึกสกลมหาสังฆปริณายกทั้ง ๑๙ แห่ง มีดังนี้

๑. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช
 กุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช
 (ศรี) วัดระฆังโฆสิตาราม

๒. ตึกสกลมหาสังฆปริณายก ๒ ณ โรงพยาบาลละหานทราย
 จังหวัดบุรีรัมย์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัด
 มหาธาตุ

๓. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๓ ณ โรงพยาบาลสมเด็จ
พระยุพราชจอมบึง จังหวัดราชบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระ
พระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

๔. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๔ ณ โรงพยาบาลเพ็ญ จังหวัด
อุดรธานี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร)
วัดมหาธาตุ

๕. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๖ ณ โรงพยาบาลแม่จัน จังหวัด
เชียงราย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

๖. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๖ โรงเรียนพระปริยัติธรรม
วัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระ
พระสังฆราช (นาค) วัดราชบูรณะ

๗. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๗ โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดเจติยंहลวง
จังหวัดเชียงใหม่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระปรมาธิบดีชิโนรส (พระองค์เจ้าवासกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๘. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๘ ณ โรงพยาบาลหนองหญ้าปล้อง
จังหวัดเพชรบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

๙. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๙ ณ โรงพยาบาลชลบุรี จังหวัด
ชลบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ
พระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

๑๐. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๐ ณ โรงพยาบาลนิคมคำสร้อย
จังหวัดมุกดาหาร ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๑. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๑ ณ โรงพยาบาลนางรอง
จังหวัดบุรีรัมย์ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง
ชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิศสถิตมหาสีมาราม

๑๒. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๒ ณ โรงพยาบาลขุนยวม
จังหวัดแม่ฮ่องสอน ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีลาเถโว) วัดสุทัศน์เทพวราราม

๑๓. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๓ ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระ
ญาณสังวร อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย ถวายเป็นพระอนุสรณ์
แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น
นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร

๑๔. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๔ ณ โรงพยาบาลอ่าวลึก
จังหวัดกระบี่ ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ
สังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

๑๕. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๕ ณ โรงพยาบาลตราด
จังหวัดตราด ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ

๑๖. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๖ ณ โรงพยาบาลภูกระดึง
จังหวัดเลย ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ
สังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๗. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๗ ณ โรงพยาบาลลานสะกา
จังหวัดนครศรีธรรมราช ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

๑๘. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๘ ณ โรงพยาบาลไชยา จังหวัด
สุราษฎร์ธานี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระ
สังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑๙. ดึกสกลมหาสังฆปริณายก ๑๙ ณ โรงพยาบาลท่าม่วง
จังหวัดกาญจนบุรี ถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระ
สังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศวิหาร

หน้าที่พิเศษ

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ พระราชาคณะชั้นเทพ ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ในพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ในการทรงพระผนวช

พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เสด็จออกทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงปฏิบัติสมณธรรมเป็นเวลา ๑๕ วัน จึงทรงลาพระผนวช

ในการเสด็จออกทรงพระผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครั้งนั้น นับเป็นเหตุการณ์สำคัญของชาติ และเป็นภารกิจสำคัญของวัดบวรนิเวศวิหารที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการทรงพระผนวช ให้ลุล่วงไปด้วยดี สมพระราชประสงค์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระราชอุปัชยาจารย์ในการทรงพระผนวช ทรงเลือกเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระโศภนคณาภรณ์ ให้เป็นพระอภิบาล (พระพี่เลี้ยง) ในการทรงพระผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับเป็นหน้าที่สำคัญ เพราะจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้ถวายคำแนะนำต่าง ๆ เกี่ยวกับการทรงพระผนวชแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับแต่ก่อนการทรงพระผนวชจนตลอดระยะเวลาแห่งการทรงพระผนวช

ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ได้ทรงเป็นพระราชกรรมาจารย์
ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร ในการทรงผนวช

พ.ศ. ๒๕๒๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จออกทรงผนวชเป็นพระภิกษุ และเสด็จประทับบำเพ็ญสมณธรรม ณ
วัดบวรนิเวศวิหารเป็นเวลา ๑๕ วัน จึงทรงลาผนวช เจ้าประคุณสมเด็จพระ
ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงได้รับอาราธนาให้
เป็นพระราชกรรมาจารย์ ในพระราชพิธีทรงผนวช (สมเด็จพระสังฆราช
วาสนมหาเถร วัดราชบพิธ ทรงเป็นพระราชอุปัชยาจารย์) และทรงทำหน้าที่
ที่เป็นพระอาจารย์ถวายพระธรรมวินัยตลอดระยะเวลาแห่งการทรงผนวช

ผลงาน

ผลงานของเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ที่สมควรนำมากล่าวในที่นี้ เพื่อ
เป็นแบบอย่างแห่งการสร้างองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ทั้งในด้าน
ปริยัติและในด้านปฏิบัติ แบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ ด้านวิชาการและด้านการ
สั่งสอนเผยแผ่

ด้านวิชาการ

เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นผู้ไคร้ต่อการศึกษา ฉะนั้น นอกจาก
จะทรงศึกษาพระปริยัติธรรม คือศึกษาภาษาบาลี ตามประเพณีนิยมทาง

พระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ยังสนพระทัยศึกษาภาษาต่าง ๆ อีกมากที่สุด แต่จะมีโอกาสให้ทรงศึกษาได้ เช่น ทรงศึกษาภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ภาษาจีน แต่ส่วนใหญ่โอกาสไม่อำนวยให้ทรงศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง การศึกษาภาษาต่าง ๆ ของพระองค์จึงต้องเลิกราไปในที่สุด คงมีแต่ภาษาอังกฤษที่ทรงศึกษาต่อเนื่องมา จนทรงสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งในการพูดการอ่านและการเขียน และจากความรู้ภาษาอังกฤษนี้เอง ที่เป็นหน้าตาต่างให้พระองค์ทรงมองเห็นโลกทางวิชาการได้กว้างขวางยิ่งขึ้นไม่จำกัดอยู่เฉพาะโลกทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะฉะนั้น บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของพระองค์ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ทางปริยัติและความลึกซึ้งทางปฏิบัติแล้ว บางครั้งพระองค์ก็ยังทรงนำเอาความรู้สมัยใหม่ด้านต่าง ๆ มาประยุกต์ในการอธิบายพระพุทธศาสนาให้คนร่วมสมัยเข้าใจความหมายและประเด็นความคิดทางพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ตรีปิฎกปาโมกข์ ทรงเริ่มสร้างผลงานทางวิชาการมาตั้งแต่วัยเยาว์ ทรงเป็นพระเปรียญ โดยการทรงนิพนธ์เรื่องทางพระพุทธศาสนาในลักษณะต่าง ๆ ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุซึ่งเป็นนิตยสารเผยแพร่พระพุทธศาสนา ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์บ้าง ตีพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ บ้าง และได้ทรงสร้างผลงานด้านนี้มาอย่างต่อเนื่องจวบจนปัจจุบัน ฉะนั้น ผลงานวิชาการด้านพระพุทธศาสนาของพระองค์จึงมีเป็นจำนวนมาก ไม่น้อยกว่า ๑๕๐ เรื่อง พระนิพนธ์เรื่องสำคัญที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ มีดังนี้

(๑) **หลักพระพุทธศาสนา** พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ ในชั้นต้นทรงนิพนธ์เป็นกัณฑ์เทศน์สำหรับเทศน์สอนนักเรียน นักศึกษา ต่อมาทรงปรับปรุงเป็นความเรียงเพื่อสะดวกแก่การอ่านศึกษาของผู้สนใจทั่วไป

(๒) ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า ทรงเริ่มนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ พระนิพนธ์เรื่องนี้มุ่งแสดงคำสอนของพระพุทธศาสนาไปตามลำดับเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพุทธประวัติ เป็นทำนองเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระประวัติของพระพุทธเจ้าไปตามลำดับปี นับแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเริ่มประกาศสั่งสอนพระพุทธศาสนาไปจนถึงปีสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของพระพุทธเจ้า

(๓) โสฬสปัญหา พระนิพนธ์เรื่องนี้ ในชั้นต้นทรงเตรียมสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่ และได้ทรงบรรยายเป็นธรรมศึกษาแก่พระใหม่ (พระนวกะ) ในพรรษากาล พ.ศ. ๒๕๒๔ ตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์

(๔) ลักษณะพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่ และได้ทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษากาล พ.ศ. ๒๕๒๖ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร พระนิพนธ์เรื่องนี้ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ คือ ในด้านความหมาย ในด้านการสอน ในด้านคำสอน ในด้านการปฏิบัติ และในด้านเป้าหมายของการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา

(๕) สัมมาทิฎฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่และทรงบรรยายสอนพระใหม่ในพรรษากาล พ.ศ. ๒๕๒๗ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภถึงพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่า “พระธรรมเทศนาชุดนี้ นอกจากแสดงข้อธรรมสำคัญ ๆ อันเป็นแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงให้เห็นประจักษ์ถึงปรัชญาอันกว้างขวางล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระในการอธิบายธรรมนี้อีกประการหนึ่ง และประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) ได้นำพระเถรอธิบายแห่งพระอัครสาวกองค์นั้นมาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติมให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจได้โดยสะดวกและ

แจ่มแจ้ง” ด้วยพระราชปรารภดังกล่าวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดพิมพ์ขึ้นสำหรับพระราชทานในงานฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ ของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นครั้งแรก ต่อมาทรงมีพระราชปรารภว่า เรื่องสัมมาทิฎฐิ ที่จัดพิมพ์ขึ้นในครั้งนั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่หลายแห่ง จึงได้ทรงพระราชอุทิศสาหะตราชทานต้นฉบับใหม่ด้วยพระองค์เองตลอดทั้งเรื่อง แล้วพระราชทานมายังเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง

(๖) ทศบารมี ทศพิชราชธรรม พระนิพนธ์เรื่องนี้ เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงเตรียมขึ้นสำหรับเป็นคำสอนพระใหม่เช่นกัน และได้ทรงบรรยายสอนพระใหม่ ในพรหมกาล พ.ศ. ๒๕๓๐ ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร

เนื้อหาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ คือการอธิบายความหมายของธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ๒ หมวด คือ คำสอนเรื่องทศบารมี และคำสอนเรื่องทศพิชราชธรรม โดยเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้ทรงวิเคราะห์ให้เห็นว่า ธรรม ๒ หมวดนี้ แม้จะดูว่าต่างกัน แต่ความจริงมีความเกี่ยวโยงกัน กล่าวคือ ทศบารมีนั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดในทางพุทธจักร คือการบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงสร้างสันติสุขให้แก่มวลมนุษยชาติ ส่วนทศพิชราชธรรมนั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อผลสูงสุดในทางอาณาจักร คือการบรรลุถึงความเป็นพระธรรมจักรพรรดิ หรือพระจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ซึ่งจะเป็นผู้สร้างสันติสุขให้แก่มวลพลสกนิกรของพระองค์ทั่วราชอาณาจักร กล่าวสั้นก็คือทศบารมีนั้น เป็นหลักธรรมเพื่อความเป็นประมุขหรือผู้นำทางพุทธจักร ส่วนทศพิชราชธรรมนั้นเป็นหลักธรรมเพื่อความเป็นประมุขหรือผู้นำทางอาณาจักร

ด้านการสั่งสอนเผยแผ่

งานด้านการสอนที่สำคัญของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ก็คือการสอน “แนวปฏิบัติในการฝึกสมาธิ” หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่า สอนกรรมฐาน ในส่วน

พระองค์เองก็ทรงสนพระทัยในการฝึกปฏิบัติสมาธิหรือปฏิบัติกรรมฐานมาตั้งแต่ยังทรงเป็นพระเปรียญ ผู้ที่เป็นครูทางกรรมฐานของพระองค์ก็คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ของพระองค์ ทรงเล่าว่า

ครั้งหนึ่ง เมื่อสมัยที่ยังทรงเป็นพระเปรียญอยู่และกำลังสนพระทัยในการศึกษาภาษาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้าฯ ได้มีรับสั่งให้เข้าเฝ้า และตรัสถามว่า “กำลังเรียนใหญ่หรือ อย่าบ้าเรียนมากนัก หัดทำกรรมฐานเสียบ้าง”

รับสั่งของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ฯ ดังกล่าว เจ้าประคุณสมเด็จพระ ฯ ทรงถือว่าเป็นเสมือนพระบัญชา และเป็นเหตุให้พระองค์ทรงสนพระทัยในการปฏิบัติกรรมฐานตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และทรงถือว่า สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นครูกรรมฐานพระองค์แรกของพระองค์

เจ้าประคุณสมเด็จพระ ฯ ทรงรับภาระสอนกรรมฐานที่วัดบวรนิเวศวิหาร มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ การสอนกรรมฐานที่วัดบวรนิเวศวิหารได้กำหนดเป็นรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นในสมัยที่พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ครั้นพระพรหมมุนีมรณภาพแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จพระ ฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อมา ก็ได้สืบทอดรูปแบบการสอนกรรมฐานดังกล่าว ต่อมา กล่าวคือ การสอนเริ่มเมื่อเวลา ๑๙.๐๐ น. พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนผู้ร่วมฟังการสอนทำวัตรสวดมนต์แล้วพระอาจารย์เริ่มกล่าวอบรมธรรมปฏิบัติจบแล้ว พระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระสูตรที่แสดงหลักปฏิบัติทางสมณะและวิปัสสนา สวดทั้งภาคบาลีและแปลเป็นไทย เพื่อประกอบการพิจารณาในการปฏิบัติ ตอนหนึ่งจบแล้ว นั่งสงบฝึกปฏิบัติจิตใจตามเวลาที่กำหนดจบแล้ว สวดบทที่ฟังพิจารณาเนื่อง ๆ และแผ่ส่วนกุศลเป็นจบการสอนในวันนั้น

หลักการสอนสมาธิหรือการสอนกรรมฐานนั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระ ฯ ทรงดำเนินตามหลักสติปัฏฐาน คือการกำหนดจิตพิจารณาอยู่ในกาย ใน

เวทนา ในจิต และในธรรม อันเป็นหลักใหญ่หรือหลักสำคัญในการฝึกอบรมจิตหรือฝึกปฏิบัติสมาธิที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้

วิธีปฏิบัติหรือฝึกทำสมาธินั้น มีมากมายหลายวิธีสุดแต่ความสะดวกหรือความชอบที่เรียกว่าเหมาะกับจริตของผู้ปฏิบัติ ฝ่ายอาจารย์ผู้สอนก็สอนในวิธีที่แตกต่างกันไปตามความถนัดหรือประสบการณ์ของอาจารย์นั้น ๆ แต่เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงสรุปตามหลักสติปัฏฐานว่า โดยสรุปแล้วการทำสมาธิมี ๒ วิธี วิธีที่หนึ่ง คือการหยุดจิตให้อยู่ในตำแหน่งอันเดียว ไม่ให้คิดไปในเรื่องอื่น เช่น การกำหนดจิตให้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออก ที่เรียกว่าวิธีอานาปานสติ วิธีที่สอง คือพิจารณาไปในกายอันนี้ กำหนดพิจารณาดูกายแยกให้เห็นเป็นอาการ หรือเป็นส่วนต่าง ๆ เช่น แยกให้เห็นเป็นอาการ ๓๒ เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการฝึกปฏิบัติสมาธินั้น เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงสรุปว่ามี ๒ อย่าง คือ

(๑) ทำสมาธิเพื่อแก้อารมณ์และกิเลสของใจ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เช่น ความรัก ความโกรธ เป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นอันตรายต่อหน้าที่การงาน หรือการศึกษาเล่าเรียน เมื่อจะทำให้อารมณ์หรือกิเลสดังกล่าวนั้นสงบลงได้ จึงต้องใช้สมาธิคือการหัดเอาชนะใจ ทำใจให้สงบจากอารมณ์ดังกล่าวนั้น

(๒) ทำสมาธิเพื่อฝึกใจให้มีพลัง คือพลังตั้งมั่น พลังรู้มากขึ้น เช่นเดียวกับร่างกายจะแข็งแรง ก็ต้องมีการฝึกออกกำลังกาย จิตใจจะมีพลัง ก็ต้องมีการฝึกหัดทำสมาธิ

นอกจากการสอนดังกล่าวแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ยังได้ทรงนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติสมาธิ เพื่อเป็นหลักประกอบการศึกษาปฏิบัติสมาธิไว้อีกจำนวนมาก ทั้งหลักปฏิบัติเบื้องต้นและหลักปฏิบัติขั้นสูง เช่น

- หลักการทำสมาธิเบื้องต้น
- แนวปฏิบัติในสติปัฏฐาน

- การปฏิบัติทางจิต
- อนุสสติและสติปัฏฐาน
- หลักธรรมสำหรับการปฏิบัติอบรมทางจิต เป็นต้น

พ.ศ. ๒๕๑๑ เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ทรงเริ่มรายการ "การบริหารทางจิต" ทางสถานีวิทยุ อสพระราชวังดุสิต ตามพระราชปรารภของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พ.ศ. ๒๕๑๙ เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ทรงได้รับอาราธนาให้เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาการฝึกปฏิบัติสมถะและวิปัสสนา (ปัจจุบันเรียกว่า การฝึกสมาธิตามแนวพุทธศาสนา) แก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภาควิชาปรัชญาและศาสนาคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พระเกียรติคุณ

คุณค่าของงาน

งานของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ดังที่ได้นำเสนอมาแต่ต้นนั้น นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในหลายด้าน กล่าวคือ

- ด้านวิชาการ
- ด้านการศึกษา
- ด้านการปฏิบัติ

ด้านวิชาการ บทพระนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนาของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ทรงคุณค่าในเชิงวิชาการ เพราะการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาในแต่ละเรื่องแต่ละประเด็นนั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ ทรงใช้การวิเคราะห์วิจารณ์อย่างน่าสนใจยิ่ง เช่น ทรงวิเคราะห์คำว่า สังขะ ธรรม ศาสนา ปัญญา เป็นต้น ทั้งในเชิงพยัญชนะและในเชิงความหมาย ซึ่งจะทำให้เราเข้าใจคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ละเอียดและกว้างขวางยิ่งขึ้น

ด้านการศึกษา ผลงานอันดับแรกของเจ้าประคุณสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๗ ที่นับว่าทรงคุณค่า ในด้านการศึกษา ก็คือผลงานอันเป็นบทพระนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เรื่องต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก พระนิพนธ์เหล่านี้ให้ความรู้เกี่ยวกับ คำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติ (ภาคทฤษฎี) และภาคปฏิบัติ และให้ความรู้เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ระดับต้น ๆ จนถึง คำสอนชั้นสูง กล่าวคือ

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาอย่างง่าย เหมาะแก่เยาวชน หรือผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาทั่วไป ก็เช่นเรื่อง **หลักพระพุทธศาสนา** เป็น การอธิบายพระพุทธศาสนาประยุกต์กับชีวิตประจำวัน ประยุกต์กับเหตุการณ์ และความรู้สมัยใหม่ ซึ่งง่ายต่อการทำความเข้าใจและนำไปปฏิบัติในชีวิตจริง

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาในระดับปานกลาง เหมาะแก่ผู้ ใฝ่ศึกษาหรือประสงค์แสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องพระพุทธศาสนาให้ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่นเรื่อง **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า** เรื่อง **ลักษณะพระพุทธ ศาสนา** เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องคำสอนทั่วไปของพระพุทธศาสนา เป็นการ อธิบายพระพุทธศาสนาในเชิงวิชาการ คือแสดงความเป็นเหตุเป็นผล (หรือ ที่นิยมเรียกกันสั้น ๆ ว่า เหตุผล) แสดงความสัมพันธ์โยงใยกันระหว่าง องค์ธรรม เป็นต้น

พระนิพนธ์ที่อธิบายพระพุทธศาสนาในระดับสูงเหมาะแก่ผู้ต้องการ ศึกษาคำสอนชั้นสูงของพระพุทธศาสนา ต้องการความรู้ความเข้าใจใน คำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดถี่ถ้วนยิ่งขึ้น ก็เช่นเรื่อง **สัมมาทิฎฐิ โสฬสปัญหา** เป็นต้น ซึ่งเป็นการอธิบายคำสอนชั้นสูงของพระพุทธศาสนา ในเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ ตามแนวของหลักฐานในพระคัมภีร์ประกอบกับการ พิจารณาไตร่ตรองด้วยพระปรีชาส่วนพระองค์ ในลักษณะที่พระพุทธศาสนา เรียกว่า "ธัมมวิจยะ" หรือการวิจัยธรรม ผู้ที่อ่านหรือศึกษาพระนิพนธ์ประเภทนี้ จะต้องอ่านด้วยความไตร่ตรอง จึงจะได้รับอรรถรสของธรรมที่ทรงนำมา อธิบายนั้น

ด้านการปฏิบัติ ผลงานด้านพระนิพนธ์และการสั่งสอนของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้ให้สิ่งที่มีคุณค่าทั้งต่อวงการศึกษาและประชาชนทั่วไปอีกอย่างหนึ่ง นั่นคือ หลักหรือแนวทางในการศึกษาพระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติ ที่นิยมเรียกกันว่า "การปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน" พระนิพนธ์เกี่ยวกับธรรมปฏิบัติของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ดังที่ได้ระบุชื่อมาแล้วในตอนต้น นอกจากจะให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานแล้ว ยังให้หลักการปฏิบัติหรือแนวปฏิบัติสมาธิกรรมฐานที่ผู้สนใจทั่วไปสามารถนำไปศึกษาและฝึกปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

คุณค่าของชีวิตที่ให้ไว้แก่แผ่นดิน

แม้ว่าเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ในสมณเพศมาโดยตลอด แต่ความเป็นไปในพระชนมชีพของพระองค์สามารถยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดีได้สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เพราะแก่นแท้ของชีวิตหรือว่าส่วนที่เป็นความดีของชีวิต ที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างในการสร้างความดีให้แก่ตนเองและสังคมนั้นก็คือ คุณธรรม และคุณธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นคุณธรรมของบรรพชิตหรือคุณธรรมของคฤหัสถ์ก็คือคุณธรรมอันเดียวกัน เช่น เมตตา กรุณา ไม่ว่าจะเป็นเมตตา กรุณา ที่มีอยู่ในจิตใจของพระหรือมีอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน ก็เป็นเมตตา กรุณา อันเดียวกัน

พระประวัติชีวิตและผลงานของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ให้สิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่างของคนทั่วไป อย่างน้อย ๒ ประการ คือ ๑. ชีวิตแบบอย่าง ๒. ปฏิปทาแบบอย่าง

ชีวิตแบบอย่าง

ชีวิตของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ นั้น ก็ไม่แตกต่างไปจากชีวิตของคนทั่วไป คือมีทั้งผิดหวังและสมหวัง มีทั้งสำเร็จและล้มเหลว มีทั้งดีใจ

และเสียใจ แต่โดยที่ทรงมีคุณธรรมหลายประการที่โดดเด่นเป็นแก่นหรือเป็นแก่นของชีวิต ชีวิตของพระองค์จึงมีความสมหวังมากกว่าผิดหวัง มีความสำเร็จมากกว่าความล้มเหลว และมีความดีใจมากกว่าเสียใจ กล่าวโดยรวมก็คือ ด้วยคุณธรรมอันเป็นแก่นของชีวิตดังกล่าว พระองค์จึงทรงประสบความสำเร็จหรือทรงเจริญก้าวหน้าไปตามครรลองของชีวิตจนถึงที่สุด ดังเป็นที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ หากวิเคราะห์ตามที่ปรากฏในพระประวัติ ก็จะเห็นได้ว่า พระคุณธรรมที่โดดเด่นในชีวิตของพระองค์ ก็คือ

- อุตทน
- ใฝ่รู้
- กตัญญู
- ถ่อมตน
- การวชิธรรม

ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ทรงถ่ายภาพหน้าหีบศพพระชนนี ณ บ้านเดิม ที่จังหวัดกาญจนบุรี

อุตทน (ขันติ)

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ตรีปิฎกธรรมาลังการัตนโกสินทร์ ทรงมีพระสุขภาพอ่อนแอไม่แข็งแรงมาตั้งแต่เยาว์วัย และมีผลสืบเนื่องมาจนถึงเมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร พระสุขภาพที่อ่อนแอนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการศึกษาเล่าเรียน พระองค์ต้องทรงใช้

ความอดทนอย่างหนัก จึงสามารถผ่านพ้นอุปสรรคแต่ละขั้นตอนมาได้ ทรงเล่าว่า บางครั้งเมื่อถึงเวลาสอบ ต้องทรงใช้ผ้าสักหลาดพันรอบอกหลายชั้น เพื่อไม่ให้เกิดอาการหนาวสั่นในเวลานั่งสอบ นอกจากนี้จะต้องอดทนต่อความไม่สมบูรณ์ของร่างกายแล้ว ยังต้องอดทนต่อเสียงค้อนเคาะของเพื่อนร่วมสำนักอีกนานัปการ แต่สิ่งเหล่านี้แทนที่จะทำให้กำลังพระทัยลดน้อยลง แต่กลับทำให้ทรงรู้สึกว่าจะต้องมีความอดทนมากขึ้น

ใฝ่รู้ (สิกขกามตา)

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๔ ทรงเป็นผู้ใฝ่รู้มาโดยตลอด แม้เมื่อทรงเป็นพระมหาเถระแล้ว พระอัครยาศัยใฝ่รู้ของพระองค์ก็ไม่เคยจืดจาง ได้ทรงแสวงหาความรู้อยู่เสมอด้วยการทรงอ่านหนังสือทั้งที่เป็นหนังสือภาษาไทยและภาษาอังกฤษ หนังสือดีมีประโยชน์บางเรื่องที่ทรงอ่านแล้ว ยังทรงพระเมตตาแนะนำให้ผู้ใกล้ชิดอ่านด้วย โดยมักมีรับสั่งว่า “เรื่องนี้เขาเขียนดี น่าอ่าน”

นอกจากนี้ พระองค์ยังสนพระทัยศึกษาการใช้คอมพิวเตอร์เพื่อใช้ในการค้นพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกคอมพิวเตอร์ฉบับแรกในประเทศไทย และทางมหาวิทยาลัยได้นำมาสาธิตถวาย เป็นเหตุให้มีความสนพระทัยเป็นพิเศษ

กตัญญู

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๔ ทรงมีพระคุณธรรมข้อนี้อย่างเด่นชัด และทรงหาโอกาสสนองคุณของผู้ที่มีพระคุณต่อพระองค์แม้เพียงเล็กน้อยอยู่เสมอ ดังเช่น เมื่อทรงได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ที่สมเด็จพระญาณสังวร ก็ทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระสังฆราช (สุก ญาณสังวร) ที่ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เป็นรูปแรกในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะหากไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร (สุก) เป็นรูปที่ ๑ ก็คงไม่มีสมเด็จพระญาณสังวร คือพระองค์เอง เป็นรูปที่ ๒ ฉะนั้น เมื่อถึง

เทศกาลเข้าพรรษา จึงเสด็จไปถวายสักการะพระรูปสมเด็จพระญาณสังวร (สูก) ที่วัดราชสิทธาราม เป็นประจำทุกปี

อีกกรณีหนึ่ง เมื่อครั้งทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ และ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารใหม่ ๆ (พ.ศ. ๒๕๐๔) คราวหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) วัดสระเกศ ได้ทรงปรารภกับพระองค์ ด้วยความห่วงใยว่า “เจ้าคุณ จะเอาวัดบวรไว้อยู่หรือ” ซึ่งหมายความว่า จะปกครองวัดบวรนิเวศวิหารที่เป็นพระอารามหลวงที่สำคัญทั้งมีพระเถระที่มีอาวุโสมากกว่าอยู่มากองค์ในขณะนั้นให้เรียบร้อยได้หรือ ด้วยพระปรารภดังกล่าวนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ ทรงถือว่า สมเด็จพระสังฆราช (อยู่) ทรงมีพระเมตตาต่อพระองค์จึงทรงรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระสังฆราช พระองค์นั้นอยู่เสมอ เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษาจึงทรงไปถวายสักการะสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น นับแต่เมื่อยังมีพระชนม์อยู่และตลอดมาจนบัดนี้

ถ่อมตน (นิวาตะ)

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ ทรงมีความถ่อมพระองค์มาแต่ต้น เพราะความถ่อมตน เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ จึงทรงเป็นพระเถระที่สงบเสงี่ยม สำรวมระวัง ตรัสน้อย และไม่ชอบแสดงตน ดังเช่น ในการสอนสมาธิกรรมฐาน พระองค์ก็มีได้แสดงพระองค์ว่าเป็นผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญกว่าใคร ๆ แต่มักตรัสว่า “แนะนำในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติด้วยกัน”

บางครั้งมีผู้กล่าวถึงพระองค์ว่า เป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบจะทรงแนะนำว่า “ไม่ควรกล่าวเช่นนั้น เพราะ “ใคร ๆ ไม่ควรที่จะอวดอ้างตนว่าเป็นครูอาจารย์ของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทุกคนมีหน้าที่ต้องถวายงานสนองพระราชประสงค์เท่านั้น”

การวชิรรม

การวชิรรมประการแรกของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ ก็คือความเคารพในพระรัตนตรัย ความเคารพในพระพุทธเจ้านั้น ทรงแสดงออกด้วยการ

เคารพต่อพระพุทธรูปในทุกสถานการณ์ ดังเช่น ทรงแนะนำภิกษุสามเณร อยู่เสมอว่า การลงโบสถ์ทำวัตรเช้าค่านั้น ก็เสมือนการไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ประจำวันทำให้รำลึกถึงพระพุทธคุณ จิตใจไม่ห่างไกลจากพระธรรม ข้อที่ ทรงแนะนำอีกประการหนึ่งก็คือ พระพุทธรูปไม่ควรตั้งวางในที่ต่ำ หรือในที่ ที่จะต้องเดินข้ามไปข้ามมาเป็นต้น

ความเคารพต่อพระธรรม ก็ทรงแสดงออกด้วยการเคารพต่อพระ คัมภีร์ เช่น พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทุกชนิดทรงเก็บรักษาไว้ในที่สูง เสมอ ไม่เก็บไว้ในที่ที่ที่ต้องเดินข้ามเดินผ่านเช่นกัน แม้หนังสือธรรมทุกชนิด ก็ไม่ทรงวางบนพื้นธรรมดา ต้องวางไว้บนที่สูง เช่น บนโต๊ะ บนพาน เป็นต้น หากทรงเห็นใครวางหนังสือธรรมบนพื้น ก็จะตรัสเตือนว่า “นั่น พระธรรม อย่าวางบนพื้น”

ความเคารพในพระสงฆ์ ก็ทรงแสดงออกโดยทรงมีความเคารพต่อ พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ หรือที่เรียกกันว่า พระกรรมฐาน เป็นพิเศษ เช่นเมื่อมีพระกรรมฐานเป็นอาคันตุกะมาสู่พระอาราม แม้จะเป็นผู้ที่มีอาวุโส น้อยกว่าก็ทรงต้อนรับปฏิสันถารด้วยความเคารพ

พระคุณธรรมข้อนี้ที่ปรากฏต่อสาธารณชนทั่วไป ก็คือ ทรงแสดงความเคารพต่อพระเถระผู้มีอาวุโสมากกว่าพระองค์ทุกรูป ไม่ว่าพระเถระ รูปนั้นจะเป็นภิกษุธรรมดา ไม่มียศศักดิ์อะไร หากมีอาวุโสพรรษามากกว่า พระองค์ก็ทรงกราบแสดงความเคารพเสมอ เมื่อมีพระสงฆ์จากที่ต่าง ๆ มา เข้าเฝ้า หากมีพระเถระผู้เฒ่ามาด้วย ก็จะทรงถามก่อนว่า “ท่านพรรษา เท่าไร” หากมีอายุพรรษามากกว่า จะทรงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะและทรง กราบตามธรรมเนียมทางพระวินัย

พระคุณธรรมเหล่านี้ ทำให้ชีวิตของเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ เป็นชีวิตที่ งดงาม หรือกล่าวอย่างภาษาชาวโลกก็คือ เป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ เป็นชีวิตที่สามารถยึดถือเป็นแบบอย่างได้สำหรับทุกคน ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะ เป็นชีวิตทางโลกหรือชีวิตทางธรรม

ปฏิบัติทาแบบอย่าง

การกล่าวถึงพระคุณธรรมในชีวิตของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ข้างต้นนั้น เป็นการมองชีวิตของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ในภาพรวมเช่นกับชีวิตของคนทั่วไปว่า ทรงมีอะไรบ้าง ทรงทำอะไรบ้าง แต่ถ้ามองชีวิตของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง ก็จะเห็นแบบอย่างของชีวิตในทางธรรมที่ชัดเจนอีกภาพหนึ่ง นั่นคือ **ปฏิบัติทาแบบอย่าง** สำหรับพระสงฆ์ทั่วไป พระปฏิบัติอันเป็นแบบอย่างดังกล่าวก็คือ

- ความเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ
- ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย
- ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ

ความเป็นผู้ทรงปริยัติและไม่ทิ้งปฏิบัติ

เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงสำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๙ ประโยค อันเป็นชั้นสูงสุดของหลักสูตรการศึกษาด้านปริยัติของคณะสงฆ์ นอกจากจะทรงสำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุดแล้ว ยังทรงใฝ่แสวงหาความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความรู้ด้านอื่น ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือความรู้ทางธรรมนั้น พระองค์ทรงใช้การพิจารณาไตร่ตรองเพื่อความแจ่มแจ้งในธรรมอยู่เสมอ ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้รู้แล้ว แต่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นผู้กำลังศึกษา ดังที่มักทรงกล่าวในเวลาทรงสอนธรรมแก่คนทั้งหลายด้วยความถ่อมพระองค์ว่า “ในฐานะผู้ร่วมศึกษาปฏิบัติธรรมด้วยกัน”

แต่ในขณะเดียวกัน เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ก็ทรงเอาพระทัยใส่ในการปฏิบัติด้วย กล่าวคือ ทรงปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นประจำอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าพระองค์จะประทับอยู่ในพระอารามที่อยู่ท่ามกลางบ้านเมือง ที่เรียกว่า “คามวาสี” แต่พระองค์ก็ทรงปฏิบัติพระองค์ตามอย่างของพระที่ประจำอยู่ในวัดท่ามกลางป่าเขา ที่เรียกว่า “อรัญวาสี” กล่าวคือ ในตอนกลางวันก็ศึกษา

ธรรม ปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ ตอนกลางคืน ก็ทรงไหว้พระสวดมนต์ประจำวัน แล้วทำสมาธิกรรมฐานอย่างน้อย ๑ ชั่วโมงแล้วจึงบรรทม ทรงตื่นบรรทม เวลา ๓ นาฬิกาครึ่ง (อย่างพระวัดป่าทั่วไป) หลังจากทำกิจส่วนพระองค์ เรียบร้อยแล้ว ทรงทำวัตรสวดมนต์ประจำวันแล้ว ทรงสวดพระสูตรต่าง ๆ บ้าง ทรงทบทวนพระปาติโมกข์ (เป็นตอน ๆ) บ้างแล้ว ทรงทำสมาธิกรรมฐานจนถึงรุ่งอรุณ จึงเสด็จออกบิณฑบาต แม้เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะแล้ว เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ ก็ยังเสด็จออกบิณฑบาต ยกเว้นวันที่มีศาสนกิจอื่น เพราะทรงถือว่าการเดินบิณฑบาตเป็นกิจวัตรของพระ และเป็นการออกกำลังไปพร้อมกันด้วย

การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ ทรงถือเป็นหน้าที่ที่ภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติ ทรงแนะนำภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น เป็นการหางานให้ใจทำ ใจจะได้ไม่ว่าง หากใจว่าง ใจก็จะฟุ้งซ่านวุ่นวายไปในเรื่องไม่เป็นเรื่อง ที่สำคัญคือ การปฏิบัติสมาธิกรรมฐานเป็นการรักษาใจให้สงบ ซึ่งจะช่วยให้ภิกษุสามเณรดำรงอยู่ในสมณเพศอย่างมีความสุข ภิกษุสามเณรที่ไม่เคยปฏิบัติสมาธิกรรมฐานนั้น มักจะเป็นอยู่อย่างไม่เป็นสุข หรือที่สุขอยู่ไม่ได้ ก็ต้องลาสิกขาออกไป

ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย

ความเป็นผู้สำรวมระวังในพระวินัย หรือกล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ความเคร่งครัดในพระวินัย พระปฏิบัติข้อนี้อย่อมเป็นที่ปรากฏต่อสายตาของคนทั่วไป ผู้ได้เคยพบเห็นเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ เป็นต้นว่า ทรงเป็นผู้สงบนิ่ง พุดน้อย ไม่ว่าประทับในที่ใดทรงอยู่ในพระอาการสำรวมเสมอ

ความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ๙ ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเรียบง่าย แม้ที่อยู่อาศัยก็ไม่โปรดให้ประดับตกแต่ง ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า

“พระเณรไม่ควรอยู่อย่างหรูหรา”

พระปฏิปทาข้อนี้ที่ปรากฏอย่างชัดเจนอีกอย่างหนึ่งก็คือไม่ทรง
สะสมวัตถุ สิ่งของที่มีผู้ถวายมา ก็ทรงแจกจ่ายต่อไปตามโอกาส ครั้งหนึ่ง
มีผู้แสดงความประสงค์จะถวายรถยนต์สำหรับทรงใช้ประจำพระองค์ เพื่อ
ความสะดวกในการที่จะเสด็จไปทรงปฏิบัติพระศาสนกิจส่วนพระองค์ในที่
ต่าง ๆ พระองค์ก็ตอบเขาไปว่า “ไม่รู้จะเอาเก็บไว้ที่ไหน” จึงเป็นอันว่า
ไม่ทรงรับถวาย

เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ทรงเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอว่า “เป็นพระ
ต้องจน” และไม่เพียงแต่ทรงสอนผู้อื่นเท่านั้น แม้พระองค์เองก็ทรงปฏิบัติ
พระองค์เป็นพระที่จนเหมือนกัน ครั้งหนึ่ง หลังจากทรงได้รับพระราชทาน
สถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วไม่นานนัก ศิษย์ใกล้ชิดคนหนึ่งมา
กราบทูลว่า “ขณะนี้วัด..... ที่เมืองกาญจน์กำลังสร้างสะพานข้ามแม่น้ำ
เกือบจะเสร็จแล้ว ยังขาดเงินอีกราว ๗ - ๘ แสนบาท อยากกราบทูลฝ่าพระบาท
เสด็จไปโปรดสักครั้ง สะพานจะได้เสร็จเร็ว ๆ ไม่ทราบฝ่าพระบาทจะพอ
มีเวลาเสด็จได้หรือไม่ กระทบ” เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ตรัสตอบว่า “เวลา
นะพอมี แต่เงินตั้งแสนจะเอาที่ไหน เพราะพระไม่มีอาชีพการงาน ไม่มี
รายได้เหมือนชาวบ้าน แล้วแต่เขาจะให้”

พระปฏิปทาของเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ในฐานะที่ทรงเป็นพระรูปหนึ่ง
จึงเป็นที่น่าประทับใจ เป็นพระปฏิปทาที่ควรแก่การยึดถือเป็นแบบอย่าง.

พระพุทธศาสนากับสังคมไทย

.....

พระพุทธศาสนา

ความเกิดขึ้น

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนา หรือเทศน์ครั้งแรกเมื่อก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี พระพุทธเจ้าได้ประสูติขึ้นในโลกเมื่อก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา มีพระนามว่าสิทธัตถะราชกุมาร ทรงศึกษาสำเร็จในสำนักอาจารย์วิศวามิตร ทรงอภิเษกกับพระนางพิมพาราชกุมารี มีพระโอรส ๑ องค์ ทรงพระนามว่า ราहुล พระอาจารย์ได้พรรณนาพระประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะตรัสรู้ยังทรงเป็นพระราชกุมารว่า ทรงเพียบพร้อมด้วยความสุขทุกอย่าง ทั้งทรงเป็นที่รักใคร่ปรารถนาที่จะให้เสด็จอยู่ครองฆราวาส เพราะเป็นพระราชโอรสพระองค์โต เป็นรัชทายาทที่จะสืบพระราชสมบัติแทนพระราชบิดา และทรงเพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติต่าง ๆ แต่ว่าพระองค์เป็นบุคคลที่เรียกว่า พระโพธิสัตว์ ที่แปลว่า ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีคือความดีมาช้านาน จนถึงเวลาที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เพราะฉะนั้น ผลต่าง ๆ ที่ทรงได้รับเป็นต้นว่า ความที่มีชาติกำเนิดในตระกูลสูง มีรูปลักษณะที่ต้องทำด้วยตำหรับลักษณะแห่งมหาบุรุษ และมีพื้นปัญญาที่เฉลียวฉลาด ทั้งมีปัญญาที่สำเร็จจากการศึกษาชั้นสูง ตลอดจนถึงทรงสมบูรณ์ด้วยสมบัติของฆราวาสทุกอย่าง เป็นต้นว่ามีพระชายาพระโอรส มีทรัพย์สมบัติ มีอนาคตที่แจ่มใส ก็เรียกว่าล้วนแต่เป็นผลของความดีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา แต่ว่าจุดมุ่งนั้นก็คือมุ่งที่จะทรงประสพธรรมอย่างสูงสุด หรืออีกอย่างหนึ่งเรียกว่าทรงประสงค์พระปัญญาที่สูงที่สุด ซึ่งในการที่จะทรงประสพปัญญาอันสูงสุดนั้น ก็จะต้องมี

การเสียสละต่าง ๆ ตามขั้นของปัญญา เหมือนอย่างเช่นนักศึกษาทั้งหลาย ต้องการปัญญา จึงมาศึกษา ก็ต้องมีการเสียสละต่าง ๆ เสียสละเวลา เสียสละทรัพย์ และความสุขสนุกต่าง ๆ แต่เมื่อต้องการปัญญาที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก การเสียสละเพื่อปัญญานั้นก็ต้องมากขึ้น พระโพธิสัตว์นั้นท่านต้องการปัญญาสูงสุด ซึ่งนักศึกษาทั้งหลายควรจะต้องทำความเข้าใจในข้อนี้เมื่อถึงเวลา เพราะฉะนั้น การเสียสละของพระองค์ก็ต้องมีมาก ถ้าหากว่าพระองค์ไม่เสียสละแล้ว การประสบปัญญาที่ตกมาเป็นมรดกของโลกคือ พระพุทธศาสนาก็จะไม่มีขึ้นในโลกได้ เพราะฉะนั้น สิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงปฏิบัติที่คนทั้งหลายอาจจะเห็นว่าเป็นการแปลกเหมือนอย่างเช่นว่า คนก็ต้องการความสุข ต้องการทรัพย์สมบัติ ต้องการบุตรภรรยา แต่พระองค์กลับทรงสละหมดทั้งสิ้น จนคนที่ติดในวัตถุที่เป็นอย่างยิ่งกล่าวหาว่าเป็นโรคเส้นประสาทก็มี ก็เพราะไม่เข้าใจ แต่ความจริงเป็นการสละเพื่อปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาอย่างสูงสุด เพราะได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมากก็เพื่อผลอันนี้ ผลอื่น ๆ นั้นเรียกว่าผลพลอยได้ เป็นผลของความดีที่ได้มาโดยลำดับ เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้แสดงไว้ว่าได้ทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทรงสลดพระหฤทัยเมื่อทรงเห็นเทวทูต ๓ ข้างต้น ทรงปรารถนาโมกขธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากความแก่ เจ็บ ตาย ทรงเห็นว่าธรรมเช่นนี้มีอยู่ เหมือนอย่างมีมืดก็มีสว่าง มีร้อนก็มีเย็น แก่กัน ทรงพอพระหฤทัยในการบวช ทรงเห็นว่าสมณะมีโอกาสคือช่องว่างที่จะปฏิบัติเพื่อประสบธรรมอันลุ่มลึกนั้นได้ จึงได้เสด็จออกผนวชด้วยพระองค์เอง คือตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาอะหรือกาสาเย คือ ผ้าย้อมน้ำฝาด (คือน้ำแก่นขนุนเป็นต้นต้มเคี่ยว) และเสด็จไปทรงศึกษาในสำนักของ ๒ อาจารย์ คือ อาฬารดาบสกาลามโคตร และอุททกดาบสรามบุตร ทรงศึกษาจบแล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่ทรงประสงค์ ก็เสด็จหลีกออกไป ทรงทำทุกกรกิริยา คือ ทรมานกายให้ลำบากต่าง ๆ ทรงทำไปอย่างยิ่งยวด แล้วก็ทรงเห็นอีกว่าไม่ใช่ทาง จึงทรงเลิก แล้วก็ได้ทรงพบทางปฏิบัติขึ้น

ด้วยพระองค์เอง ดังที่ได้ตรัสเรียกภายหลังว่ามีมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางกลาง เหตุที่จะให้ทรงพบนั้น คือ ทรงระลึกขึ้นได้ถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อเป็นพระราชกุมารตามเสด็จพระราชบิดาไปในพีธีแรกนาขวัญ ประทับได้ร่วมหัว ทรวงรวมจิตเข้ามาก็ได้สมาธิแน่วแน่ในขณะนั้น แต่ต่อมาสมาธินั้นก็เสื่อมไป ทรงคิดว่าสมาธินั้นที่จะเป็นทาง จึงทรงเริ่มทำสมาธิเป็นอันทรงเข้าทางถูก คือ มัชฌิมาปฏิปทา ทรงดำเนินปฏิบัติไปตามทางนั้นสมบูรณ์แล้ว ก็ได้ตรัสรู้พระธรรม คือ สัจจะอย่างประเสริฐ สูงสุด บริสุทธิ์ บริบูรณ์ สิ้นเชิง เมื่อราตรีแห่งวันวิสาขปุณณมี ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี ต่อจากนั้นอีก ๒ เดือน ก็ได้ทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดพระภิกษุ ๕ รูป ในวันอาสาฬหปุณณมี พระพุทธศาสนาได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปฐมเทศนา นั้นเป็นต้นมา พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกทรงแสดงธรรมโปรดหมู่ชนทุกชั้น ในรัฐต่าง ๆ ในชมพูทวีปในครั้งนั้น ทรงตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัท ทั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ขึ้นในโลก ตลอดเวลา ๔๕ ปี นับแต่ได้ตรัสรู้ จึงได้เสด็จปรินิพพานในวันวิสาขปุณณมี เมื่อมีพระชนมายุ ได้ ๘๐ ปี นี่คือพุทธประวัติย่อที่แสดงพอเป็นบทบาท และได้ทิ้งข้อความที่ควรจะบรรยายไว้หลายแห่งเป็นต้นว่า เรื่องมัชฌิมาปฏิปทาและเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แต่ว่าจะยังไม่แสดงในโอกาสนี้

คำสั่งสอนและกัมภีร์

พระพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปทรงสั่งสอนอยู่ถึง ๔๕ ปี คำสั่งสอนของพระองค์จึงมีมาก ในชั้นแรกจัดรวมเข้าเป็น ๒ หมวด คือ ธรรมเป็นคำสั่งสอนแนะนำว่าควรเว้นสิ่งนี้ ควรทำสิ่งนี้ หรือเป็นคำสั่งสอนให้รู้ในสัจจะ คือ ความจริงหรือของจริง ไม่มีการวางบทลงโทษ วินัยเป็นคำสั่ง ให้เว้นไม่ทำ หรืออนุญาตให้ทำ มีการวางบทลงโทษผู้ละเมิดหนักเบาต่าง ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานได้ทรงตั้งธรรมที่ทรงแสดงแล้ว และวินัยที่

ทรงบัญญัติแล้วให้เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อทรงล่วงไปแล้ว มิได้ทรงตั้งบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นแทนพระองค์

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงมีการจารึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าลงเป็นตัวอักษรที่ลังกาทวีป และจัดแบ่งเป็น ๓ หมวด เรียกว่า ดิปิฎก หรือ ไตรปิฎก แปลว่า ตะกร้า ๓ ใบ คือ ๓ หมวดใหญ่ ได้แก่ วินัยปิฎก หมวดวินัย สุตตันตปิฎก หมวดสูตร คือคำสั่งสอนที่ปรารภบุคคลใดบุคคลหนึ่งแสดงในโอกาสต่าง ๆ ที่พระอาจารย์รวบรวมมาจัดแบ่งออกเป็นเรื่อง ๆ เป็นตอน ๆ เหมือนอย่างเก็บดอกไม้มาร้อยด้วยด้ายเป็นพวง ๆ อภิธัมมปิฎก หมวดอภิธรรม อธิบายธรรม โดยตั้งหัวข้อใหญ่ขึ้น ๔ ข้อ จำแนกออกไปอย่างละเอียด โดยเก็บเอาธรรมต่าง ๆ ในสุตตันตปิฎกนั้นแหละมาประมวลเข้า ถือกันว่าเป็นธรรมที่ลุ่มลึก ปิฎกตันก็คือวินัย ๒ ปิฎกหลังก็เห็นได้ว่าแยกออกมาจากธรรมที่คู่กับวินัยนั่นเอง ไตรปิฎกนี้เป็นคัมภีร์ที่หนึ่งในพระพุทธศาสนา สำหรับพระพุทธศาสนาสายเถรวาทหรือทักษิณิกาย ดั้งที่นับถือกันอยู่ในประเทศลังกา ไทย พม่า ลาว เขมร นับถือคัมภีร์ไตรปิฎกที่จารึกในลังกาดังกล่าวเป็นอันเดียวกัน และนับถือภาษามคธที่ใช้จารึกพระไตรปิฎก ที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า ภาษาบาลี เป็นภาษาทางพระศาสนา ส่วนสายอจาริยวาทหรืออุตตรนิกาย หรือที่เรียกว่า มหายาน นับถือคัมภีร์ต่างออกไป เดิมใช้ภาษาสันสกฤตจารึก แต่ต่อมาใช้ภาษาแห่งชาติที่นับถือ สายนี้แผ่ไปและนับถือกันในทิเบต จีน ญวน ญี่ปุ่น เป็นต้น

ตามที่กล่าวมานี้เป็นคำสั่งสอนและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยสังเขป แต่ก็ได้เว้นข้อที่จะกล่าวถึงไว้อีกหลายข้อ เช่น เรื่องพระพุทธศาสนาที่แยกออกมาเป็นสายเถรวาท ดั้งที่ได้นับถือในประเทศไทย หรือสายอจาริยวาทหรือที่เรียกว่ามหายานดั่งที่นับถือกันในญวน จีน ญี่ปุ่น ในที่นี้จะกล่าวโดยสังเขปเท่านั้นเป็นความรู้ประกอบ คือ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานนั้น ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าเมื่อทรงล่วงไปแล้ว เมื่อสงฆ์ปรารภนา

ก็ให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงบัญญัติไว้เสียได้ ครั้นเมื่อเสด็จนิพพานแล้ว พระสงฆ์ได้ประชุมกันสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก เรื่องสังคายนานี้ก็ เกี่ยวด้วยพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอนด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วย หูและจำกันไว้ ยังไม่มีการจารึกเป็นตัวอักษร ผู้ที่สามารถจำไว้ได้หมด ย่อมมีอยู่น้อย ส่วนมากก็จำได้คนละท่อนคนละตอน เพราะฉะนั้น จึงจำเป็น ที่จะต้องประชุมกันชำระเป็นคราว ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วใหม่ ๆ พระสงฆ์ก็ได้ปรารภถึงเหตุนี้แล้ว ก็ชำระความจำของกันและกัน และทำ ความตกลงกันว่า อันไหนถูกต้องแล้วก็จำกันไว้เป็นแบบเดียว ในการทำ สังคายนาครั้งที่ ๑ นั้นก็ได้ยกกันขึ้นมาอภิปรายว่า ที่ทรงอนุญาตให้ถอน สิกขาบทเล็กน้อยได้นั้นคือสิกขาบทเช่นไร ที่ประชุมก็มีความเห็นต่าง ๆ กัน แต่รวมความก็คือว่าเว้นแต่สิกขาบทที่บัญญัติโทษหนักถึงปาราชิกคือให้ ขาดจากภิกษุอย่างเดียวกันนั้น นอกจากนั้นเป็นสิกขาบทเล็กน้อย เพราะ ฉะนั้น ประธานในสงฆ์ที่ชื่อว่าพระมหากัสสปะจึงเสนอญัตติขึ้นขอมติสงฆ์ ว่าไม่ให้ถอนทั้งหมด สงฆ์ที่ประชุมในครั้งนั้นกว่า ๕๐๐ รูปก็มีมติเป็น เอกฉันท์ว่าไม่ถอน เพราะฉะนั้น พระสงฆ์สายที่นับถือมติของพระเถระใน ครั้งนั้นจึงเรียกว่า เถรวาท คือนับถือวาทะของพระเถระที่ประชุมกันในครั้งนั้น ที่ถือรักษาตามของเก่าของเดิมไม่ถอน เหมือนอย่างที่นับถือกันในประเทศ ไทยเป็นต้น แต่พระที่ไม่ได้เข้าประชุมในครั้งนั้นยังมีอีกมาก ก็ปรากฏว่า มีมากท่านที่ไม่เห็นด้วย เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าอนุญาตให้ถอนได้ ก็ควรจะ ถอนเสียได้ตามกาลเทศะ ท่านที่ไม่เห็นด้วยนี้จึงได้รวมกันเข้าเป็นอีกคณะ หนึ่งที่เรียกว่า อัจฉริยวาท คือ วาทะของอาจารย์ หรือเรียกในบัดนี้ว่า มหายาน แล้วก็ถอนสิกขาบทกันตามหมู่ตามคณะต่าง ๆ จนถึงปรากฏเป็น พระจีน พระญี่ปุ่น เป็นต้น ในบัดนี้ แล้วฝ่ายมหายานนี้ก็ตั้งชื่อเรียกคณะ ของตนว่า มหายาน ซึ่งแปลว่า ยวดยานที่ใหญ่ และเรียกฝ่ายที่ไม่ถอน สิกขาบทว่า หินยาน ซึ่งแปลว่า ยานที่คับแคบ นี่เป็นมูลเหตุที่ทำให้ พระพุทธศาสนาแยกออกมาเป็น ๒ นิกายใหญ่

คำสอนที่สำคัญบางข้อในพระพุทธศาสนา

เกี่ยวกับความเชื่อถือ ให้ใช้ปัญญาพิจารณา แม้พระพุทธศาสนาเองก็ไม่บังคับให้เชื่อถือ ดังเช่นที่ตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตร ข้อนี้ควรขยายความว่า ศรัทธา คือความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้น ต้องการให้เชื่อโดยปัญญาคือความรู้ และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่ง เน้นให้ใช้ปัญญาคือความรู้เป็นประการสำคัญสำหรับในกาลามสูตร นั้น ก็ควรจะขยายความในที่นี้ว่า ก็คือเป็นพระสูตรที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าเสด็จในแคว้นหนึ่งของพวกกาลามชน และพวกชาวบ้านก็ได้มาเฝ้าและได้กราบทูลว่า ได้มีสมณะพราหมณ์ต่าง ๆ มาถึงถิ่นนี้ แล้วก็สอนให้ทำอย่างนั้น เว้นอย่างนี้ และอีกพวกหนึ่งก็มาสอนอีก ซึ่งปรากฏว่าขัดแย้งกัน ในเมื่อเป็นเช่นนี้จะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนว่าให้ใช้ปัญญาพิจารณา อย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนี้กเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดพิจารณาเห็นว่าข้อนี้เป็นสิ่งที่มีโทษก็ควรละเสีย พิจารณาเห็นข้อนี้เป็นสิ่งที่มีคุณก็ควรทำ แต่ว่าในการพิจารณานั้นก็ให้พิจารณาโดยใช้เหตุผล

เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม สอนไม่ให้คบคนพาล ให้คบบัณฑิต ให้บูชาคนที่ควรบูชา ให้อยู่ในถิ่นที่สมควรเป็นปฏิรูปเทศ ดังสอนไว้ในมงคลสูตร

เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติของตน สอนให้เว้นความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ เกี่ยวแก่ข้อนี้มีคำสอนไว้มากมายถึงถ้วน หลักของกรรมดีกรรมชั่ว ของบุญบาป ตลอดจนจนถึงของสิกขา ๓ ก็รวมอยู่ในข้อนี้

เกี่ยวกับหมู่หรือสังคัม เช่น ทิศ ๖ สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร
ธรรม ๔ สาราณียธรรม ๖ เป็นต้น

เกี่ยวกับการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม อปริหานิยธรรม ๗
เป็นต้น

เกี่ยวกับประโยชน์สุข เช่น ประโยชน์ ๒ เว้นอบายมุขต่าง ๆ
เป็นต้น

เกี่ยวกับสัจจะทางปัญญา รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔

คำสอนในพระพุทธศาสนาไม่อาจจะยกมากล่าวให้หมดสิ้นได้ แต่
เมื่อใครได้ศึกษา ก็ารู้สึกเหมือนว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงรู้จักตัวเราเองดีกว่า
ตัวเรารู้จัก และสอนให้เรารู้จักตัวของเราเอง และรู้จักโลก และได้ทรงบอก
ให้มองเห็นทางที่ถูกต้องแห่งการดำเนินชีวิต เพื่อที่จะได้เดินทางที่ถูกต้องที่เกษม
สวัสดิ์มีความสุขความเจริญ

การแผ่เข้ามา

พระพุทธศาสนาแผ่ออกจากชมพูทวีปลงมาทางใต้ ในสมัยหลังจาก
สังคายนาครั้งที่ ๓ ที่กรุงปาฏลีบุตร ในพุทธศตวรรษที่ ๓ คือเมื่อพระเจ้า
อโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์สายเถรวาทให้ทำสังคายนาแล้ว ก็ทรง
ส่งพระสงฆ์ออกไปประกาศพระพุทธศานานอกประเทศชมพูทวีป สำหรับ
ทางนี้ ทรงส่งพระมหินทเถระผู้เป็นพระราชโอรสไปประเทศลังกา ทรงส่ง
พระโสณะและพระอุตตระไปประเทศสุวรรณภูมิ ส่วนสายอจาริยวาทหรือ
มหายานแผ่ออกไปทางเหนือ คือ ทิเบต จีน เป็นต้น ไทยเราน่าจะได้รับ
มาทั้ง ๒ สาย โดยเฉพาะเมื่อได้ตั้งถิ่นฐานประเทศลงที่ตรงนี้แล้ว ก็ได้มี
พระพุทธศาสนาสายหรือสาขาต่าง ๆ แผ่เข้ามาอีกหลายครั้ง รวมทั้งลัทธิ
ศาสนาพราหมณ์ด้วย แต่ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงประวัติการแผ่เข้ามาแห่งพระ
พุทธศาสนา จะกล่าวรวม ๆ เพียงว่า พระพุทธศาสนาสายเถรวาทนี้ได้เข้ามา
ตั้งอยู่อย่างมั่นคงในถิ่นประเทศไทยและคนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา

จนมีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ มีวัดตั้งอยู่ทั่วไป มีพระภิกษุสามเณรประจำอยู่ในวัดทั้งหลายทั่วทุกแห่ง กล่าวได้โดยไม่ผิดว่าคนไทยได้รับพระพุทธศาสนามาก่อนศาสนาใหญ่อื่น ๆ ต่อมาเมื่อมีศาสนาอื่นแผ่เข้ามา คนไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนาก็มิได้ถือว่าเป็นศัตรู เพราะพระพุทธศาสนาไม่สอนให้ก่อศัตรู แต่สอนให้ผูกมิตร คนไทยจึงต้อนรับอย่างมิตร และใครจะนับถือศาสนาอะไรก็สุดแต่ศรัทธาของแต่ละคน เพราะพระพุทธศาสนาสอนไม่ให้งัดศรัทธาของใคร สุดแต่ใครจะมีศรัทธา นับถือ จึงไม่มีการแบ่งแยกเพราะเหตุนับถือศาสนาต่างกัน คงมีความรักใคร่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

สังคมไทย

คนไทยที่รวมกันเข้าเป็นสังคมเล็ก เช่น ครอบครัว เพื่อนมิตรสหาย จนถึงเป็นสังคมใหญ่ คือเป็นชาติไทยทั้งหมด ได้มีระบบ หรือเงื่อนไขแห่งสังคมเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ก็ควรจะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า มิใช่เนื่องมาจากศาสนานี้เพียงอย่างเดียว แต่เนื่องมาจากเหตุอย่างอื่นด้วย จะลองพิจารณาตั้งเป็นข้อสังเกตเสนอแนะไว้บางข้อ ดังต่อไปนี้

ระบบความเชื่อถือ

ได้เกิดระบบความเชื่อถือในพระรัตนตรัย ในกรรมหรือในบุญบาป ความดี ความชั่ว หรือ ผิด ชอบ ชั่ว ดี ตามหลักพระพุทธศาสนา ตลอดถึงโลกนี้โลกหน้า นรก สวรรค์ แม้จะมีความเชื่อถือเดิมอยู่ แต่ความเชื่อในพระพุทธศาสนาดังมั่นยิ่งกว่า และแม้จะมีได้เชื่อถือไปทั้งหมด แต่ก็กล่าวได้ว่าเชื่อถืออยู่ในหลักใหญ่ๆ เรื่องระบบความเชื่อถือนี้นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงของคนไทยเมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามา และได้รับนับถือพระพุทธศาสนา และความเชื่อถือที่สำคัญนั้นก็คือความเชื่อถือในพระรัตนตรัย ที่แปลว่า รัตนะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อันเป็นสิ่งที่พึงเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรื่องพระรัตนตรัยนี้ ความจริงก็มีข้อที่ควรจะต้องพุดกันให้เข้าใจ

อีกต่างหาก และนอกจากนี้ก็คือกรรมหรือบุญบาป ความดี ความชั่ว ตลอดจนถึงผลของกรรม และก็กินความไปถึงโลกนี้ โลกหน้า นรก สวรรค์

ระบบความเชื่อนี้ เมื่อครั้งโบราณบุพพการีของเรากล่าวได้ว่ามีศรัทธา คือความเชื่ออยู่ในหลักเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนถึงในเรื่องนรก สวรรค์ แต่ว่าในบัดนี้ ระบบความเชื่ออาจจะเปลี่ยนแปลงจัดจางไป ซึ่งมีผลให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายอย่าง เพราะฉะนั้น นักศึกษาก็ควรที่จะได้สนใจศึกษาในเรื่องเหล่านี้ แต่ว่าการศึกษานั้น สำหรับในฐานะเป็นนักศึกษาก็ควรจะเน้นหนักไปทางด้านปัญญาคือการใช้เหตุผล ในระบบความเชื่อถือทางพุทธศาสนานั้น ก็ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ต้องการให้ใช้ปัญญา คือความรู้ในเหตุและผล เป็นข้อสำคัญ แต่ก็เป็นความจริงอยู่ว่า มีปัญหาหลายอย่างที่เราไม่มีปัญญาของเราเองที่จะวินิจฉัยตัดสิน ต้องอาศัยปัญญาของผู้มีปัญญาทั้งหลาย เช่นว่า เด็กที่เกิดมาก็ต้องอาศัยพ่อแม่ช่วยสั่งสอน และต่อมาก็ต้องอาศัยครูบาอาจารย์ เพราะไม่มีปัญญาของตัวเองต้องอาศัยศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญา เพราะฉะนั้น ข้อที่จะฝากไว้ให้ในที่นี้ก็คือว่า ขอให้เราศึกษาเสียก่อนแล้วจึงวินิจฉัย ไม่ใช่ว่าวินิจฉัยก่อนที่จะมีการศึกษา คือ ก่อนที่จะรับรอง หรือจะคัดค้านเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ก็ให้ศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจให้ดี และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่ตกมาเป็นมรดกของคนไทยส่วนใหญ่ในบัดนี้ ก็เท่ากับว่าเป็นสมบัติอันหนึ่งของเราที่เราทำอยู่ในมือแล้ว ก่อนที่เราจะรับรองหรือคัดค้านอย่างหนึ่งอย่างใดนั้น ก็ควรจะศึกษาเสียก่อนให้มีความรู้จริงในหลักการนั้น ๆ

ระบบความเคารพนับถือเชื่อฟัง

ในสังคมไทยเมื่อรับพระพุทธศาสนาแล้วระบบความเคารพนับถือได้เป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น ความเคารพนับถือในมารดาบิดา ในญาติผู้ใหญ่ในตระกูล ในครูอาจารย์ ในผู้เจริญด้วยคุณ ด้วยวัย หรือด้วยชาติวุฒิ ตลอดถึงเคารพนับถือในพระรัตนตรัย ในปูชนียวัตถุทั้งหลาย และบุตริดาเชื่อฟังบิดามารดา ศิษย์เชื่อฟังครูอาจารย์ ผู้น้อยเชื่อฟังผู้ใหญ่ และ

กิริยาที่แสดงความเคารพแบบคนไทย ก็ใช้ตามแบบในพระพุทธศาสนา เช่น การไหว้ การกราบ การลูกรับ การให้ทาง การให้ผู้ใหญ่ออกหน้า ดังนี้เป็นต้น

ระบบตั้งสังคมขึ้นด้วยการปฏิบัติหน้าที่ที่เกื้อกูลต่อกัน ตามหลักทศ ๖ และยึดเหนี่ยวไว้มิให้สังคมแตกด้วยธรรม ยกตัวอย่างในพระพุทธศาสนานั้น ได้กล่าวถึงทศ ๖ คือ ทศเบื่องหน้าหมายถึงบิดามารดา ทศเบื่องหลังหมายถึง ภรรยา ทศเบื่องขวาหมายถึงอาจารย์ ทศเบื่องซ้ายหมายถึงมิตร ทศเบื่องต่ำ หมายถึงบ่าวหรือคนรับใช้ และทศเบื่องบนหมายถึงสมณะพราหมณ์ และแสดงหน้าที่ที่พึงปฏิบัติชอบต่อกัน ดังเช่นแสดงถึงทศเบื่องหน้า คือ บิดามารดา พระพุทธศาสนาสอนให้อนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยสถาน ๕ คือ

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา

(๔) หาภรรยาที่สมควรให้

(๕) มอบทรัพย์ให้ในสมัย

และสอนให้บุตรธิดาบำรุงบิดามารดาด้วยสถาน ๕ คือ

(๑) ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ

(๒) ทำกิจของท่าน

(๓) ดำรงวงศ์ตระกูล

(๔) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

(๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

และต่อจากนั้นก็แสดงถึงทศเบื่องขวาและทศอื่น ๆ ในที่นี้ จะยกมาอีกหนึ่งทศ คือ ทศเบื่องหลัง คือ ภรรยา พระพุทธศาสนาสอนให้มีสามีบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

(๑) ยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา

(๒) ไม่ดูหมิ่น

(๓) ไม่ประพฤติล่วงใจ

(๔) มอบความเป็นใหญ่

(๕) ให้เครื่องแต่งตัว

และสอนให้ภรรยาอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ

(๑) จัดการงานดี

(๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี

(๓) ไม่ประพฤติล่วงใจ

(๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

(๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

อันที่จริงเรื่องการเป็นสามีภรรยา กัน และการมีลูกไว้สืบพันธุ์ เป็นเรื่องธรรมดาของโลก และเรื่องความรักลูกก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ทั้งมนุษย์ทั้งเดรัจฉานต่างก็มีลักษณะในเรื่องนี้คล้ายคลึงกัน แต่ว่าในมนุษย์มีธรรมเข้าประกอบเป็นพิเศษ คือ ความรู้จักปฏิบัติหน้าที่ที่เกื้อกูลต่อกันดังกล่าว และยัง มีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ดังจะยกธรรมในพระพุทธศาสนา มากล่าว ๒ หมวด คือ หมวดหนึ่ง สอนให้เป็นบุพพการี คือสอนผู้ที่ควรจะช่วยผู้อื่นให้ช่วยทำอุปการะก่อนที่เดียว เช่น สอนมารดาบิดาให้ทำอุปการะบุตรธิดาด้วยเมตตา กรุณา เป็นต้น ดังที่แสดงไว้ในหมวดพรหมวิหารธรรม กับสอนผู้ที่ได้รับอุปการะของท่านให้เป็นกตัญญูกตเวทิต่อท่าน คือ ให้อุปการะท่านผู้มีคุณ และตอบแทนคุณของท่าน อีกหมวดหนึ่ง สอนให้มีสังคหวัตถุ คือ ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ได้แก่

(๑) ทาน ให้ปันสิ่งของของตน

(๒) ปิยวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน

(๓) อตถจริยา ประพฤติสิ่งที่ประโยชน์

(๔) สมานัตตตา วางตนเสมอไม่ถือตัว

สี่ข้อนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจกันไว้ได้ เปรียบเหมือนเพลลาแห่งรถที่แล่นไป ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงมีระบบการตั้งตระกูล ระบบครอบครัวต่างจาก

สัตว์เดรัจฉานมากมาย สามิภรรยาผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะครองรักยั่งยืนตลอดไป จะเป็นบิดามารดาที่ดี คือ เป็นบุพพการี เป็นพระพรหมของบุตรธิดา ฝ่ายบุตรธิดาก็จะเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดา เกิดเป็นสังคมตระกูลหรือครอบครัวที่ยั่งยืน อบอุ่นด้วยอำนาจธรรม

พระพุทธศาสนาได้มีส่วนตั้งสังคมขึ้นด้วยธรรมดังนี้ในทุกสังคมไทย ส่งผลจนถึงสร้างอภิชาติของคนไทยส่วนใหญ่ให้มีลักษณะคล้ายคลึงกันในทางมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น ในเรื่องระบบตั้งสังคมขึ้นด้วยการปฏิบัติหน้าที่เกื้อกูลต่อกันตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นี้ ควรจะทำความเข้าใจว่า สังคมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาตินั้นย่อมมีอยู่คล้าย ๆ กันทั้งมนุษย์ทั้งเดรัจฉาน แต่ว่าคนเรานั้นได้มีธรรมเข้าช่วยสร้างสังคมเข้าอีกชั้นหนึ่ง พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสร้างสังคมด้วยธรรม ให้แก่สังคมไทยตั้งต้นแต่ในครอบครัวดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และในข้อนี้ถ้าทุกคนได้พิจารณาจึงจะรู้สึกได้ เช่นว่า เมื่อสามีภรรยาพบกัน และมีความรู้สึกทางจิตใจที่เกื้อกูลกันตามหลักสังคหวัตถุหรือตามหน้าที่สามิภรรยา นี้ก็ด้วยอำนาจในพระพุทธศาสนาที่สอนสืบเนื่องกันมา พ่อแม่กับลูกพบกันมีความรู้สึกจิตใจต่อกันตลอดจนถึงแสดงกิริยาอาการต่อกันและเกื้อกูลกัน ก็ด้วยอำนาจพุทธศาสนาที่ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา แม้ว่าจะไม่ปรากฏวัตถุอย่างอื่น แต่ด้วยความเชื่อถือในความประเพณีปฏิบัติที่ได้สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานนั้น ได้มาเป็นนิสัยอภิชาติที่ให้เกิดผลเป็นการปฏิบัติปรากฏออกมาเช่นนั้น

ระบบความประพฤติ

ระบบความประพฤติ คือถือว่าดีหรือชั่วตามหลักพระพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็นผู้ใดสั่งสอน เช่นว่า พ่อแม่อบรมลูก ครูบาอาจารย์อบรมศิษย์ ผู้ใหญ่อบรมผู้น้อย หรือมิตรสหายที่ปรารถนาดีต่อกัน แนะนำต่อกันในเรื่องของความดีความชั่วทั้งหลาย ส่วนใหญ่ก็แนะนำกันตามหลักพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้ชัดเจนดีว่าอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่ว และส่วนมากนั้นเมื่อยังต้องทำผิดหรือทำไม่ดีอยู่ ก็มักจะยอมรับตนเองว่ายังมีบาปอยู่มาก หรือยังมี

กิเลสอยู่มาก จึงยังทำดีอย่างนั้นไม่ได้ หรือยังต้องทำชั่วอยู่ แม้ใครจะมีความเชื่อมากเชื่อน้อยอย่างไรก็ตาม แต่สิ่งที่ได้ยึดถือปฏิบัติกันในเรื่องของความดีความชั่วนั้นส่วนใหญ่ก็เป็นไปตามหลักในพระพุทธศาสนา

ระบบแสงบุญ

กล่าวได้ว่าชาวไทยส่วนใหญ่แสงบุญ คือทำบุญกันในพระพุทธศาสนา หรือตามหลักแห่งการทำบุญที่สอนไว้ในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนตาย

ระบบบ้านและวัด

ได้เกิดมีบ้านและวัดขึ้น มีคฤหัสถ์และบรรพชิต หรือชาวบ้านและชาววัด ต่างก็ปฏิบัติกรรมกิจเกี่ยวกันตามหลักพระพุทธศาสนา และวัดได้เป็นโรงเรียนของเด็กไทยมาตั้งแต่เก่าก่อน และเป็นทีบวชเรียนตลอดไป หรือชั่วคราวของชาวไทยตั้งแต่โบราณตลอดมาถึงปัจจุบัน

ระบบการปกครอง

คนชาติไทยได้มีการปกครอง โดยมีพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นองค์พระประมุขมาเก่าก่อนเมื่อได้รับพระพุทธศาสนา อันแสดงว่า พระราชาทรงเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย และสอนพระราชารวมทั้งผู้ปกครองทั้งหลายให้ปกครองด้วยธรรมเป็นต้นว่าทศพิธราชธรรม และสอนให้ประชาชนทำราชพิธี คือ ถวายเป็นหลวงมีภาชีอากรเป็นต้น พระพุทธศาสนาจึงมีส่วนช่วยเสริมสร้างระบบการปกครองโดยธรรม แม้แบบการปกครองจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย แต่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในรูปบางอย่าง พระมหากษัตริย์ก็คงเป็นองค์ประมุข ผู้ทรงปกครองโดยธรรม ยิ่งในสมัยปัจจุบันที่แยกอำนาจต่าง ๆ ออกไปตามระบอบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ก็ยิ่งทรงใช้ธรรมปกครองมากขึ้น เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันชาติไทยทั้งหมดให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสร้างความเป็นปึกแผ่นของชาติไทยเป็นอันมาก

ระบบความเป็นคนไทยซึ่งเป็นไทแก่ตน

ระบบต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะต่าง ๆ ของความเป็นคนไทย ซึ่งเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แม้ลักษณะอื่น ๆ ที่ไม่อาจจะกล่าวให้หมดสิ้นได้ก็เช่นเดียวกัน และมีลักษณะหนึ่งที่น่าจะจะเป็นลักษณะที่เด่น คือรักความเป็นไทแก่ตน ลักษณะนี้น่าจะเป็นลักษณะประจำคนชาติไทยมาเก่าก่อน เมื่อได้มาพบพระพุทธศาสนาซึ่งให้ความเป็นไทแก่ผู้นับถือเต็มที่ จึงเป็นที่ถูกอัธยาศัย เพราะพระพุทธศาสนาได้ให้ความเป็นไทตั้งแต่ความเชื่อถือ คือไม่บังคับให้เชื่อ แต่ให้เชื่อด้วยปัญญา (ตามหลักกาลามสูตร) และแม้จะสอนให้สละพัสดุด่าง ๆ แต่ก็สอนไม่ให้สละตน ให้รักษาตน ให้รักตนในทางที่ถูก ให้ชนะตน ตลอดจนถึงสอนให้รู้จักทำตนให้เป็นไท ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา

ฉะนั้น พระพุทธศาสนากับสังคมไทยจึงเกี่ยวดองกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนม คนไทยทุกคนจะไปข้างไหนจะพบกับใคร ก็จะต้องพบกับพระพุทธศาสนาเสมอ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เช่น ตื่นนอนขึ้นมารดาบิดากับบุตรธิดา มาพบกันก็จะประพฤติต่อกันตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งทางกาย ทั้งทางใจ จะทำอะไรเมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับความดีความชั่ว ก็จะยุติด้วยลักษณะความดีความชั่วตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนี้ เป็นต้น

แต่ว่าความเจริญและความเสื่อมของสังคมไทยด้วยเหตุต่าง ๆ ก็ยังมีอยู่ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปพร้อมทั้งวิธีแก้ไข

ความเจริญและความเสื่อมแห่งสังคมไทย

สังคมไทยเกี่ยวดองอยู่กับพระพุทธศาสนาดังที่ได้ยกขึ้นกล่าวถึงระบบสังคมต่าง ๆ ไว้แล้ว ถ้าจะถามว่าการที่สังคมไทยมีระบบความเชื่อถือเป็นต้นเช่นนั้น นับว่าเป็นความเจริญหรือความเสื่อม ก็น่าจะต้องพิจารณาว่าที่เรียกเจริญนั้นอย่างไร เสื่อมนั้นอย่างไร คนชาติไทยเราที่รวมอยู่เป็นสุขตั้งแต่ครอบครัวขึ้นไปจนถึงประเทศชาติ และดำรงความเป็นไทยเจริญยั่งยืน

อยู่ตลอดมา ทั้งเจริญเติบโตขึ้น ก็ควรจะเรียกว่าเจริญได้ และควรจะกล่าวว่า พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสร้างความเจริญดังกล่าวให้เกิดแก่คนชาติไทย พิจารณาตามประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นลำดับมา ประเทศไทย ต้องเดือดร้อนระส่ำระสาย จนถึงต้องสูญเสียดเอกราชในบางครั้งบางคราว เพราะอะไร จะเห็นว่ามีสาเหตุเพราะพระพุทธศาสนา แต่เพราะขาดการปฏิบัติธรรม บางข้อ เช่น ความสามัคคี ความไม่ประมาท หรือจะกล่าวว่าขาด อปรีหานิยธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่กษัตริย์ลิจฉวีก็ได้ จะขอโอกาสกล่าวไว้ในที่นี้ว่า ในสมัยพุทธกาล เมืองเวสาลีปกครองโดยกษัตริย์ลิจฉวีซึ่งประชุมกัน เป็นคณะอำนวยการปกครอง พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติในธรรมอัน ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเรียกว่า อปรีหานิยธรรม ๗ ข้อ คือ

(๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

(๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจที่ควรทำของรัฐ

(๓) ถือประพฤติตามพระราชบัญญัติกฎหมายของบ้านเมือง

(๔) สักการะเคารพนับถือเชื้อฟ้าผู้ใหญ่

(๕) ไม่จุดคร่าข่มขืนกุลสตรี

(๖) สักการะเคารพนับถือบูชาเจดีย์ของรัฐทั้งภายในทั้งภายนอก

(๗) จัดอารักขาคุ่มครองในพระอรหันต์ทั้งหลาย

ตรัสว่าตราบใดที่กษัตริย์ลิจฉวีปฏิบัติอยู่ในธรรม ๗ ข้อนี้ก็หวังได้ ว่าไม่เสื่อม ฝ่ายพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งรัฐมคธ มีกรุงราชคฤห์เป็นนครหลวง ได้ทรงส่งวัสสการพราหมณ์ไปทำสามัคคีเภท คือ ยุแหย่ให้แตกสามัคคีกัน ใน คณะกษัตริย์ลิจฉวีได้สำเร็จ จึงทรงยกกองทัพไปยึดเมืองเวสาลีได้โดยง่ายตาย ตามหัวข้อธรรมในอปรีหานิยธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ เป็นข้อธรรมที่

พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่กษัตริย์ลิจฉวีในทางปกครอง ส่วนอปรีหานิยธรรม ๗ ข้อนี้ให้ไว้เป็นหัวข้อธรรมในตอนก่อนคือข้อที่ตรัสสอนภิกษุ แต่ก็คล้ายคลึงกัน เว้นไว้แต่บางข้อที่สอนจำเพาะภิกษุ

พึงสังเกตไว้เป็นพิเศษว่า การศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนานั้น แม้จะเป็นธรรมหมวดเดียวกัน เมื่อสอนแก่คฤหัสถ์หรือแก่โลกทั่วไป มีคำสอนเป็นอย่างหนึ่ง แต่เมื่อสอนแก่ภิกษุก็มีคำสอนเป็นอีกอย่างหนึ่ง ให้ลองเทียบกันดูในระหว่างอภิธานิยธรรม ๗ ข้อทั้ง ๒ หมวดนี้ และให้ถือเป็นข้อกำหนดในการศึกษาว่า การทำความเข้าใจในธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ให้ถือเอาบุคคลที่จะปฏิบัติธรรมเป็นประมาณด้วยว่าเป็นใคร และการที่จะใช้ธรรมสำหรับปฏิบัตินั้น ก็ต้องให้เหมาะสมแก่ภาวะของแต่ละบุคคล

อีกประการหนึ่งในอภิธานิยธรรมที่ตรัสสอนแก่กษัตริย์ลิจฉวีข้อ ๖ ที่ว่า สักการะเคารพนับถือบูชาเจดีย์ของรัฐทั้งภายในทั้งภายนอก แสดงว่าพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้ทรงแสดงธรรมหรือสั่งสอนให้ทำลายสิ่งที่เคารพนับถือของบ้านเมือง หรือว่าของประชาชนที่ทรงผ่านไป สิ่งใดที่บ้านเมืองหรือประชาชนนับถือบูชาว่าเป็นเจดีย์ คือเป็นวัตถุที่จงใจเป็นที่เคารพนับถือ ก็ทรงสั่งสอนให้คงเคารพนับถือบูชาต่อไป ข้อนี้เป็นการแสดงลักษณะแห่งพระพุทธศาสนาประการหนึ่งว่า ไม่ย้ายทำลายสิ่งที่เคารพนับถือบูชาของบ้านเมืองหรือประชาชนในถิ่นนั้นๆ แต่กลับส่งเสริมให้รักษาสิ่งเหล่านั้นไว้ และในข้อ ๗ ที่ว่า จัดอารักขาคุ้มครองในพระอรหันต์ทั้งหลาย ก็กล่าวไว้เพียงกลาง ๆ คำว่า พระอรหันต์ นั้น ก็หมายถึงผู้ที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบเป็นที่นับถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ได้ทรงจำกัดว่าศาสนาไหนรวมความก็คือว่า ให้ทางบ้านเมืองจัดอารักขาคุ้มครอง ในศาสนาทั้งหลายนั่นเอง นี่ก็แสดงถึงลักษณะแห่งการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า ไม่ได้มุ่งย้ายทำลายศาสนาทั้งหลาย แต่กลับส่งเสริมให้ทางบ้านเมืองให้อารักขาในทุกศาสนา ดังที่ในประเทศไทยเราได้ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันนี้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกของทุกศาสนา และอภิธานิยธรรม ๗ ข้อที่ตรัสสอนแก่กษัตริย์ลิจฉวีนี้ เป็นธรรมที่ทรงสั่งสอนในทางการปกครองบ้านเมือง ที่ส่งเสริมให้มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน และเมื่อคณะกษัตริย์

ลิจฉวีแตกความสามัคคีกัน เพราะวัสสการพราหมณ์เข้าไปยุแหย่ พระเจ้า
อชาตศัตรูก็ยกทัพเข้าไปยึดเอาโดยง่าย

แต่ได้มีบางคนกล่าวว่า พระพุทธศาสนาทำให้ประเทศไทยเจริญขึ้น
เพราะมีธรรมบางข้อสอนให้คนหยุดคิดสร้างความเจริญ เช่น สันโดษ และ
คนไทยที่มีลักษณะเฉื่อยชา ชอบเก็บตัวไม่สังคม เพราะพระพุทธศาสนาที่
สอนให้มีอุเบกขา ให้อยู่ในที่สงบสงบบ เป็นต้น นอกจากนี้ศีล ๕ ยังเป็น
เครื่องขัดขวางต่ออาชีพและกิจการหลายอย่าง พระสงฆ์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก
เป็นเครื่องถ่วงความเจริญ

อันที่จริงสันโดษเป็นธรรมสำคัญข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ถ้าเป็น
บุคคลก็เป็นผู้ที่ได้ถูกหาความใส่มานาน จึงควรจะทำให้ความเข้าใจสันโดษกัน
สักที่ว่า หมายถึงปฏิบัติอย่างไร พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติในประโยชน์
ปัจจุบัน ๔ ประการ คือ ให้ขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนศึกษาประกอบกิจการเรื่องเลี้ยง
ชีพ ทำธุระหน้าที่ของตน ให้รักษาทรัพย์ที่หามาได้ รักษาการงานของตน ไม่ให้
เสื่อมเสีย ให้มีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว นี่คือการให้มีความดีนั่นเอง และให้
เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก
และสอนให้เว้นจากอบายมุขทั้ง ๖ คือ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการเล่น
เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านทำการงาน ทั้งยังสอนมิให้สันโดษ
ในกุศลธรรม คือในความดีทั้งหลาย คือมิให้ยินดีพอใจว่าทำดีพอแล้ว เพราะ
ยังมีความดีที่จะต้องทำยิ่งขึ้นไปอีก แต่ให้มีสันโดษคือความยินดีพอใจผลที่ได้
รับจากการงานที่ทำ เป็นต้น เพราะจะทำให้มีความสุขและไม่ประพฤติทุจจริต
คนเรามักจะขาดสันโดษในผลที่ตนได้รับ ขาดความเพียรในการทำเหตุเพื่อ
ผลนั้น จึงประพฤติทุจจริตต่าง ๆ ฉะนั้น ผู้ที่โทษสันโดษจึงเป็นเพราะไม่รู้จัก
สันโดษในความหมายที่ถูกต้องโดยที่แท้ เพราะขาดความเพียร และขาด
สันโดษ ความเจริญทางเศรษฐกิจเป็นต้นจึงเกิดช้า และพระพุทธศาสนาสอน
ให้รีบเร่งประกอบกรณียะ มิได้สอนให้เฉื่อยชา ดังเช่นที่สอนว่า "ความเพียร

ควรรีบทำแต่ในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้” “ขณะ
อย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย”

และข้อที่กล่าวว่า ชอบเก็บตัวไม่สังคม นั้น พระพุทธศาสนาสอนให้
สังคมกับคนดี แต่มิให้สังคมกับคนชั่ว ดังเช่นในมงคลสูตรที่สอนว่า “ไม่คบ
คนพาล คบบัณฑิต บูชาผู้ควรบูชา นี่เป็นมงคลอันอุดม” และว่า “อย่าสังคม
ด้วยคนพาล เพราะว่าสังคมด้วยคนพาลให้เกิดทุกข์” ส่วนที่สอนมิให้คลุกคลี
ด้วยหมู่คณะ ก็ทรงสอนแก่ภิกษุผู้ที่จะบำเพ็ญเพียรเพื่อผลพิเศษทางจิตใจ
เท่านั้น และแม้แต่คฤหัสถ์ในบางขณะที่ต้องการศึกษาจะทบทวนวิชาความรู้
ไม่ไปคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จึงจะสามารถอ่านหนังสือทบทวนวิชาความรู้ของ
ตนได้ แต่ถ้ามัวคลุกคลีอยู่ในหมู่คณะแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะทำเช่นนั้น
เพราะฉะนั้น ในบางขณะก็ต้องการความสงบที่ต้องอยู่ผู้เดียว ดังเช่นในการ
จะทบทวนวิชาดังกล่าว

อันลักษณะที่เฉื่อยชาเป็นต้น หาได้เป็นลักษณะของอุเบกขาที่สอน
ให้มีไม่ว่า เช่น อุเบกขาในพรหมวิหาร พรหมวิหารนั้นมี ๔ คือ เมตตา ความ
รักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข สอนให้หัดแผ่ใจมีเมตตาออกไปได้ทุกเมื่อ กรุณา
ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้เมื่อพบเห็น
ผู้อื่นมีทุกข์ และเมื่อสมควรจะช่วยให้ช่วย มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่น
ได้ดี ไม่ริษยา พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้เมื่อได้เห็นได้ทราบว่าเขาได้ดีมีสุข
ความเจริญ และอุเบกขา ความวางเฉยไม่ดีใจไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความ
วิบัติ โดยพิจารณาปลงลงในกรรมและผลของกรรม เขาได้รับผลเช่นนี้ก็
เพราะกรรมของเขาที่ได้ทำไว้ พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ในเมื่อไม่สามารถจะ
ช่วยได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น เห็นนักโทษต้องโทษตามกฎหมาย ก็ต้องมี
อุเบกขา เพราะการจะช่วยนักโทษให้แหกคุกหนี เป็นการไม่สมควรทำ แต่
เมื่อเห็นคนตกน้ำ พอจะช่วยให้ได้ก็ต้องใช้ความกรุณา คือช่วยสุดความสามารถ
จะใช้อุเบกขา คือวางเฉยเสียก็ผิด กลายเป็นคนใจดำ หาใช้อุเบกขาไม่ ฉะนั้น

คนที่มีลักษณะเฉื่อยชาเป็นต้น จึงมิใช่เพราะธรรมในพระพุทธศาสนา แต่เป็นเพราะขาดธรรมมีความเพียรเป็นต้น และจะกล่าวหาว่าคนไทยส่วนรวม มีลักษณะดั่งนั้น ก็หาถูกไม่ ควรจะว่าเป็นคน ๆ ไป

ส่วนที่เกี่ยวกับพระสงฆ์นั้น อันพระสงฆ์ในเมืองไทยก็เป็นผลมาจากการรับนับถือพระพุทธศาสนา ที่ทำให้เกิดมีบ้านและวัด และการที่เกิดมีวัดขึ้นนั้น ก็โดยที่ทางบ้านนั่นเองอุปถัมภ์บำรุงทั้งวัดวาอาราม ทั้งพระภิกษุสามเณร ก็เพื่อที่จะให้ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงศึกษาภาษาไทยเป็นต้น และต้องการให้อบรมให้เป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ สามารถที่จะปกครองตนเองและผู้อื่นได้ เพราะฉะนั้น การที่มีพระสงฆ์ขึ้นในเมืองไทย ก็โดยที่สังคมไทยนั่นเองต้องการให้มี มารดาบิดาส่งบุตรเข้าบวชเรียน หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดถึงผู้ที่อุปการะทั้งหลาย ได้ส่งญาติและผู้ที่ต้องการบวชเรียนให้เข้าบวชเรียนปฏิบัติก็ด้วยมุ่งผลให้เป็นผู้ที่มีโอกาสเข้าศึกษาให้ได้มีความรู้ความประพฤติดีดังกล่าว กุลบุตรของประเทศชาติ จึงนิยมเข้าบวชเรียน แม้จะเพียงชั่วคราวดังที่ได้ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป และได้เรียกผู้ที่บวชเรียน และสึกออกไปแล้วว่า ทิด ซึ่งมาจากคำว่า **บัณฑิต** อันมีความหมายถึงว่าได้เข้ามาอบรมให้เป็นผู้ที่มีความรู้และความประพฤติดี เป็นที่เชื่อถือว่าจะครองบ้านเรือนให้มีความสุขความเจริญได้ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์นั้นจึงได้ดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าสังคมไทยไม่ต้องการพระสงฆ์แล้ว พระสงฆ์ในเมืองไทยก็อยู่ไม่ได้ต้องหมดไป เพราะไม่มีใครบำรุง และการที่สังคมไทยยังบำรุงพระสงฆ์อยู่นั้น ก็ย่อมต้องเห็นประโยชน์ของพระสงฆ์ดังกล่าว และเมื่อเป็นเช่นนี้ พระสงฆ์จึงเป็นสังคมไทยสังคมหนึ่ง และได้มีส่วนช่วยสร้างสรรค์ความเจริญของสังคมไทย โดยเฉพาะก็คือในด้านการศึกษาและในด้านความประพฤติดี และตราบใจที่คนไทยเรายังนับถือความดีอยู่ ตราบนั้นพระสงฆ์ก็จะดำรงอยู่ได้ และเมื่อสังคมไทยยังนับถือความดีอยู่ ยังรักษาความดีอยู่เป็นส่วนใหญ่ ก็ย่อมจะมีความเจริญและดำรงอยู่ได้ แต่แม้เช่นนั้นในวงการคณะสงฆ์เองก็ต้องมีการปรับปรุงให้เหมาะสมกันอยู่เสมอ และก็มีการเว้นการกระทำบางอย่างที่ทำให้เกิดความ

เสื่อม แปลว่า ก็มีความเสื่อมความเจริญเหมือนกัน และก็ต้องมีการปรับปรุง อยู่เสมอ เพื่อให้บังเกิดประโยชน์เป็นผลแก่บุคคลส่วนรวมมากยิ่งขึ้น

ในปัจจุบันขอบเขตแห่งสังคมได้ขยายออกไปทั่วโลก เพราะได้มีการ ไปมาหาสู่กันได้โดยสะดวก และรวดเร็วทั่วโลก ดูคล้ายกับโลกนี้แคบเข้า ระบบแห่งสังคมต่างประเทศจึงได้ไหลบ่าเข้ามาโดยรวดเร็ว ทำให้ระบบสังคม ไทยเปลี่ยนไปจากเดิม ดังที่มีคำเรียกว่า “สมัยใหม่ สมัยเก่า” นอกจากระบบ แห่งสังคมที่ดี ระบบสังคมที่ตำหนามที่ชั่วร้ายต่าง ๆ ก็ไหลเข้ามาด้วย

อันที่จริงความเปลี่ยนแปลงแห่งสังคมจะต้องมีอยู่เสมอ คนชาติไทย เราแต่เดิมก็ยังไม่มีการพุทธศาสนา แต่ก็จะต้องมีระบบสังคมของตนที่เกิดขึ้น จากคนไทยเราเอง และจากคนเผ่าอื่นหรือประเทศอื่นที่อยู่ใกล้เคียง คบหากัน ไปมาหาสู่กัน ซึ่งจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงมาเรื่อย ๆ เมื่อได้รับพระพุทธ ศาสนา สังคมไทยก็เปลี่ยนแปลงมาตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็น คำสั่งสอนที่ทำให้เป็น “อารยะ” ให้ “วัฒนธรรม” ยิ่งกว่าระบบเก่า นับว่าเป็น การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่แห่งสังคมไทยในสมัยกว่าพันปี พระพุทธศาสนาได้ มาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ได้หยั่งรากลงลึก กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนา เป็นโครงร่างเป็นเลือดเนื้อของสังคมไทยมากกว่าพันปี

แต่สังคมก็จะต้องมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สิ่งที่เข้ามาทำให้ เปลี่ยนแปลงไปเช่น

ทางจิตใจ คือศาสนาต่าง ๆ ที่เข้ามาภายหลัง ลัทธิความเชื่อถือ ต่าง ๆ เป็นต้น

ทางปัญญา คือการศึกษาที่จัดขึ้นเป็นระบบการศึกษาตลอดจนถึง ความรู้ต่าง ๆ ที่เจริญขึ้น

ทางวัตถุ คือสิ่งต่าง ๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้

ทางระบบต่าง ๆ แห่งสังคมต่างประเทศ

ศาสนาต่าง ๆ นั้น พิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่า ไม่เข้ามาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรนัก ควรจะเรียกว่าเข้ามาช่วยมากกว่า เช่น ช่วยทางการศึกษา การรักษาพยาบาล และช่วยรับรองระบบความเชื่อในกรรมหรือในบาปบุญคุณโทษตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาที่ฝังแน่นอยู่ในความรู้สึกของคนไทยทั่วไปแล้วถึงใครจะไปนับถือศาสนาอื่น แต่ก็มีได้เปลี่ยนความรู้สึกในเรื่องบาปบุญคุณโทษ ยังคงนับถือผู้ใหญ่ มีกตัญญูกตเวทิต่อผู้มีพระคุณ ตามหลักคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง

ส่วนสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยอื่น ๆ นั้น มีเป็นอันมากที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อความเจริญของประเทศชาติ หรือของสังคมไทยโดยส่วนรวม จับพิจารณาดูตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงศึกษา มีความรู้ในพระพุทธศาสนาและได้ทรงเริ่มปรับปรุงระบบศรัทธาคือความเชื่อ และความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นอันมาก เมื่อก้าวโดยสรุป ก็คือทรงนำเข้าทางปัญญา อันประกอบด้วยเหตุผล อันเป็นหลักสัจจะในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แม้แต่ในวงการพระพุทธศาสนา หรือคณะสงฆ์เองก็มีการปรับปรุงเป็นครั้งคราวมาโดยลำดับเพราะก็มีความเสื่อมความเจริญเหมือนกัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มศึกษาปรับปรุงให้ศรัทธาเข้าหาปัญญาตามเหตุผล ซึ่งมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา ยิ่งขึ้น และทรงส่งเสริมความประพฤติปฏิบัติในธรรม ซึ่งยุติด้วยเหตุผลอันอำนวยประโยชน์แก่บุคคลตามฐานะ มิใช่ว่าจะส่งเสริมการปฏิบัติธรรมชั้นสูงเท่านั้น แต่ว่าได้ทรงส่งเสริมธรรมปฏิบัติสำหรับประชาชนทั่วไป ที่จะได้เป็นพลเมืองที่ดี และประพฤติประโยชน์แก่ประเทศชาติ ในด้านทางประเทศชาติ ก็ได้ทรงเริ่มเปิดสัมคมกับประเทศฝ่ายตะวันตก ทรงศึกษาภาษาและความรู้ของฝ่ายตะวันตก

ทรงเริ่มแก้ไขปรับปรุงขนบธรรมเนียมในราชสำนัก ในการปกครองประเทศหลายอย่าง เป็นการเริ่มนำประเทศชาติให้เปลี่ยนแปลงมาสู่ยุคปัจจุบัน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดำเนินการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ ตามแนวริเริ่มของสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในทางปกครอง ทางการศึกษา และทางอื่นทุกทาง เพื่อให้ประเทศชาติก้าวหน้าไปสู่ความเจริญ ในด้านศาสนาก็ได้ทรงอาศัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นพระอนุชาได้ทรงเริ่มช่วยจัดการศึกษาทั้งทางพระศาสนาทั้งทางประเทศชาติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงรจนานั่งสือที่เป็นตำรับตำรา ต่าง ๆ ขึ้นเป็นอันมาก ทำให้พระสงฆ์และประชาชนได้รู้ธรรมที่พึงใช้ปฏิบัติสำหรับการดำเนินชีวิตของตนในทุกฐานะ

ในรัชกาลต่อมาถึงปัจจุบัน ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อความเจริญด้วยมีแบบอย่างจากทางตะวันตกบ้าง ตะวันตกบ้าง สุดแต่ว่าที่ไหนจะมีความเจริญในทางไหนที่จะถือเอาเป็นตัวอย่างเป็นแบบได้

รวมความว่า ไทยเราได้เปิดสัมคมกับชาวโลกทั้งหมด และมักจะนิยมสิ่งทีมาจากต่างประเทศ ในสมัยโบราณที่ยังไม่เปิดสัมคมกับฝรั่ง สิ่งอะไรที่มีค่ามากมักจะต้องมาจากลังกา เช่น พระแก้วมรกต พระพุทธรูปสีหิงค์ก็ว่ามาจากลังกา แต่ต่อมานิยมฝรั่ง ก็นิยมของนอก คือที่ส่งมาจากเมืองฝรั่ง ถ้าพระแก้วท่านมาเมืองไทยในสมัยนี้ก็คงจะไม่มาจากเมืองลังกาเป็นแน่ แบบที่ทำตามอย่างตะวันตกนี้ คงมิใช่ทำตามอย่างแต่ในเมืองไทย ในประเทศอื่น ๆ อีกมาก ก็คงทำตามอย่างเช่นเดียวกัน จึงมักเรียกว่าแบบสากล เช่น แต่งกายแบบสากลนิยม

การเอาอย่างในสิ่งที่ดีที่ถูกไม่เป็นการทำผิด แต่เป็นการทำถูก สิ่งที่ดี เช่น วิชาความรู้ การแต่งกาย วิธีการปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นของตะวันตกหรือตะวันออก ควรศึกษาและเลือกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งนั้น

แต่การเอาอย่างในทางที่ผิดนั้น เป็นการทำผิดแน่นอน เป็นเหตุให้เกิดความเสื่อม นอกจากนี้ยังมีสาเหตุแห่งความเสื่อมทางสังคมอย่างอื่นอีก

ฉะนั้น ในขณะที่ประเทศชาติกำลังดำเนินไปในทางเจริญอยู่นี้ จึงปรากฏว่า สังคมไทยก็กำลังเปลี่ยนไปในทางเสื่อมอยู่หลายประการ และข้อสำคัญกำลังเสื่อมจากศรัทธาและปัญญาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นโครงสร้างของตนเอง จะลองเสนอสาเหตุสำหรับพิจารณาตั้งต่อไปนี้เป็นบางประการ

(๑) **ทิ้งของเดิมรับของใหม่ที่ผิด** ไทยเรามีของเดิมที่ดีทั้งดงามอันแสดงถึงอารยะและวัฒนธรรมอยู่เป็นอันมาก ที่รวมกันสร้างความเป็นไทย ประกอบด้วยสถาบันทั้ง ๓ อันเป็นไตรรงค์ของชาติไทย ทำให้คนไทยมีลักษณะของตนเองดังกล่าวในตอนต้น การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรับของใหม่เข้ามาก็เพื่อเสริมสร้างความเจริญแก่สถาบันที่เป็นหลักของชาติ ตามควรแก่กาลเทศะ มิใช่หมายความว่าทิ้งของเดิมที่ดีอยู่ในสมัยที่ขอบเขตแห่งวงสังคมแผ่ออกไปทั่วโลก ดังปัจจุบันเราจะต้องพบความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ จะต้องพบสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรม อารยธรรม และอะไรรื่นของคนในนานาประเทศ ก็จะต้องเกิดการเปรียบเทียบกันขึ้นว่าของใครจะดีกว่ากัน โดยเฉพาะของเรากับของเขาจะต้องเกิดปัญหาขึ้นดังนี้

- (ก) ทิ้งของเรา รับของเขา
- (ข) ไม่ทิ้งทีเดียว แต่ปรับปรุงของเราเสียใหม่
- (ค) รักษาของเราไว้ไม่เปลี่ยนแปลง

(ก) ถ้าของเราเก่าแก่ไปเสียแล้วและไม่สุภาพดงาม ไม่เหมาะสมต่าง ๆ ควรทิ้งเสียได้ ก็เลิกเสีย เปลี่ยนใหม่ ไทยเราได้เลิกแบบเก่ามาใช้แบบใหม่ที่ดีที่สุภาพเหมาะสมกว่าเป็นอันมาก เช่นในรัชกาลที่ ๔ ทรงเลิกธรรมเนียมไม่สวมเสื้อเข้าเฝ้า เป็นให้สวมเสื้อเป็นต้น การเลิกของเดิมที่ไม่เหมาะสมมาเป็นแบบใหม่ที่เหมาะสม เป็นการควรทำเพื่อความเจริญก้าวหน้า การที่คนในโลกนี้เจริญขึ้นจากแบบคนป่ามาเป็นคนเมือง ก็เพราะเปลี่ยนจากแบบคนป่ามาโดยลำดับ ถ้าจะเลิกอะไรไม่ได้ก็ต้องเป็นคนป่าอยู่เหมือนอย่างเดิม แต่

ถ้าของเดิมคืออยู่จะทิ้งหรือเลิกเสียก็เป็นการทำผิด เช่นสถาบันที่เป็นหลักของชาติ ระบบความเชื่อถือเป็นต้นที่เป็นหลักสำคัญ เมื่อทิ้งเสียก็คือทิ้งตัวเราเอง

(ข) ของเดิมที่ไม่เหมาะในบางประการ เมื่อปรับปรุงเสียบ้างก็จะเป็นประโยชน์ ดังนี้ก็ปรับปรุงให้เหมาะสมขึ้น มีอยู่เป็นอันมากที่ไทยเราได้ปรับปรุงจากของเดิม ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงปรับปรุงพิธีการทางพราหมณ์ให้มีทางพระพุทธศาสนาเข้าแทรกหลายอย่าง ในบัดนี้ คนไทยทั่วไปก็ได้ปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ โดยมากมีรูปพิธีเป็นพราหมณ์ แต่มีการบำเพ็ญกุศลเป็นทางพุทธปนกันอยู่ สิ่งปรับปรุงของเดิมให้ดีขึ้นนี้มีอยู่ทั่วไปตั้งแต่สิ่งเป็นธรรมชาติไปจนถึงสิ่งที่คนประดิษฐ์ขึ้น เช่น ร่างกายนี้เกิดมาที่แรกก็ตัวนิดเดียว แต่ปรับปรุงให้โตใหญ่ขึ้นจากเดิมนั้นแหละจนถึงแก่เฒ่าใช้ไม่ได้จึงทิ้ง คือตายกันเสียทีหนึ่ง เครื่องนุ่งห่มก็ยุติกันว่าคนเมืองต้องนุ่งต้องห่ม ส่วนการที่จะปรับปรุงให้ยาว ๆ สั้น ๆ อย่างไรนั้น ไม่ยุติ ยวดยานพาหนะเดิมก็เป็นเกวียน เป็นรถม้า ต่อมาก็ปรับปรุงเป็นรถยนต์ เป็นเรือบินเรือเหาะเป็นต้น แต่ถ้าของเดิมเหมาะอยู่ไปปรับปรุงแก้ไข ก็เป็นการเสีย เพราะไปแก้ดีให้เสีย เช่น ระบบหรือแบบที่เป็นลักษณะของคนไทยที่ลงตัวอยู่แล้ว จะเปลี่ยนทำเป็นทำจีนแขกฝรั่งไปอย่างไร ก็เป็นการเสียมากกว่าดี แบบโบสถ์วิหารและลวดลายไทยต่าง ๆ ที่นับว่าเป็นศิลปะชั้นยอด เป็นแบบที่ลงตัวแล้ว จะเปลี่ยนแก้อย่างไรก็ไม่ดีไปกว่าของเดิม

(ค) การรักษาของเราไว้ไม่เปลี่ยนแปลงอะไร ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ควรรักษา ก็เท่ากับเป็นการหยุดความเจริญของตนเองให้ชะงักงัน ดังเฝ้าคนที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอะไรในปัจจุบัน กลายเป็นเฝ้าคนป่า ที่ยังมีให้เห็นอยู่ในที่บางแห่ง แต่ถ้าของเราคืออยู่แล้ว ไม่รักษาไว้ก็เท่ากับไม่รักษาตัวเอง

(๒) ความมัวเมาในวัตถุ ความเจริญส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้เป็นความเจริญทางวัตถุ ซึ่งเป็นเครื่องบำรุงความสุขสะดวกทางกาย ตลอดถึงเครื่องบำรุงตา บำรุงหู ตลอดถึงบำรุงใจให้เพลิดเพลินด้วยวัตถุต่าง ๆ วัตถุเหล่านี้ทำให้เกิดความมัวเมาได้ง่าย เมื่อมีความมัวเมาต้องการในวัตถุ ก็จะทิ้งศีลธรรม ทิ้งศาสนาเสียได้ ทำอะไรก็ได้โดยไม่เลือกทาง เพื่อให้ได้วัตถุที่ต้องการมา

เท่านั้น ในข้อนี้ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กาม มี ๒ คือ กิเลส กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ ให้ปรารถนา วัตถุ กาม พัสตุนำใคร่ นำปรารถนา เมื่อโลกเจริญด้วยวัตถุ กาม ก็ยั่วกิเลสของคนที่ให้มากขึ้น

(๓) ความปล่อยตัว เมื่อเกิดความมัวเมา ก็ขาดสติ จึงปล่อยตัวให้ทำอะไรก็ได้โดยปราศจากความละอาย มนุษย์เรานั้นแม้พัฒนามาจากคนป่าเป็นคนเมือง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “โปริ” หรือที่เรียกว่า “ศิริไลซ์” แต่ก็ยังมีสันดานเป็นคนป่าหรือเป็นสัตว์อยู่ แต่อาศัยที่มนุษย์เรามีใจสูง มีปัญญารู้สึกนึกในผิดชอบชั่วดี มีหิริโอตตัปปะ คือ รู้จักละอาย รู้จักเกรงกลัว ความผิด จึงได้สร้างกฎระเบียบศีลธรรมหรือศาสนาขึ้นสำหรับประพฤติกปฏิบัติตนให้เรียบร้อยงดงาม รู้จักปกปิดซ่อนเร้นสิ่งที่ควรปกปิดซ่อนเร้น รู้จักเว้นการควรเว้น ประพฤติการควรประพฤติ แต่ถ้าปล่อยตัว เพราะความมัวเมา ดังกล่าว สันดานเก่าก็จะออกมา จะกลายเป็นมักได้โดยไม่น่าเป็น จะดูร้ายยิ่งกว่าสัตว์ป่าเสียอีก

(๔) ความจำเป็นและเหตุอื่นบางอย่าง เช่น ความยากแค้นแค้น ความถูกข่มเหง ความไม่ได้รับความยุติธรรม ความทอดธุระ ความปฏิบัติไม่ถูกทาง เป็นต้น

ทางแก้ไข เนื่องด้วยปัญหาทางสังคม เป็นเรื่องที่ครอบคลุมไปทั้งหมด การแก้ปัญหาดังกล่าวจึงต้องอาศัยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แต่ในพระพุทธศาสนา วิธีแก้สังคมได้มีแสดงธรรมไว้สำหรับใช้ทุกแง่ทุกมุม แต่ขอให้นำไปปฏิบัติใช้ทุกแง่ทุกมุมก็แล้วกัน เช่น สติ ความระลึกได้ ความสำนึกรู้ ธรรมวิจยะ ปัญญาเลือกเฟ้นธรรม วิริยะ ความเพียรในการทำเหตุ สันโดษ ความพอใจในผลที่ได้รับ แม้เพียงเท่านี้จะทำให้มีสติปัญญา รู้จักยับยั้งชั่งใจ เลือกรับสิ่งที่ควรรับ เป็นต้น และไม่เฉื่อยชาเกียจคร้าน มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกรณียกิจต่าง ๆ และจะไม่ทุจริตคอร์รัปชัน และมีข้อเพิ่มเติมด้วยธรรมที่เป็นหลักสังคมโดยตรง ตามมงคลคาถาแรกของพระพุทธเจ้าว่า “การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาผู้ควรบูชา” ไม่คบคนพาล ก็คือไม่สังคมกับคนเขลาหมายถึงคนชั่วคนผิด คบบัณฑิต คือ สังคมกับคนฉลาดหมายถึงคนดี บูชาผู้ควรบูชา คือ บูชาคนดี ไม่บูชานับถือคนชั่ว

อนึ่ง แต่ละคนตั้งใจปฏิบัติตามพระโอวาท ๓ ข้อ ที่ว่า ละความ
ชั่ว ทำความดี ขำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

ทั้งนี้จะต้องมีศรัทธาในสิ่งที่ถูก ประกอบด้วยปัญญาแม้ในพระพุทธ
ศาสนาเองและในสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย จึงควรจะต้องศึกษาให้มีความรู้เหตุ
ผลแม้ที่เป็นเบื้องต้นของพระพุทธศาสนา และในสิ่งที่ประสพจะเชื่อถืออะไร
ก็ให้มีเหตุผล คือ คิดพินิจพิจารณาเสียก่อน จะต้องมีความเพียร
สมาธิ ความตั้งใจมั่น โดยไม่เฉื่อยชาผลัดเพี้ยนในกิจที่ควรทำ และจะต้อง
มีสติเป็นหางเสือประจำอยู่เสมอ ดังนี้ ก็จะไม่ทิ้งของเดิมที่ดีอยู่ไปรับของ
ใหม่ที่ผิด จะไม่มัวเมาในวัตถุ จะไม่ปล่อยตัว

พระพุทธศาสนากับสังคมไทยที่เป็นส่วนสำคัญนั้น ได้กลมกลืนกัน
อย่างลึกซึ้ง วัดทั้งหลายที่มองเห็นกันอยู่ทั่วไป คิดว่าเป็นที่ตั้งพระพุทธ
ศาสนานั้น คิดดูให้ดี จะเห็นว่าที่แท้เป็นสังคมไทยลักษณะหนึ่ง ลักษณะ
โบสถ์วิหารเป็นต้น ก็เป็นศิลปะแบบไทย พระพุทธรูปเองก็เป็นศิลปะแบบ
ไทย ตัวพระพุทธศาสนาเอง เป็นหลักธรรมอันบริสุทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในความรู้
และความประพฤติ ฉะนั้น แม้ในบ้านเองซึ่งเป็นสังคมไทยอีกลักษณะหนึ่ง
ก็มีพระพุทธศาสนาซึมซาบอยู่ เป็นระบบความเชื่อถือ ความเคารพเชื่อฟัง
เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ระบบสังคมไทยที่พระพุทธศาสนาสร้างขึ้นดังกล่าว เป็นระบบสังคม
ที่ดี ให้เกิดความสุขความเจริญ พระพุทธศาสนาไม่เคยทำให้สังคมไทยเสื่อม
แต่ที่เสื่อมก็เพราะขาดพระพุทธศาสนาหรือใช้ธรรมไม่ถูกทาง

จึงควรศึกษาให้มีความรู้จักพระพุทธศาสนาโดยเหตุผล เช่น ให้อุจ
สันโตษาว่า มุ่งให้ปฏิบัติอย่างไร และปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม คือให้
เหมาะแก่ความมุ่งหมาย ให้เหมาะแก่ภาวะของตน เหมือนอย่างใช้ยาให้
เหมาะแก่โรค เช่น เป็นคฤหัสถ์ก็ปฏิบัติในคิหิปฏิบัติดังหัวข้อต่าง ๆ ที่
กล่าวมาแล้วข้างต้น ทุกคนจะมีความสุขความเจริญ และสังคมไทยก็จะมี
ความสุขความเจริญ.

เรื่องของความเชื่อ

อันความเชื่อ ความนับถือ และการแสดงออกต่าง ๆ ของบุคคลนั้น ย่อมเนื่องกับเหตุแวดล้อมภายนอก ประกอบกับพื้นฐานจิตใจและปัญญาของแต่ละคน เช่น บางคนมีพื้นฐานจิตใจชอบปาฏิหาริย์ เมื่อมีใครมาแสดงสิ่งที่เห็นว่าเป็นปาฏิหาริย์ (แม้จะเป็นสิ่งปลอม) ก็เชื่อในผู้นั้น เมื่อเชื่อเสียแล้วต่อไป ผู้นั้นจะว่าอย่างไร เช่นว่าเขาเป็นผู้นั้นผู้นี้มาเกิด หรือแบ่งภาคมาเกิด และจะเป็นผู้นั้นผู้นี้ต่อไป ดังนี้เป็นต้น ก็เชื่อไปทีเดียว

บางคนอยากได้ทรัพย์ หรือประสงค์ความสำเร็จในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เมื่อรู้สึกว่ามีใครเป็นผู้บันดาลให้ประสบความสำเร็จก็นับถือ และมักจะเชื่อตามมา บางคนที่ชอบทางลึกลับ ซึ่งมักจะมีมาก คืออยาก رؤอยากเห็นในสิ่งที่ไม่อาจรู้อาจเห็น ยิ่งเป็นสิ่งที่รู้เห็นยาก ก็ยิ่งอยาก رؤอยากเห็นมาก เช่น เรื่องวิญญาน เมื่อมีใครแสดงเรื่องนี้เป็นที่สนใจ ทั้งเมื่อมีใครแสดงวิญญานของบุคคลสำคัญในอดีตซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์บ้าง เป็นพระเถระองค์สำคัญบ้างก็ยิ่งสนใจมาก ทั้งถ้าผู้แสดงวิญญานนั้น แสดงอานุภาพในทางใดทางหนึ่ง เช่น ในทางรักษาโรค ในทางให้ลาภผลต่าง ๆ ในทางคุ้มครอง เป็นต้น ก็ยิ่งเป็นที่สนใจ

บางคนชอบผู้สำเร็จ ซึ่งมักจะมีมากเหมือนกัน เมื่อมีใครมาแสดงว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นโลกุตตระ ก็มักจะสนใจ ถ้าผู้นั้นพูดเก่งมีวิธีชักจูงใจคน ก็ทำให้ผู้ที่มีธาตุอ่อนเชื่อตามกันไปเป็นแถวได้เหมือนกัน บางทีผู้นั้นพูดชักจูงใจไปในทางที่ผิดว่า พระไม่มีประโยชน์ ไม่ควรจะไหว เป็นต้น ก็ยังเชื่อไม่ฟังเทศน์ ไม่ไหวพระ เพราะเชื่อเสียแล้วว่าเขาคือโลกุตตระ ทั้งที่หารู้ไม่ว่าโลกุตตระเป็นอย่างไร เรื่องหลังนี้ได้ยินว่ามีอยู่ในบางแห่ง

ความเชื่อของคนในปัจจุบัน ฟัง ๆ โดยทั่วไปแล้ว ดูสับสนอยู่มาก จะเป็นเพราะคนเราบัดนี้ ขาดหลักที่ยึดเหนี่ยวอันแน่นอนมั่นคงของจิตใจหรืออย่างไร จะลงความเห็นอย่างนี้ก็คงไม่ถูกนัก เพราะส่วนใหญ่ได้มีพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นหลักยึดเหนี่ยวของใจอยู่ด้วยกัน

แม้จะมีความเชื่อส่วนตัวไปอย่างไรซึ่งเป็นเรื่องของแต่ละคน ก็ไม่ประพฤติ หรือแสดงออกในทางเป็นโทษเป็นภัยแก่ใคร หรือแก่ส่วนรวม ส่วนที่แสดง ออกดังตัวอย่างหลัง ย่อมเป็นโทษภัยทั้งแก่ตนเองทั้งแก่ผู้อื่นควรที่จะต้องละ หรือยับยั้ง ในเรื่องปาฏิหาริย์ เรื่องลึกลับต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อห้าม ความอยากรู้อยากเห็นไม่ได้ ก็ลองดูในทางสนุกหรือสบายใจ ไม่ให้เกิดความ เชื่อและปฏิบัติในทางที่เกิดทุกข์โทษ เช่น บางคนเชื่อคำทำนายว่าจะได้ลาภ ใหญ่ จึงใช้จ่ายเกินตัว กู้หนี้สิน ต้องเสียทรัพย์ เป็นหนี้ ลาภก็ไม่ได้

ฉะนั้น จึงถึงเวลาที่จะต้องใช้ความเชื่อด้วยปัญญา คือ ที่มีเหตุผล ชนิดที่ตาเห็น หูได้ยิน หรือที่เดี๋ยวนี้เรียกว่าประสบการณ์ให้มากขึ้น ส่วน ชนิดที่พันตาพันหู พันประสบการณ์แบบปาฏิหาริย์ จะต้องลดให้น้อยลง ทำ ศรัทธาในพระรัตนตรัย ในหลักกรรมของพระพุทธเจ้าให้มั่นคง จะไม่มีความ ผิดพลาด

ปัจจุบันผู้ที่แสดงตนเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญได้มีอยู่ในที่ต่าง ๆ ไม่น้อย ใครที่ มีคนนับถือมาก ก็กลายเป็นคณาจารย์หรือศาสดา ตั้งลัทธิต่าง ๆ จนถึง ศาสนาขึ้น

ในอดีต ได้มีการกล่าวถึงลัทธิศาสนาที่สอนให้คนประพฤติปฏิบัติของ ศาสดาต่าง ๆ หลายทิฎฐิ เช่น ศาสดาของทิฎฐิหนึ่ง (หรือลัทธิ) แสดงว่าทั้ง คนโง่คนฉลาดตายแล้วสูญ ชาติดินก็ไปเป็นพวกดิน ชาติน้ำก็เข้าเป็นพวกน้ำ เป็นต้น จึงไม่มีผลกรรมต่าง ๆ ไม่มีโลกนี้ โลกหน้า ไม่มีมารดา บิดา ไม่มีพระ มีเพียงธาตุ ๔ มาประชุมกันขึ้นเท่านั้น คำสั่งสอนของศาสดา ทั้ง ๘ ประเภทนี้ไม่ควรถือปฏิบัติ ไม่ก่อให้เกิดกุศลหรือประโยชน์ ผู้ที่แสดง ตนเป็นผู้สอนคนในลักษณะต่าง ๆ ได้มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ดังกล่าว แต่ก็มีใช้ ว่าจะหมดเพียงเท่านั้น ยังมีในภายหลังมาอีกจนถึงปัจจุบัน ต่อไปก็คงจะมี คนไหนฉลาดพูดก็อาจชักจูงใจคนได้ไม่มากก็น้อย

การศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนาโดยถูกต้องตามภูมิชั้น เป็นทางป้องกัน มิให้โอนเอียงไปตามเครื่องชักจูงใจดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

คนในโลกนี้ส่วนมากนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เมื่อนับถือศาสนาใด ก็ยืนยันว่าศาสนานั้นจริงแท้ เมื่อเชื่อลงไปเสียแล้วก็ไม่ยอมพิสูจน จึงไม่พบความจริงแม้ในศาสนาที่ตนนับถือ แม้จะมีผู้มาให้เหตุผลในทางที่ขัดแย้งกับความเชื่อของตนก็ไม่ยอมฟัง การนับถือศาสนาตั้งนี้ เป็นเหตุปิดบังปัญญา ไม่ทำให้ฉลาดขึ้นในความจริงตามเหตุผล และเป็นการนับถือที่เจือด้วยมานะ กับทิฏฐิของตนเอง เป็นเหตุให้วิวาททู่เถียงกันอย่างไม่จบสิ้น ดังเช่นสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี ได้มีนักบวชเป็นอันมากซึ่งมีลัทธิต่าง ๆ กัน พักอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี พวกนักบวชเหล่านั้น ต่างก็วิวาทโต้เถียงกันเกี่ยวกับลัทธิที่ตนนับถือ เป็นต้นว่า อัตตาและโลก เทียงหรือไม่เที่ยง อัตตาและโลกสร้างเองหรือผู้อื่นสร้าง เป็นต้น จึงกลายเป็นมานะทิฏฐิไม่บังเกิดประโยชน์อะไร

ศรัทธา คือ ความเชื่อ นั้น มีแสดงไว้ในทุกศาสนา แต่ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้เชื่อด้วยปัญญา คือ ให้พิจารณาให้รู้เหตุรู้ผล แล้วให้เชื่อตามเหตุผล มิให้เชื่อตามคำบอกเล่า

พระพุทธเจ้าแม้ทรงเป็นโลกวิทู ผู้รู้โลก ก็ทรงแสดงธรรมะที่สามัญชนอาจพิจารณาให้เห็นจริงได้ และที่จะปฏิบัติให้เกิดผลได้โดยตรง ทรงแสดงธรรมในกาย ชาติก็แยกกันไป เสร็จสิ้นกันเพียงเท่านั้น

ศาสดาของทิฏฐิหนึ่งแสดงว่า เมื่อทำอะไรก็ไม่มีเป็นบุญเป็นบาป แม้จะฆ่าสัตว์มากมาย หรือให้ทานมากมาย ก็ไม่เป็นบาปเป็นบุญ

ศาสดาของทิฏฐิหนึ่งแสดงว่า จะเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ ก็เป็นไปเอง ไม่มีเหตุปัจจัย ไม่มีคามเพียรพยายาม เป็นสุขเป็นทุกข์ เปลี่ยนไปตามสภาพแห่งกำหนดและคติสัมพันธ์ต่าง ๆ

ศาสดาของทิฏฐิหนึ่งแสดงว่า คนสัตว์ทั้งปวงมีกายที่ตั้งอยู่ยั่งยืน คือ ประชุมแห่งธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชิวะ ไม่มีใครฆ่าใคร ไม่มีใครเรียนใครสอน ไม่มีใครรู้ใครบอกให้รู้ แม้ใครจะใช้ศัสตราตัดศีรษะ ก็ไม่มีใครฆ่าใคร เพราะศัสตรา นั้นผ่านช่องระหว่างกายดังกล่าวต่างหาก หาใช่เป็น

การฆ่าไม่ เพราะไม่มีใครจะฆ่าใครให้ตายได้ ทั้งคนโง่คนฉลาดท่องเที่ยวไป ด้วยกายนี้ แล้วก็ทำทุกขให้สิ้นสุดลงได้เอง โดยไม่ต้องประพฤตศีลวัตรหรือ ตบะพรหมจรรย์อะไร

ทิวฏฐิของศาสนา ๔ จำพวกเหล่านี้ เป็นมิจฉาทิวฏฐิในพระพุทธ ศาสนาอย่างร้ายแรง ไม่ควรเชื่อถือเด็ดขาด

ยังมีศาสนาอีกหลายประเภท ดังเช่น ศาสนาประเภทหนึ่งแสดงตน เป็นสัพพัญญู รู้ทั้งหมด ปราบภูความรู้เห็นเนื่อง ๆ ทั้งสี่อริยาบถ ทั้งหลับ ตื่น แต่บางครั้งวเมื่อเดินทางก็ต้องถามทาง บางคราวต้องประสบอันตราย ต่าง ๆ ส่องว่าหาใช้รู้ทั้งหมดไม่

ศาสนาประเภทหนึ่งแสดงอ้างว่า ฟังมาว่าอย่างนี้ ๆ ทั้งนี้ก็สุดแต่จะ ฟังมาอย่างไร บางที่ฟังมาถูก บางคราวฟังมาผิด ศาสนาที่อ้างว่าฟังมาดังนี้ มีอยู่ในหลายศาสนา

ศาสนาประเภทหนึ่งใช้ตักกะ คือ ตรีกพิจารณา ซึ่งบางครั้งก็ดี บางคราวก็ไม่ดี

ศาสนาประเภทหนึ่งเป็นพวกอ่อน หลงไหล พุดฟังชานไม่ตายตัว แน่นอน ซึ่งก็ทำให้พวกคนปัญญาอ่อนด้วยกันนับถือได้

ศาสนา ๔ จำพวกหลังนี้ อาจแสดงถูกบ้างก็ได้ ผิดก็ได้ ถึงจะไม่ ผิดรุนแรงโดยตรง ก็อาจผิดรุนแรงได้ ตามแต่ศาสนาเหล่านั้นจะรู้จะฟังจะคิด จะหลงไหลไปอย่างไร

ศรัทธาในพระพุทธเจ้า มุ่งถึงศรัทธาอันเกิดจากความรู้ในธรรมของ พระองค์ ที่เกิดจาก “วิมังสา ความสอบสวนพิจารณา” ทางพระพุทธศาสนา ต้องการให้คนมีวิมังสาตั้งต้นแต่ในองค์พระศาสดาเอง โดยปกติ วิมังสาของ คนทั่วไป มักมีในอรรถคือความหมายถึงสอบสวนพิจารณาความบ้าง มีในสิ่ง ประกอบทั้งหลาย (สังขาร) บ้าง มีในองค์ศาสดาหรือในครูบาอาจารย์บ้าง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ ให้สอบสวนพระองค์ ตั้งต้นแต่ความ ประพฤติทางกาย ความประพฤติทางวาจา อาชีพ ความยั่งยืนของความ

ประพฤติ ตลอดถึงธรรมในพระองค์ จึงกล่าวได้เต็มที่ว่า พระองค์มิได้ตรัสสอนให้มีศรัทธาในพระองค์เลย แต่กลับสอนให้มีวิมังกสาในพระองค์ให้ดีก่อน แล้วจึงค่อยมาฟังธรรม เพราะจะได้เกิดความตั้งใจที่จะรับธรรม

ลักษณะที่ทรงแสดงธรรมนั้น คือ ๑. ยิง ๆ ขึ้น หมายถึงฝ่ายโทษ ได้ทรงยกความโลภ โกรธ หลง และกรรม ของคนที่โลภ โกรธ หลง แล้ว ขึ้นแสดง คือฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นต้น ในฝ่ายคุณได้ยกความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง และกรรมของคนที่ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ซึ่ง ตรงกันข้ามขึ้นแสดง เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นได้ในปัจจุบันว่า ฝ่ายไหน เป็นอย่างไร และฝ่ายไหนควรเว้น ฝ่ายไหนควรทำ รวมสูงขึ้นโดยลำดับ ทีละขั้น ตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด เช่น ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ ภายหน้า ประโยชน์อย่างยิ่ง ๒. สุขุม ๆ คือ ละเอียดย ๆ มากขึ้น คือทรง แสดงโดยละเอียดขึ้น ๆ ๓. เทียบฝ่ายดีและฝ่ายขาวให้เห็นความแตกต่างกัน ชัดทั้งเหตุและผล

ในที่สุดได้ทรงสอนให้แผ่เมตตาจิต เป็นต้น ไปในสัตว์ทั้งหลาย อย่างกว้างขวาง และตรัสว่าผู้ที่มีจิตใจไม่มีเวร ไม่คิดเบียดเบียนใคร มีใจ ไม่เศร้าหมอง มีใจบริสุทธิ์ เพราะประกอบด้วยเมตตาไมตรีจิตเป็นต้น ย่อมได้ความอุ่งใจ ๔ ประการ คือ

๑. ถ้ามีโลกหน้า และมีผลของกรรมดีกรรมชั่ว เราก็จักไปเกิดดี
๒. ถ้าโลกหน้าและผลของกรรมดังกล่าวไม่มี เราก็รักษาตนให้เป็น คนไม่มีเวรไม่มีทุกข์ มีสุขอยู่ในปัจจุบันชาติ
๓. ถ้าการทำบาปเป็นบาป เรามีได้ทำบาป จึงไม่ต้องเป็นทุกข์
๔. ถ้าการทำบาปไม่เป็นบาป เราก็เป็นผู้บริสุทธิ์

เรื่องนี้แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา จึงไม่กล่าวย่ำยีศาสนาอื่น และสอนไม่ให้เชื่อ แต่สอนให้พิจารณาตามเหตุผล จึงทนทานต่อปัญญา พิสูจน์ของคนทุกสมัย หมายความว่า ยิ่งพิจารณาด้วยปัญญาก็ยิ่งเห็นจริง

ฉะนั้น ผู้ฟังด้วยความตั้งใจ เมื่อได้ฟังธรรมที่เหมาะสมกับตน คือ ที่
 ภูกระด้างของพื้นเพอันเหมือนอย่างมีบันไดมาทอดให้ขึ้นตรงพื้นที่ตนได้ยืนอยู่
 พอดี ก็จะได้ขึ้นบันไดไปได้ทันทีที่ที่ละชั้น พร้อมกับได้เห็นของจริงที่น่าดูน่า
 ชมเป็นอันมาก ยิ่งสูงขึ้น ก็ยิ่งได้เห็นชัดยิ่งขึ้น จึงได้ความรู้สึกขึ้นเองว่า
 “พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้จริงหนอ พระธรรมได้ตรัสบอกไว้ดีจริงหนอ พระสงฆ์
 ได้ปฏิบัติดีจริงหนอ ”

ความรู้สึกที่เกิดขึ้นดังนี้จะเรียกว่า ศรัทธาหรือปัญญา ก็ได้ทั้งสองอย่าง
 ถ้าเรียกว่าศรัทธา ก็เป็นศรัทธาที่เป็นตัวปัญญาด้วย เป็นสิ่งที่ถูกต้องมั่นคง
 ไม่มีใครมาหลอกให้เป็นอื่นไปได้ แม้จะปลอมแปลงเป็นองค์พระมา

ดังมีเรื่องเล่าว่า อุบาสกผู้หนึ่งชื่อสุระ ฟังธรรมของพระศาสดา ได้
 บรรลุถึงกระแสธรรม ที่เรียกว่า โสดาบัน คือ ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วกลับไป
 ไปบ้าน ขณะนั้นมารผู้ใจบาปได้เนรมิตรูปเป็นองค์พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ประตู
 บ้านของเขา ให้คนเข้าไปบอกเขาว่าพระศาสดาเสด็จมา เขาคิดว่าเขาก็ฟัง
 มาจากสำนักพระองค์เดียวกันเอง จักทรงมีเรื่องอะไร จึงออกไปหน้าบ้าน
 ถวายบังคมด้วยสำคัญว่าพระศาสดา

ฝ่ายมารแปลงได้กล่าวว่ ตามที่เราสอนว่า รูปเป็นต้นไม่เที่ยง นั้น
 ผิดไปเสียแล้ว เพราะพูดไปโดยมิได้พิจารณา จึงรีบมาบอกแก่ให้ถือเอาใหม่
 ว่า รูปเป็นต้นนั้นเป็นของเที่ยง

สุระอุบาสกคิดว่า มิใช่ฐานะที่พระพุทธเจ้าจะตรัสคำอะไรโดยมิได้
 ใคร่ครวญ มิได้ประจักษ์ ผู้นี้ต้องเป็นมารมาเพื่อจะตัดความเลื่อมใสของตน
 แน่แท้ จึงถามมารทั้งที่อยู่ในรูปแห่งพระว่าเป็นมารหรือ และมาทำไม

ฝ่ายมารไม่อาจจะลวงต่อไป จึงบอกว่า เป็นมาร มาเพื่อจะทำศรัทธา
 ของเขาให้คลอนแคลน เขาตอบว่า แม้สักร้อยมารพันมารก็ทำไม่ได้ แล้วดีด
 นิ้วขบ มารก็หายวับไปในขณะนั้น

เรื่องนี้ให้คิดว่า ศรัทธาที่ถูกต้องนั้น เกิดจากศึกษาให้รู้เข้าใจธรรม
 โดยถูกต้อง เมื่อมีใครมาอ้างว่า พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้นอย่างนี้ จะได้

วินิจฉัยได้เองว่าจริงหรือไม่ เป็นสัทธรรมปลอมหรือสัทธรรมจริง เทียบเหมือน
ว่าเป็นพระจริง หรือเป็นพระปลอมซึ่งมารแปลงมา

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปตามตำบลต่าง ๆ ในแคว้นโกศล
ได้เสด็จถึงนิคมของชาวกาลามะ มีชื่อว่าเกสปุตตะ พวกชาวบ้านในนิคมนั้น
ได้ทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จมา และเขาลือกันกระฉ่อนว่า พระองค์เป็น
พระอรหันต์ แสดงธรรมไพเราะยิ่งนัก จึงได้พากันไปเฝ้าเป็นอันมาก แล้วได้
กราบทูลว่า ได้มีนักบวชหลายพวกผ่านมายังนิคมนี้ พวกหนึ่งก็แสดงยกย่อง
ลัทธิศาสนาของตน หมิ่นแคลนลัทธิศาสนาอื่น อีกพวกหนึ่งมาก็กล่าวเหมือน
อย่างนั้น จึงพากันสงสัยลังเลว่า ถ้อยคำของพวกไหนจริง ของพวกไหนเท็จ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ควรที่จะสงสัยลังเลเพราะเกิดขึ้นจากฐานะ ต่อ
จากนั้นก็ได้อธิบายแนะนำมิให้เชื่อถือด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ

ด้วยฟังตาม ๆ กันมา ๑

ด้วยถือสืบต่อกันมา ๑

ด้วยอ้างว่าได้ยินมาอย่างนี้ ๑

ด้วยอ้างตำรา ๑

ด้วยเหตุที่ตริกตรองเอา ๑

ด้วยนับตามทีคาดคะเนเอา ๑

ด้วยคิดเอาตามอาการ ๑

ด้วยต้องกับความคิดเห็น ๑

ด้วยเห็นว่าผู้พูดเป็นผู้ที่ควรเชื่อ ๑

ด้วยเห็นว่าเป็นพระเป็นครูของตน ๑

ต่อเมื่อได้พิจารณาให้รู้ด้วยตนแล้ว จึงควรเชื่อถือ คือเมื่อรู้ว่าเป็น
การไม่ดีมีโทษ ก่อทุกข์เดือดร้อน ก็ให้ละเว้น แต่เมื่อรู้ว่าเป็นการดีมีคุณ
ก่อสุขประโยชน์จึงทำ

ความเชื่อกรรม ถ้าเชื่อให้ถูกต้อง ก็จะแก้ความเชื่อโศกลางต่าง ๆ
ได้เป็นอันมาก และสำหรับคนเรามีปัญญาสร้างกรรมใหม่ ๆ ขึ้นได้ดี ๆ มี

พระธรรมของพระพุทธเจ้าปฏิบัติรักษาอยู่ ก็เป็นผู้มีสัจจะกำจัดทุกข์ภัยต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

ในพระพุทธศาสนา มีสัจจะคือที่พึงกำจัดภัยอย่างสูงสุด คือ พระรัตนตรัย ฉะนั้น ก็ควรจะกล่าวถึงเรื่องภัยกันไว้บ้าง เพื่อที่จะได้อาศัย พระศาสนาป้องกันกำจัดภัยได้ในทางที่ถูกต้อง

ภัยคือความกลัวหรือสิ่งที่กลัวกัน เป็นภัยที่คนหรือสัตว์ก่อให้เกิดขึ้น บ้าง เป็นภัยธรรมชาติบ้าง คนส่วนมากยังมีความเชื่อว่ามีผู้ดลบันดาลให้เกิด ภัยเช่นเดียวกับดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ

แต่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงว่าคนมีกรรมเป็นของตนจะมีสุขหรือ มีทุกข์เพราะกรรม ก็ทำให้คนเปลี่ยนมากกลัวกรรมกันอีก เช่นเดียวกับที่เคย กลัวผู้ดลบันดาล เมื่อคิดถึงกรรมก็คิดเห็นไปคล้ายกับเป็นตัวทุกข์มีด ๆ อะไร อย่างหนึ่งที่น่าสะพรึงกลัวผู้เงือดเงื่อจะลงโทษ กรรมจึงคล้ายผู้เคราะห์ร้ายที่ ถูกคนเข้าใจในทางร้ายอยู่เสมอ เมื่อได้ดีมีสุขก็กลับกล่าวว่า เป็นบุญบารมี กรรมจึงไม่มาเกี่ยวในทางดีตามความเข้าใจของคนทั่วไป นอกจากนี้คนจะทำ อะไรในปัจจุบันก็ไม่ได้นึกถึงกรรม เพราะเห็นว่ากรรมไม่เกี่ยว กรรมจึงกลายเป็นอดีตที่น่ากลัว กรรมเก่าก็มักจะเข้าใจเอาว่าในชาติอดีต ไม่ค่อยได้นึกถึง อดีตในชาตินี้ ทั้งได้มีเรื่องราวถึงกรรมในชาติอดีตไว้มาก เช่น เรื่องหนึ่งใน อรรถกถาธรรมบทว่า

สมัยหนึ่งเมื่อพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ใกล้ กรุงสาวัตถี ภิกษุเป็นอันมากพากันมาเฝ้า เวลาเช้าก็ออกเที่ยวบิณฑบาต ในหมู่บ้าน ชาวบ้านหมู่หนึ่งได้นิมนต์พระผู้เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านของตน ให้เข้านั่งในศาลาหนึ่งประจำหมู่บ้าน ถวายยาคุและของเคี้ยว ให้ฉันรองท้อง ก่อน พวกแม่บ้านก็พากันปรุงอาหารบิณฑบาต ขณะที่นั่งรออยู่ ก็ฟังธรรม ไปด้วย ขณะนั้นหญิงคนหนึ่งหุงข้าวแล้วกำลังปรุงแกง กับ เปลวไฟแลบ จากเตาขึ้นไปติดหลังคา เสวียนหญ้าอันหนึ่งติดไฟจากหลังคาลอยไปในอากาศ

พอดีไปสวมเข้าที่คอของกาดัวหนึ่ง ซึ่งบินสวนทางมาในขณะนั้น กาดัวนั้น จึงถูกเสวียนหญ้าไฟไหม้ ตกลงตายในท่ามกลางหมู่บ้าน

เรื่องนี้ท่านแสดงบุพกรรมของกานั้นไว้ว่า ชาวนาคนหนึ่งในอดีตกาล ล่วงมานานไกล พยายามฝึกโคดี้อ แต่ไม่สำเร็จ โคนั้นก็ต้องจนเหลือทน ไป หน้อยหนึ่งกินนอน เขาดีให้ลุกขึ้นก็ไปอีกหน้อยหนึ่ง แล้วก็นอนอีก เขา พยายามให้โคไปสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ จนสุดท้ายจะอดกลั้น จึงว่าอ้าวนอนให้ สบายตั้งแต่บัดนี้ไป มีความโกรธเต็มที จึงพันคอของโคนั้นด้วยฟาง จนดู เหมือนฟ่อนฟางแล้วจุดไฟขึ้น โคนั้นก็ถูกเผาตาย ท่านว่าเรื่องนี้เป็น การ เสวยชาติกำเนิดรับวิบาก คือผลที่เหลือของกรรมของชาวนานั้น

กรรมเก่าหรือบุพกรรมตามเรื่องนี้เป็นกรรมเก่าที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ หนีผู้ ทำกรรมก็ไม่ได้เจตนาจะให้ไฟลามขึ้นไปติดหลังคาติดเสวียนหญ้า แม้เสวียนหญ้า นั้น ก็ไม่มีเจตนาจะลอบไปคล้องคอกา ถึงกาเองก็ไม่รู้ไม่มีเจตนาจะให้คอ ของตนไปรับคล้องประดับด้วยเสวียนหญ้าไฟ

พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาโทษและคุณสองฝ่ายเปรียบเทียบกันว่า เมื่อถึงวาระที่กรรมมาถึงจริง ๆ ที่ท่านว่าต้องไปเกิดเป็นกาก็เพื่อรับผลกรรม ดังกล่าว

น่าคิดว่า ชีวิตของดิรัจฉานนั้น ส่วนใหญ่เป็นของกรรมเก่าสมบูรณ์ เพราะไม่มีปัญญาที่จะสร้างกรรมใหม่ขึ้นป้องกันขัดขวาง และเรื่องนี้ผู้ที่เชื่อ ลาง ก็อาจถือว่าเป็นลางไม่ดีสำหรับหมู่บ้าน เพราะอยู่ดี ๆ กากับเสวียนไฟก็ ไปเจอกัน กาเอาคอไปรับเสวียนไฟถูกไฟไหม้ตกลงตาย แต่ท่านผู้รู้แสดงว่า เป็นผลกรรมของกานั้นเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับใครอื่น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ดูเข้ามาที่ตนเองก็จะพบความจริง ดังเช่น ทรงสอนไม่ให้ทำบาป อันหมายถึงความชั่วผิดต่าง ๆ ให้ทำกุศลคือความดี ต่าง ๆ ให้ชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว เหล่านี้เมื่อมองเข้ามาที่ตนเอง ก็จะ พบความจริงได้ทันทีว่าบัดนี้เราเป็นอย่างไร กำลังทำบาปหรือทำกุศล จิตใจ ของเราเป็นอย่างไร ทุกคนอาจจะรู้กรรมและจิตใจของตนเองได้โดยตลอด

และเมื่อปฏิบัติฝึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ได้รับความเดือดร้อนกระวนกระวาย เมื่อปฏิบัติถูกก็ได้รับความสุขที่เกิดจากสันติ ผลเหล่านี้เราเองก็กำหนดดูได้ที่ตนเอง

ฉะนั้น ศาสนาของพระพุทธเจ้า จึงจริงแท้ และอยู่ในระยะเอื้อมถึงมิใช่สุดเอื้อม เหมือนอย่างเรื่องกำเนิดโลกหรือสุดโลกซึ่งไม่ทรงอธิบาย เพราะเป็นเรื่องไม่บังเกิดประโยชน์ที่จะทำให้ใครเป็นคนดีหรือเลวได้ จึงเป็นศาสนาที่แสดงข้อปฏิบัติตรงอย่างที่สุด

ความเชื่อในเครื่องรางของขลัง ที่ทำขึ้นอาศัยคุณพระรัตนตรัยเป็นหัวใจ เพื่อทำใจให้เข้มแข็งเพื่อปฏิบัติหน้าที่ธำรงรักษาไตรรงค์ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นประโยชน์ และก็พึงระวังมิให้เชื่อเกินขอบเขตที่ควร มิให้ความเชื่อในวัตถุเหล่านี้ทำใ้หังมลาย จนเป็นผู้ถูกหลอกให้ตายปล่าว จำต้องใช้เหตุผลเพื่อปฏิบัติกิจการทั้งหลายตามหลักวิทยาการและด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งหลายให้เหมาะสมอีกด้วย เหมือนอย่างจะขุดดินก็ต้องใช้เครื่องขุดและใช้ด้วยความไม่ประมาท มิใช่ว่าจะขุดถูกมือทำบ้างก็ได้ เพราะมีของทำให้เหนียวอยู่แล้ว

เรื่องความระเริงหลงในเครื่องราง ได้มีตัวอย่างอยู่มากที่เป็นพิษ แม้ในพงศาวดาร เช่น เรื่องเมื่อกรุงเก่าจะแตก คนกลุ่มหนึ่งลงเรือออกไปเพื่อรบป้องกันเมือง หัวหน้าเชื่อตนเองว่าอยู่ยงจึงร่ำออกไปเป็นเป้าของข้าศึก ก็ถูกอาวุธตกน้ำ

นอกจากนี้ ยังควรทราบอีกด้วยว่า ความเชื่ออันตรงต่อหลักพระพุทธศาสนานั้น คือ ความเชื่อในกรรมและผลของกรรม เพื่อที่จะได้ละกรรมที่ชั่วที่ผิด ทำกรรมที่ดีที่ชอบ หากจะมีเครื่องรางของขลังอันใด ที่จะทำให้ละกรรมชั่ว ทำกรรมดีได้ ก็จะเป็นยอดของเครื่องรางของขลังทั้งหมด

ประวัติความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูป ในชั้นแรกว่าสร้างขึ้นสำหรับสักการบูชา เพื่อระลึกถึงพระพุทธคุณเป็นพุทธานุสสติ และสร้างองค์เล็ก ๆ เพื่อนำติดตัวไปได้ ดูก็มีความมุ่งหมายสำหรับเป็นเครื่องคุ้มกันใจดังกล่าว

ฉะนั้น ถ้าระลึกถึงหลักการที่แท้จริงและน้อมใจมานึก เพื่อที่จะสังวรระวังทางกรรม จะยิ่งได้ประโยชน์มาก เช่น เมื่อมีพระผูกติดอยู่กับตัว จะทำอะไรก็พิจารณาก่อนว่าถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ถ้ารู้ว่านี่ผิด ไม่ดี ก็นี้กว่าจะทำกรรม เช่นนี้ พระพุทธเจ้าไม่โปรด ไม่ควรทำ ถ้ารู้ว่านี่ดี ถูกต้อง ก็นี้กว่าทำกรรม เช่นนี้ พระพุทธเจ้าโปรด ท่านสอนให้ทำและเตือนใจให้ทำ

พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนเรื่องกรรม ก็ย่อมเนื่องถึงกรรมเก่าอยู่ด้วย เพราะกรรมเป็นตัวเหตุซึ่งจะต้องทำขึ้นก่อนแล้วผลจึงจะตามมาภายหลัง ฉะนั้น ผลต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่ในปัจจุบันของทุกคน จึงกล่าวได้ว่าเป็นผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้ว แม้ในวันเดือนปีที่แล้ว ในชั่วโมงที่แล้วจนถึงในนาที่ที่แล้ว เรียกว่ากรรมอดีตทั้งสิ้น แต่คนเราเมื่อพูดว่ากรรมอดีต มักเข้าใจว่าเป็นกรรมที่คอยแต่จะให้ทุกข์เมื่อไรไม่รู้ ซึ่งไม่สามารถจะป้องกันได้เท่านั้น ดูก็เป็นเคราะห์กรรมของกรรมยิ่งนักที่ถูกคนเข้าใจไปเช่นนี้

อันที่จริงพระพุทธศาสนาหาได้สอนให้คนเข้าใจในกรรมเช่นนี้ไม่ได้ สอนให้คนกลัวกรรม เป็นทาสของกรรม หรืออยู่ใต้อำนาจกรรม แต่สอนให้รู้จักกรรม ให้มีอำนาจเหนือกรรม ให้ควบคุมกรรมของตนในปัจจุบัน

กรรมคือการอะไร ทุกอย่างที่คุณทำอยู่ทุกวันทุกเวลา ประกอบด้วยเจตนาคือความจริงใจ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แปลความว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม เพราะว่าคนมีเจตนา ทำกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง” คำที่ตรัสไว้นี้ก็มีความง่าย ๆ ทุกคนจะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร ย่อมมีเจตนาคือความจริงใจนำอยู่ก่อนเสมอ แลในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องพูดอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องคิดอย่างนั้นอย่างนี้ไปตามที่ตนเองจงใจจะทำ จะพูด จะคิด นี่แหละคือกรรม วันหนึ่ง ๆ จึงทำกรรมมากมายหลายอย่าง หลีกกรรมไม่พ้น

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรม หลักใหญ่ก็มุ่งให้พิจารณา ให้รู้จักปัจจุบันกรรมของตนนี้แหละว่า อะไรดีหรือชั่ว อะไรควรหรือไม่ควร เพื่อที่จะได้เว้นกรรมที่ชั่วที่ไม่ควร เพื่อที่จะทำกรรมที่ดีที่ควร

และพระพุทธเจ้ายังตรัสไว้ว่า บุคคลอาจสามารถที่จะละกรรมที่ชั่ว ทำกรรมที่ดีได้ จึงได้ตรัสสอนไว้ให้ละกรรมที่ชั่ว ทำกรรมที่ดี ถ้าไม่เช่นนั้น ก็จะไม่ตรัสสอนไว้ และการละกรรมชั่ว ทำกรรมดี ถ้าให้เกิดโทษทุกข์ ก็จะไม่ตรัสสอนไว้ แต่เพราะให้เกิดประโยชน์สุข จึงตรัสสอนไว้แบบนี้

พระพุทธโฆษาจารย์แสดงว่า คนมีอำนาจเหนือกรรม อาจควบคุมกรรมของตนได้ แต่ทั้งนี้ต้อง ไม่ลืมว่าจะต้องควบคุมจิตเจตนาของตนได้ด้วย โดยตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในธรรม เช่น เมตตา สติ ปัญญา สัจจาริษฐาน เป็นต้น อันเป็นส่วนจิตและศีลอันหมายถึงตั้งเจตนาเว้นการที่ควรเว้น ทำการที่ควรทำ ในขอบเขตอันควร ดังนี้ เรียกว่าเป็นพุทธานุสสติ เมื่อมีพระอยู่กับตนก็ควรที่จะเจริญพุทธานุสสติตั้งนี้ไว้เสมอ จะทำให้หนังเหนียวอยู่ยง หรือแคล้วคลาดขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง คือ อยู่ยงแคล้วคลาดจากความชั่วความผิดทั้งปวง

พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้น นำคนเข้าหาเหตุผล เช่น กรรมและผลของกรรม ทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ เป็นต้น สอนให้คนใช้ปัญญามากกว่าที่จะใช้ความเชื่อตายไป พระพุทธเจ้าได้ทรงแก้ความเชื่อถือมากอย่างเข้าหาเหตุผลที่ถูกต้อง เช่น ผู้ที่จะชื่อว่ารักษาตน คือผู้ที่ประพฤดิธรรม เว้นจากประพฤดิธรรมเสียจะมีเครื่องแวกล้อมป้องกันอย่างไรก็หาชื่อว่ารักษาตนไม่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจะทำอะไรได้ และพึงถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะที่พึงในฐานะที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ชูดวงประทีปส่องให้เห็นทางดำเนิน พระธรรมเป็นทางดำเนิน พระสงฆ์เป็นผู้ที่ได้เดินนำไปในเบื้องหน้า ส่วนการดำเนินไปในทางที่พระพุทธเจ้าส่องให้เห็นนั้นเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องเดินเอง ตรงจุดนี้เองที่แสดงถึงคำสอนที่ว่า "ตนเป็นที่พึ่งของตน"

ฉะนั้น แม้ยังมีสันดานชอบเชื่อไปตามข่าวลือหรือชอบขลัง ก็ต้องพยายามทำใจเข้าหาเหตุผลตามหลักของพระพุทธเจ้า ไม่ตื่นเตลิดไปโดยปราศจากเหตุผลทางปัญญา จึงจะสมที่เป็นพุทธศาสนิกชน.

พระพุทธศาสนาไม่เคยทำให้สังคมไทยเสื่อม
แต่ที่เสื่อมก็เพราะขาดพระพุทธศาสนา
หรือใช้ธรรมไม่ถูกทาง